శ్రీరస్తు

—*—

కాళిదాసప్రణీతమ్.

మేఘసందేశాఖ్యంమహాకావ్యమ్.

కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితయా

సంజీవిన్యాఖ్యయావ్యాఖ్యయాసహ

శ్రీమాన్,

కందాడ-రంగాచార్యేణ

సమ్యక్పరిష్కృతంసత్.

వంకాయల-కృష్ణస్వామిశ్రేష్ఠినః

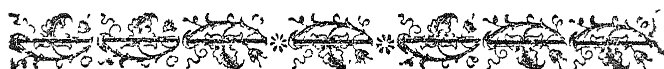
శ్రీరంగవిలాసముద్రాయంత్రే

సుష్ఠుముద్రితం

జయతి.

చెన్నపట్టణం,

౧౮౭౭.

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

మేఘసందేశే-సవ్యాఖ్యానే,

ప్రథమసర్గప్రారంభః.

జ్ఞానానందమయం దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్ ।
ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవముపాస్మహే ॥
శరదిందువికాసమందహాసాం స్ఫురదిందీవరలోచనాభిరామాం ।
అరవిందసమానసుందరాస్యామరవిందాసనసుందరీముపాసే ॥ ※

మూలం ॥ కశ్చిత్కాంతావిరహగురుణా స్వాధికారాత్ప్రమ
త్తశ్శాపేనాస్తంగమితమహిమావర్షభోగ్యేణభ
ర్తుః । యక్షశ్చక్రేజనకతనయాస్నానపుణ్యోదకేషు
స్నిగ్ధచ్ఛాయాతరుషువసతింరామగిర్యాశ్రమేషు॥ ※

వ్యాఖ్యానపీఠికా.

మాతాపితృభ్యాంజగతోనమోవామార్ధజానయే । సద్యోదక్షిణదృక్పాతసంకుచద్వామదృష్టయే॥అంతరాయతిమిరోపశాంతయేశాంతపావనమచింత్యవైభవం। తంనరంవపుషికుంజరంముఖేమన్మహేకిమపితుందిలంమహః॥ శరణంకరవాణిశర్మదంతే చరణంవాణిచరాచరోపజీవ్యం।కరుణామసృణైఃకటాక్షపాతైః కురుమామంబకృతార్థసార్థవాహం ॥ భారతీకాళిదాసస్యవ్యాఖ్యా విషయమూర్ఛితా। ఏషాసంజీవనీటీకాతామద్యోజ్జీవయిష్యతి। ఇహాన్వయముఖేనైవసర్వంవ్యాఖ్యాయతేమయా । నామూలంలిఖ్యతేకించిన్నానపేక్షితముచ్యతే॥అథతత్రభవాన్కాళిదాసోనామకవిః॥ శ్లో॥ కావ్యంయశసేఽర్థకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే॥ఇత్యాద్యాలంకారిక వచనప్రామాణ్యాత్కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాం కావ్యాలాపాం

ప్రథమస్సర్గః

శ్చవర్జయేదితినిషేధశాస్త్రస్యా సత్కావ్యవిషయతాంచపశ్యన్ మేఘసన్దేశాఖ్యంకావ్యంచికీర్షుశ్చికీర్షితావిఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధనత్వాత్॥శ్లో॥ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖమితిశాస్త్రా దాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాత్కావ్యాదౌయక్షస్యగిరినివాసరూపంవస్తునిర్దిశతి॥... ※

—※ వ్యాఖ్యానప్రారంభః. ※—

కశ్చిదితి॥స్వాధికారాత్-ప్రమత్తఃఅనవహితః॥ని॥ప్రమాదోనవధానతేత్యమరః॥సూ॥జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసంఖ్యానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ-అతఏవాపరాధాద్ధేతోః-కాంతావిరహేణగురుణాదుర్భరేణవిస్తరేణేత్యర్థః॥ని॥గురుస్తుగీష్పతౌశ్రేష్ఠేగురౌపితరిదుర్భరఇతిశబ్దార్ణవే-వర్షంసంవత్సరంభోగ్యేన వర్షభోగ్యేణ॥సూ॥కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా - అత్యంతసంయోగేచేతిసమాసః॥సూ॥కుమతిచేతిణత్వం-భర్తుఃస్వామినఃకుబేరస్యశాపేనఅస్తంనాశంగమితఃప్రాపితఃమహిమాసామర్థ్యంయస్యసోఽస్తంగమితమహిమాఅస్తమితిమకారాంతమవ్యయం- తస్య ॥ సూ॥ ద్వితీయేతియోగవిభాగాత్సమాసః-కశ్చిద్యక్షోదేవయోనివిశేషః॥ని॥విద్యాధరోఽప్సరోయక్షరక్షోగంధర్వకిన్నరాః- పిశాచోగుహ్యకస్సిద్ధోభూతోఽమీదేవయోనయఇత్యమరః- జనకతనయాయాస్సీతాయాఃస్నానైరవగాహనైః-పుణ్యానిపవిత్రాణి-ఉదకానియేషుతేషు-పావనేష్విత్యర్థః - ఛాయాప్రధానాస్తరవశ్ఛాయాతరవఃశాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసఃస్నిగ్ధాస్సాంద్రాఃఛాయాతరవోనమేరువృక్షాయేషుతేషునివాసయోగ్యేష్విత్యర్థః॥ని॥ స్నిగ్ధంతుమసృణేసాంద్రే- ఛాయావృక్షోనమేరుస్స్యాదితిఉభయత్రాపి శబ్దార్ణవః॥రామగిరిరితిచిత్రకూటఃతస్యాశ్రమేషువసతింస్థితిం- చక్రేకృతవాన్ అత్రలేశతఃతత్రతత్రఅద్రినగరనదీసముద్రాదివర్ణనసంభవాత్-మహాకావ్యత్వం-రసశ్చాత్రవిప్రలంభశృంగారః-తత్రాప్యనాదావస్థా- అతఏవైకత్రానవస్థానంసూచితం- ఆశ్రమేష్వితిబహువచనేన- సీతాంప్రతిరామస్యహనూమత్సందేశంమనసినిధాయమేఘ

౨॥ తస్మిన్నద్రౌ కతిచిదబలావిప్రయుక్తస్స కామీ నీత్వా మాసాన్ కనకవలయభ్రంశరిక్తప్రకోష్ఠః। ఆషాఢస్య ప్రథమదివసే మేఘమా

సందేశం కవిః కృతవానిత్యాహ – అత్ర కావ్యే సర్వత్ర మందాక్రాంతా వృత్తం॥ శ్లో॥ మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూ చేతి లక్షణాత్॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్నద్రౌ చిత్రకూటాద్రౌ – అబలావిప్రయుక్తః అబలయా కాంతయా విప్రయుక్తః విరహితః – కనకస్య వలయః కటకం॥ ని॥ కటకం వలయోఽస్త్రియామిత్యమరః – తస్య భ్రంశేన పాతేన రిక్తః శూన్యః – ప్రకోష్ఠః కూర్పరాధః ప్రదేశో యస్య స తథోక్తః॥ ని॥ కక్ష్యాంతరం ప్రకోష్ఠం స్యాత్ప్రకోష్ఠః కూర్పరాదధ ఇతి శాశ్వతః – విరహదుఃఖాత్కృశ ఇత్యర్థః – కామీ కాముకః సయక్షః – కతిచిన్మాసాన్ అష్టౌ మాసానిత్యర్థః॥ శ్లో॥ శేషాన్మాసాన్ గమయ చతురో లోచనే మీలయిత్వేతి వక్ష్యమాణత్వాత్ – నీత్వా యాపయిత్వా – ఆషాఢా నక్షత్రేణ యుక్తా పౌర్ణమాస్యాషాఢీ॥ సూ॥ నక్షత్రేణ యుక్తః కాల ఇత్యణ్ – ఆషాఢీ పౌర్ణమాస్యస్మిన్మాస ఇత్యాషాఢో మాసః॥ సూ॥ సాస్మిన్ పౌర్ణమాసీతి సంజ్ఞాయామిత్యణ్ తస్య ఆషాఢమాసస్య ప్రథమదివసే ఆద్యవాసర ఇత్యర్థః – ఆశ్లిష్టసానుం ఆక్రాంతతటం వప్రక్రీడా ఉత్ఖాతకేళయః॥ ని॥ ఉత్ఖాతకేళిశ్శృంగాద్యైర్వప్రక్రీడా నిగద్యత ఇతి శబ్దార్ణవే – తాసు పరిణత తిర్యగ్దంతప్రహారీ తు గజః పరిణతో మత ఇతి హలాయుధః సచాసౌ గజశ్చ స ఇవ ప్రేక్షణీయో దర్శనీయః తం మేఘం దదర్శ – గజప్రేక్షణీయమిత్యత్ర ఇవశబ్దలోపాల్లుప్తోపమా – కేచిదాషాఢస్య ప్రథమదివస ఇత్యత్ర ప్రత్యాసన్నే నభసీతి వక్ష్యమాణనభోమాసప్రత్యాసత్త్యర్థం ప్రథమదివస ఇతి పాఠం కల్పయంతి తదసఙ్గతం ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావాత్ నభోమాసప్రత్యాసత్త్యర్థమిత్యుక్తమితి చేన్న – ప్రత్యాసత్తిమాత్రస్య స్వమాసప్రత్యాసత్తైవ దివసస్యాప్యుపపత్తేరత్యంతప్రత్యాసత్తేరుపయోగాభావేనావివక్షితత్వాత్ – వివక్షితత్వే వా – స్వపక్షేపి ప్రశమదివసాంతిమక్షణే మేఘదర్శనకల్పనాయాం ప్రమాణాభావేన తదసంభవాత్ – ప్రత్యుతాస్మత్పక్ష ఏవ కుశలః – సందేశస్య భావ్యనర్థస్య పురత ఏవానుష్ఠానం

శ్లిష్టసానుం వప్రక్రీడాపరిణతగజప్రేక్షణీయం దదర్శ ॥3॥ తస్య స్థిత్వా
కథమపి పురః కౌతుకాధానహేతోరంతర్బాష్పశ్చిరమనుచరో రా
జరాజస్య దధ్యౌ । మేఘాలోకే భవతి సుఖినోప్యన్యథావృత్తి చేతః

రయుక్తం భవేదిత్యుపయోగసిద్ధిః - నన్వున్మత్తస్యాయం వివేక ఇతి చే
న్న - ఉన్మత్తస్యానర్థప్రతీకారారంభప్రతిపత్తిరపీతి సందేశ ఏవ
మాభూత్ - తథా చ - కావ్యారంభ ఏవ ప్రతిబద్ధస్స్యాదిత్యహో మూ
లప్పేదీతవ పాండిత్యప్రకర్షః - కథం తర్హి ॥శ్లో॥ శాపాంతో మేభుజగశ
యనాదుత్థితే శార్ఙ్గపాణావిత్యాదినా భగవత్ప్రబోధావధికస్య
శాపస్య మాసచతుష్టయావశిష్టత్వోక్తిః శయనైకాదశీమారభ్యో
త్థానైకాదశీపర్యంతం మాసచతుష్టయం భవతి॥ దశదివసాధిక్యాదితి
చేన్న స్వపక్షేపి కథం సావింశతిదివసన్యూనత్వాదితి సంతోష్టవ్యం - త
స్మాదీషద్వైషమ్యమవివక్షితమితి సూక్తం ప్రథమదివస ఇతి॥ ...*
3॥ తస్యేతి - రాజానో యక్షాః॥ ని॥ రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్ష
త్రియశక్రయోరితి విశ్వః - రాజ్ఞాం రాజా రాజరాజః కుబేరః॥ ని॥ రాజ
రాజో ధనాధిప ఇత్యమరః॥ సూ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితి టచ్ తస్యా
నుచరో యక్షః - అంతర్బాష్పః - ధీరోదాత్తత్వాదంతస్స్తంభితాశ్రు
స్సన్ - కౌతుకాధానహేతోరభిలాషోత్పాదనకారణస్య॥ ని॥ కౌతు
కం చాభిలాషే స్యాదుత్సవే నర్మహర్షయోరితి విశ్వః - తస్య మేఘస్య పు
రః అగ్రే - కథమపి గరీయసా ప్రయత్నేనేత్యర్థః॥ ని॥ జ్ఞాతహేతువివక్షా
యామాహ్వాదికథమవ్యయం - కథమాదితథాప్యంతం యత్నగౌరవ
బాధయోరిత్యుత్పలమాలాయాం॥ స్థిత్వా చిరం దధ్యౌ చింతయామా
స - మదోవికారోపశమనపర్యంతమిత్యర్థః వికారహేతుమాహ - మే
ఘేతి - తథా హి - మేఘాలోకే మేఘదర్శనే సతి - సుఖినోపి ప్రియాజన
సంగతస్యాపి - చేతశ్చిత్తం అన్యథాభూతా వృత్తిర్వ్యాపారో యస్య
తదన్యథావృత్తి - భవతి వికృతిమాపద్యత ఇత్యర్థః కంఠాశ్లేషప్రణయి
ని కంఠాలింగనార్థిని - జనే దూరే సంస్థా స్థితిర్యస్య తస్మిన్ దూరసంస్థే
దూరస్థే సతి - కింపునః సుఖినోప్యేవం కిల - విరహిణస్తు కిం వక్తవ్యమిత్య
ర్థః - విరహిణాం మేఘదర్శనం కామాదివికారోద్దీపనమితి భావః -

కంఠాశ్లేషప్రణయిని జనే కిం పునర్దూరసంస్థే ॥౩॥ ప్రత్యాసన్నే నభసి దయితాజీవితాలంబనార్థీ జీమూతేన స్వకుశలమయీం హారయిష్యన్ప్రవృత్తిం । స ప్రత్యగ్రైః కుటజకుసుమైః కల్పితార్ఘాయ త-

---

అత్రార్థాన్తరన్యాసోఽలంకారః తదుక్తం దండినా। శ్లో॥ జ్ఞేయస్సోఽర్థాన్తరన్యాసో వస్తు ప్రస్తుత్య కించన తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోఽన్యస్య వస్తున ఇతి॥౩॥ అథ సమాహితాంతఃకరణః కిం కృతవానిత్యత్రాహ॥ ప్రత్యాసన్న ఇతి॥ స యక్షః యశ్చిరం దధ్యౌ స ఇత్యర్థః- నభసి శ్రావణమాసే॥ని॥ నభః ఖం శ్రావణో నభా ఇత్యమరః ప్రత్యాసన్నే ఆషాఢానంతర్యాత్సన్నికృష్టే సతి దయితాజీవితాలంబనార్థీ సన్-వర్షాకాలస్య విరహిదుస్సహత్వాత్-ఉత్పన్నప్రతీకారాదనర్థస్యోత్పత్తిప్రతిబంధ ఏవ వరమితి న్యాయేన- ప్రాగేవ ప్రియాప్రాణధారణోపాయం చికీర్షుస్సన్నిత్యర్థః - జీవస్య జీవనస్య మూతః పుటబంధో జీమూతః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః- తేన జీమూతేన జలధరేణ ప్రయోజ్యేన- స్వకుశలమయీం స్వక్షేమప్రధానాం ప్రవృత్తిం వార్తాం ॥ ని॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః హారయిష్యన్ ప్రాపయిష్యన్॥సూ॥ లృట్ శేషే చేతి చకారాత్ క్రియార్థక్రియోపపదేత్యాదినా లృట్ప్రత్యయః - జీవనార్థం కర్మ జీవనప్రదే నైవ కారయితవ్యమితి భావః॥సూ॥ హృక్రోరన్యతరస్యామితి కర్మసంజ్ఞావికల్పాత్పక్షే కర్తరి తృతీయా- ప్రత్యగ్రైరభినవైః-కుటజకుసుమైః గిరిమల్లికాభిః ॥ ని॥ కుటజో గిరిమల్లికేతి హలాయుధః- కల్పితార్ఘాయ కల్పితోఽనుష్ఠితోఽర్ఘః పూజావిధిర్యస్య తస్మై కల్పితార్ఘాయ ॥ ని ॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః- తస్మై జీమూతాయ ॥ వా ॥ క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - ప్రీతిముఖాని ప్రీతిపూర్వకాణి వచనాని యస్మిన్ కర్మణి తత్ప్రీతిప్రముఖవచనం యథా తథా-శోభనమాగతం స్వాగతం వచనం-ప్రీతస్సన్ వ్యాజహార-కుశలాగమనం పప్రచ్ఛేత్యర్థః-నాథేన త్వత్ర - ప్రత్యాసన్నే మనసీతి సాధీయానేవ పాఠః కల్పితః - ప్రత్యాసన్నే ప్రకృతిమాపన్నే సతీత్యర్థః - యస్తు తే నైవ పూర్వపాఠే

ప్రీతః ప్రీతిప్రముఖవచనం స్వాగతం వ్యాజహార॥ ౪ ॥ ధూమజ్యోతి
స్సలిలమరుతాం సన్నిపాతః క్వ మేఘస్సందేశార్థాః క్వ పటుకరణైః
ప్రాణిభిః ప్రాపణీయాః । ఇత్యౌత్సుక్యాదపరిగణయన్ గుహ్యక
స్తం యయాచే కామార్తా హి ప్రకృతికృపణాశ్చేతనాచేతనేషు॥
౫॥ జాతం వంశే భువనవిదితే పుష్కలావర్తకానాం జానామి త్వాం

విరోధః ప్రదర్శితః సోఽస్మాభిరాషాఢస్య ప్రథమదివస ఇత్యత్ర వ్యాప
తిప్లవసమాధానే నైవ సమాధాయి॥ ౪॥ ననుచేతనసాధ్యం కర్మ
కథమచేతనేన కారయితుం ప్రవృత్త ఇత్యాక్షేపం కవిస్సమాధత్తే।
ధూమేతి॥ ధూమశ్చ జ్యోతిశ్చ సలిలం చ మరుద్వాయుశ్చ తేషాం సన్ని
పాతః సంఘాతో మేఘః- క్వ- అచేతనత్వాత్సందేశహరణానర్హః
ఇత్యర్థః- పటుకరణైస్సమర్థేంద్రియైః॥ ని॥ కరణం సాధకతమ
క్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపీత్యమరః- ప్రాణిభిశ్చేతనైః॥ ని॥ ప్రాణీతు
చేతనో జన్మీత్యమరః-ప్రాపణీయాః ప్రాపయితుం యోగ్యాః- సంది
శ్యంత ఇతి సందేశాః-తే వార్థాః- క్వ- ఇత్యేవమౌత్సుక్యాత్-ఇష్టా
ర్థోద్యుక్తత్వాత్॥ ని॥ ఇష్టార్థోద్యుక్త ఉత్సుక ఇత్యమరః- అపరి
గణయన్ అవిచారయన్- గుహ్యకః యక్షః-తం మేఘం- యయాచే-
తథాహి- కామార్తాః- చేతనాశ్చ అచేతనాశ్చ చేతనాచేతనాః
తేషు విషయే-ప్రకృతికృపణాః-స్వభావదీనాహి- కామాంధానాం
యుక్తాయుక్తవివేకశూన్యత్వాదచేతనయాచ్ఞా న విరుధ్యత ఇత్యర్థః
అత్ర మేఘసందేశయోః విరూపయోః ఘటనాద్విరూపఘటనారూ
పో విషమాలంకారః-తదుక్తం॥ శ్లో॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రా
నర్థస్య వా భవేత్। విరూపఘటనా చాసౌ విషమాలంకృతిస్త్రిధేతి।
స చార్థాంతరన్యాసానుప్రాణిత ఇతి తత్సమర్థకత్వేనైవ చతుర్థ
పాదే తస్యోపన్యాసాత్ ॥౫॥ సంప్రతి యాచ్ఞాప్రకారమాహ జాత
మితి॥ హే మేఘ త్వాం- భువనేషు విదితే ప్రసిద్ధే భువనవిదితే॥ సూ॥ నిష్ఠా
తి భూతార్థే క్త ప్రత్యయః॥ సూ॥ మతిబుద్ధీత్యాదినా వర్తమానా
ర్థే త్వే॥ సూ॥ క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి భువనశబ్దస్య షష్ఠ్యంతనియ
మాత్ సమాసేన స్యాత్ కేచన పూజాయామితి నిషేధాత్- పుష్క-

ప్రకృతిపురుషం కామరూపం మఘోనః। తేనార్థిత్వం త్వయి విధివశాద్దూరబంధుర్గతోఽహం యాచ్ఞా మోఘా వరమధిగుణే నాధమే లబ్ధకామా॥ ౬ ॥ సంతప్తానాం త్వమసి శరణం తత్పయోద ప్రియాయాః సందేశం మే హర ధనపతిక్రోధవిశ్లేషితస్య। గంతవ్యా తే వసతి

లాశ్చావర్తకాశ్చ కేచన్మేఘానాం కూటస్థాః పుష్కలావర్తకాః ఇత్యుచ్యంతే తేషాం వంశే కులే జాతం మహాకులప్రసూతమిత్యర్థః- కామరూపం ఇచ్ఛాధీనవిగ్రహం-దుర్గాదిసంచారక్షమమిత్యర్థః మఘోనః ఇంద్రస్య ప్రకృతిపురుషం ప్రధానపురుషం జానామి తేన తవ- ప్రభుత్వాభిజాత్యాదిగుణయోగిత్వేన హేతునా విధివశాద్దైవాయత్తత్వాత్॥ ని॥ విధిర్విధానే దైవేపీత్యమరః॥ ని॥ వశ ఆయత్తతాయాం చ వశ ఇచ్ఛాప్రభేదయోరితి విశ్వః- దూరే బంధుర్యస్య సః దూరబంధుః వియుక్తభార్యోఽహం-త్వయ్యర్థిత్వంగతః- ననుయాచకస్య యాచ్యగుణోత్కర్షః కుత్రోపయుజ్యత ఇత్యాశంక్య- దైవాద్యాచ్ఞాభంగేపి లాఘవదోషాభావ ఏవ ఉపయోగ ఇత్యాహ-యాచ్ఞేతి తథాహి- అధిగుణే పుంసి విషయే యాచ్ఞా మోఘా విఫలాపి- వరం ఈషత్ప్రియం దాతుర్గుణాఢ్యత్వాత్ ప్రియత్వం యాచ్ఞావైఫల్యాదీషత్ప్రియత్వమితి భావః - అధమే నిర్గుణే యాచ్ఞా తు లబ్ధకామాపి నవరం ఈషత్ప్రియమపి న భవతీత్యర్థః ॥ ని ॥ దైవాద్వృతే వరః శ్రేష్ఠే త్రిషు క్లీబం మనాక్ప్రియ ఇత్యమరః - అర్థాంతరన్యాసానుప్రాణితః ప్రేయోలంకారః- తదుక్తం దండినా॥ శ్లో॥ ప్రేయః ప్రియతరాఖ్యానమితి ఏతచ్చాస్య పాదత్రయే-చతుర్థపాదస్త్వర్థాంతరన్యాసేనోపజీవితమితి సువ్యక్తమేవ॥ ౬॥ సంతప్తానామితి॥ హే పయోద జలద-త్వం సంతప్తానాం ఆతపేన ప్రవాసవిరహేణ తాపేన చ సంజ్వరితానాం సంతాపితానాం॥ ని॥ సంతాపస్సంజ్వరస్సమావిత్యమరః- శరణం ఆతపఖిన్నానాం పయోదానేన ప్రోషితానాం స్వస్థానప్రాపణేన చ రక్షితాసి॥ ని॥ శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః- తత్తస్మాత్కారణాత్ ధనపతేః కుబేరస్య - క్రోధేన విశ్లేషితస్య ప్రియయా వియోజితస్య - మే మమ - సందేశం వార్తాం ప్రియాయాః హర-

రలకానామ యక్షేశ్వరాణాం బాహ్యోద్యానస్థితహరశిరశ్చంద్రి
కాధౌతహర్మ్యా॥ ౭ ॥ త్వామారూఢంపవనపదవీముద్గృహీతాల
కాంతాఃప్రేక్షిష్యంతేపథికవనితాఃప్రత్యయాదాశ్వసంత్యః। కస్స
న్నద్ధేవిరహవిధురాం త్వయ్యుపేక్షేతజాయాం నస్యాదన్యోప్యహ

క్రియాంప్రతిసమేత్యర్థః-సంబంధసామాన్యేషష్ఠీ- సందేశహార
ణేనావయోస్సంతాపంనుదేత్యర్థః- కుత్రస్థానేసాస్థితాతత్స్థాన
స్యవార్తింవ్యావర్తకంతత్రాహ-గంతవ్యేతి బహిర్భవంబాహ్యం॥
పా ॥ బహిర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమితిష్య ప్రత్యయః
బాహ్యోద్యానేస్థితస్య హరశిరసియాచంద్రికాతయాధౌతాని
నిర్మలాని హర్మ్యాణి ధనికభవనాని యస్యాం సాతథోక్తా॥
ని॥ హర్మ్యాదిధనినాంవాసఇత్యమరః-అనేనవ్యావర్తకముక్తం-
అలకానామలకేతిప్రసిద్ధా - యక్షేశ్వరాణాంవసతిః స్థానంతేతవ
గంతవ్యాత్వయాగంతవ్యేత్యర్థః॥ సూ॥ కృత్యానాంకర్తరివేతి
షష్ఠీ॥ ౭॥ మదర్థంప్రవృత్తస్యతవపథికాంగనా సమాశ్వాసన
మానుషంగికఫలమిత్యాహ-త్వామితి॥ పవనపదవీమాకాశంఆరూ
ఢంత్వాంపంథానం గచ్ఛంతీతిపథికాః॥ సూ॥ పథష్ష్కన్నితిష్కన్ప్ర
త్యయః- తేషాంవనితాఃప్రోషితభర్తృకాః ప్రత్యయాత్ప్రియా
గమనవిశ్వాసాత్॥ ని ॥ ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతు
ష్విత్యమరః-ఆశ్వసంత్యఃప్రణయవత్యః॥ పా॥ఆశ్వసత్యః-ప్రీణంత్యః
శ్వసిధాతోశ్శత్రంతత్వాత్ ఉగితశ్చేతిఙీప్-తథాఉద్గృహీతాలకాం
తాః దృష్టిప్రసారార్థమున్నమయ్యధృతాలకాగ్రాస్సత్యః - ప్రేక్షి
ష్యంతేఅత్యుత్కంఠతయాద్రక్ష్యంతీత్యర్థః - మదాగమనేనపథి
కాఃకథమాగమిష్యంతీత్యత్రాహతథాహి- త్వయిసన్నద్ధేవ్యాపృతే
సతివిరహేణవిధురాంవివశాం-జాయాం-కః-ఉపేక్షేత- నకోప్యుపే
క్షత ఇత్యర్థః- అన్యోపిమద్వ్యతిరిక్తోపిజనఃఅహమివపరాధీన
వృత్తిఃపరాయత్తజీవికోనస్యాత్ - స్వతంత్రస్తునకోప్యుపేక్షత ఇత్య
ర్థః-ఇత్యర్థాంతరన్యాసోలంకారః-తదుక్తం॥ శ్లో॥ కార్యకారణసా
మాన్యవిశేషాణాంపరస్పరం - సమర్థనంయత్రసోర్థాంతరన్యాస

మివజవోయఃపరాధీనవృత్తిః॥౯॥ మందంమందంనుదతిపవనశ్చాను
కూలోయథాత్వాంవామశ్చాయంనదతిమధురంచాతకస్తేసగంధః।
గర్భాధానక్షణ పరిచయాన్నూన మాబద్ధమాలాః సేవిష్యంతే
నయనసుభగంఖేభవంతంబలాకాః ॥ ౧౦ ॥ తాంచావశ్యందివస

ఉదాహృతఇతి॥౯॥ నిమిత్తాన్యపితేశుభానిదృశ్యంతఇత్యాహ-మందం
మందమితి-అనుకూలః పవనోవాయుశ్చత్వాం- మన్దంమందంఅతిమం
దమిత్యర్థః - అత్రకథంచిద్వీప్సాయామేవద్విరుక్తిర్నత్వాహ్యా ॥
సూ॥ పరేగుణవచనస్యేతితదాశ్రయణే - కర్మధారయవద్భావేన
సుబ్లుకిమన్దమన్దమితిస్యాత్తదేవాహవామనః- మందమందమిత్యత్రన
ప్రకారార్థఇతిద్విర్భావః-యథాసదృశం - భావిఫలానురూపమి
త్యర్థః॥ని॥యథాసాదృశ్యయోగ్యత్వవీప్సాస్వర్థానతిక్రమఇతి
యాదవః-నుదతిప్రేరయతి-అయం- సగంధఃసగర్వః-సబంధురితికే
చిత్ ॥ ని॥ గంధోగంధకఆమోదేలేశేసంబంధగర్వయోరిత్యుభయ
త్రాపివిశ్వప్రకాశః-తేతవ-వామోవామభాగస్థః॥ని॥ వామస్తువక్రే
రమ్యేస్యాత్సవ్యేవామస్థితేపిచేతిశబ్దార్ణవే-చాతకఃపక్షివిశేషశ్చ
మధురంశ్రావ్యం-నదతివ్యాహరతి-ఇదంనిమిత్తద్వయంవర్త్మవర్తి
ష్యతే-చాపరంనిమిత్తమిత్యాహ- గర్భేతి- గర్భః కుక్షిస్థజంతుః॥
ని॥గర్భోపవరకేస్నేగ్నౌసతేపవనసంకటే- కుక్షౌకుక్షిస్థజంతౌచే
తియాదవః-తస్యాధానముత్పాదనంతదేవక్షణఃఉత్సవః-సుఖహేతు
త్వాదితిభావః॥ ని ॥ నిర్వ్యాపారస్థితౌకాలవిశేషోత్సవయోఃక్షణ
ఇత్యమరః-తస్మిన్పరిచయాదభ్యాసాద్ధేతోః-ఖేవ్యోమ్ని- ఆబద్ధమా
లాఃగర్భాధానసుఖార్థంత్వత్సమీపేబద్ధపఙ్క్తయఇత్యర్థః-ఉక్తం
చకమోదయే॥ శ్లో॥ గర్భంబలాకాదధతేభ్రయోగాన్నాకేనిబద్ధా
వళయస్సమంతాదితి-బలాకాఃబలాకాంగనాః- నయనసుభగందృ
ష్టిప్రియం-భవంతం-నూనంసత్యం-సేవిష్యంతే- అనుకూలవాతచా
తకరుతబలాకాదర్శనానాంశుభసూచకత్వంశకునశాస్త్రేదృష్టం-
తత్తుగ్రంథవిస్తరభయాన్నలిఖితం॥ ౧౦॥ నచతస్యాఃనాశాద్వ్రత
స్ఖలనాద్వానిష్ఫలస్తేప్రయాసఇత్యాహ॥ తాంచేతి॥ హేమేఘదివ

గణనాతత్పరామేకపత్నీమవ్యాపన్నామవిహతగతిర్ద్రక్ష్యసి భ్రాతృ
జాయాం । ఆశాబంధఃకుసుమసదృశం ప్రాయశోహ్యంగనానాం
సద్యఃపాతిప్రణయిహృదయంవిప్రయోగేరుణద్ధి॥ ౧౧ ॥ కర్తుంయ
చ్చప్రభవతి మహీముచ్ఛిలీంధ్రామవంధ్యాంత చ్ఛ్రుత్వాతేశ్రవణ
సుభగంగర్జితంమానసోత్కాః । ఆకైలాసాద్బిసకిసలయచ్ఛేదపా

సానామవశిష్టదినానాంగణనాయాంసంఖ్యానేతత్పరామాసక్తాం
ని॥ తత్పరేప్రసితాసక్తాదిత్యమరః-అతఏవఅవ్యాపన్నామమృతాం
శాపావసానమదాగమనం ప్రత్యాశయాజీవంత మిత్యర్థః॥ ఏకః
పతిర్యస్యాస్తామేకపత్నీంపతివ్రతామిత్యర్థః॥సూ॥నిత్యంసపత్న్యా
దిష్వితిజేనకారశ్చ- భ్రాతుర్మేజాయాంభ్రాతృజాయాం-మాతృ
వన్నిశ్శంకయాదర్శనీయామిత్యాశయః- తాంమత్ప్రియాం- అవి
హతగతిఃసఫలగమనస్సన్ - ద్రక్ష్యసిఆలోకయిష్యసి- తథాహి-
ఆశాఅతితృష్ణా॥ని॥ఆశాదిగతితృష్ణయోరితివిశ్వః- బధ్యతెఅనేనేతి
బంధఃబంధనవృంతమితియావత్-సైవబంధః-ఆశాబంధః-కర్తా-
ప్రణయిప్రేమయుక్తం- అతఏవ- కుసుమసదృశంకుసుమసుకుమార
మిత్యర్థః-అతఏవ-విప్రయోగేవియోగే-సద్యఃపాతిసద్యోభ్రంశన
శీలమంగనానాంహృదయంజీవితం॥ని॥హృదయంజీవితేచిత్తేవక్షస్యపి
చమాతరీతిశబ్దార్ణవే॥ప్రాయశఃప్రాయేణరుణద్ధిప్రతిబధ్నాతీత్యర్థాం
తరన్యాసః॥ సంప్రతితేసహాయసంపత్తిశ్చఅస్తీత్యాహ- కర్తుమితి॥
యద్గర్జితంకర్తృమహీముచ్ఛిలీంధ్రాముద్భూతకందళీం॥కందళ్యాంచ
శిలీంధ్రాస్స్యాదితిశబ్దార్ణవే-అతఏవావంధ్యాంసఫలాంచకర్తుంప్రభ
వతిశక్నోతి-శిలీంధ్రాణాంభావిసస్యసంపత్తిసూచకత్వాదితిభావః-
తదుక్తంనిమిత్తనిదానే॥శ్లో॥ కాలాభ్రయోగాదుదితాశ్శిలీంధ్రాస్సం
పన్నసస్యాంకథయంతిధాత్రీమితి- తత్ శ్రవణసుభగంశ్రోత్రసుఖం-
లోకస్యేతిశేషః- తేతవ-గర్జితంశ్రుత్వా-మానసోత్కాఃమానసేసర
స్యున్మనసఃఉత్సుకాఇతియావత్।సూ॥ ఉత్కఉన్మనాఇతినిపాతనా
త్సాధుః కాలాంతరేమానసస్యహిమదుష్టత్వాత్ హిమస్యచహంసా
నాంరోగహేతుత్వాత్ అన్యత్రగతాఃహంసాఃపునర్వర్షాసుమాన

థేయవంత స్సంపత్స్యంతే నభసి భవతో రాజహంసాస్సహాయాః॥
౧౨॥ ఆపృచ్ఛస్వ ప్రియసఖమముం తుంగమాలింగ్య శైలం వంద్యైః పుం
సాం రఘుపతిపదైరంకితం మేఖలాసు। కాలే కాలే భవతి భవతో యస్య
సంయోగమేత్య స్నేహవ్యక్తిశ్చిరవిరహజం ముంచతో బాష్పముష్ణం॥
౧౩ ॥ మార్గం తావచ్ఛృణు కథయతస్త్వత్ప్రయాణానురూపం సం

హమేవ గచ్ఛంతీతి ప్రసిద్ధిః బిసకిసలయానాం మృణాలాగ్రాణాం- ఛేదైః శకలైః ఖండైః- పాథేయవంతః పథిసాధు పాథేయం పథిభావ్యం॥ సూ॥ పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞితి ఢఞ్ప్రత్యయః తద్వంతః సంబలవంత ఇత్యర్థః- రాజహంసాః హంసవిశేషాః॥ ని॥ రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణైర్లోహితైస్సితా ఇత్యమరః- నభసి వ్యోమ్ని భవతస్తవ - ఆకైలాసాత్ కైలాసపర్యంతం- పదద్వయంచైతత్ - సహాయాః సయాత్రాః॥ ని॥ సహాయస్తు సయాత్రస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే సంపత్స్యంతే భవిష్యంతి ఆపృచ్ఛస్వేతి- క్రియాసభాయం ప్రియసఖం॥ సూ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితి టచ్- తుంగమున్నతం- పుంసాం వంద్యైః రఘుపతిపదైః శ్రీరామపాదన్యాసైః మేఖలాసు కటకేషు॥ ని॥ అథ మేఖలా- శ్రోణిస్థానే ద్రికటకే కటిబంధన ఇతి యాదవః- అంకితం చిహ్నితం- ఇత్థం ప్రియసఖత్వాత్పవిత్రత్వాచ్చ సంభావనార్హమముం శైలం చిత్రకూటాద్రిమాలింగ్య- ఆపృచ్ఛస్వ సాధయామీత్యామంత్రణేన సభాజయ॥ ని॥ ఆమంత్రణసభాజనే ఆపృచ్ఛనమిత్యమరః॥ వా॥ వా ఆఙినుప్రచ్ఛ్యోరుపసంఖ్యానమిత్యాత్మనేపదం- సఖిత్వం నిర్వహతి- కాలే కాలే ప్రతిప్రావృట్కాలం సుహృత్సమాగమనకాలశ్చ గమ్యతే- వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః భవతా సంయోగం సంపర్కం- ఏత్య ప్రాప్య - చిరవిరహజముష్ణం- బాష్పం ఊష్మాణం నేత్రజలంచ ॥ ని ॥ బాష్పం నేత్రజలోష్మణోరితి విశ్వః- ముంచతో యస్య శైలస్య- స్నేహవ్యక్తిః ప్రేమావిర్భావో భవతి - స్నిగ్ధానాం హి చిరసంగతానాం బాష్పపాతో భవతీతి భావః॥
౧౩॥ సంప్రతి తస్య మార్గం కథయతి- మార్గమితి- హే జలద తావదిదానీం- కథయతో మత్త ఇతి శేషః - త్వత్ప్రయాణస్యానురూపమనుకూలం మార్గం చ ధ్వానం॥ ని॥ మార్గోఽధ్వన్యృగమదే మార్గే సౌమ్యర్క్షే స్వోపణే

దేశం మే తదను జలద శ్రోష్యసి శ్రోత్రపేయం। ఖిన్నః ఖిన్నః శిఖరిషు ప
దం న్యస్య గంతాసి యత్ర క్షీణః క్షీణః పరిలఘు పయః స్రోతసాం చోప
యుజ్య॥ ౧౪ ॥ అద్రేశ్శృంగం హరతి పవనః కింస్విదిత్యున్ముఖీభిర్దృ
ష్టోత్సాహశ్చకితచకితం ముగ్ధసిద్ధాంగనాభిః । స్థానాదస్మాత్సరస

ధ్వనీతి యాదవః-శృణు తదను మార్గశ్రవణానంతరం-శ్రోత్రాభ్యాం
పేయం పానార్హం-అతితృష్ణయా శ్రోతవ్యమిత్యర్థః. పేయగ్రహణా
త్సందేశస్యామృతసామ్యం గమ్యతే-మే మమ-సందేశం వాచికం॥ని॥
సందేశవాగ్వాచికం స్యాదిత్యమరః-శ్రోష్యసి- యత్ర మార్గే-ఖిన్నః
ఖిన్నః అభీక్ష్ణం క్షీణబలస్సన్॥సూ॥ నిత్యవీప్సయోరితి నిత్యార్థే ద్విర్భా
వః-శిఖరిషు పర్వతేషు-పదం న్యస్య నిక్షిప్య- పునర్బలలాభార్థం క్వాపి
విశ్రామ్యేత్యర్థః- క్షీణః క్షీణః అభీక్ష్ణం కృశాంగస్సన్- అత్రాపి కృ
దంతత్వాత్పూర్వవద్ద్విరుక్తిః-స్రోతసాం పరిలఘు గురుత్వదోషరహి
తం-ఉపలాస్ఫాలన ఖదితత్వాత్పథ్యమిత్యర్థః- యథాహ బాహటః॥
శ్లో॥ ఉపలాస్ఫాలనోత్క్షేపవిక్షేపైః ఖేదితోదకాః - హిమవన్మలయో
ద్భూతాః పథ్యా నద్యో భవంత్యమూరితి- పయః పానీయముపయుజ్య
శరీరపోషణార్థమభ్యవహృత్య చ గంతాసి గమిష్యసి- గమేర్లుట్॥
౧౪॥ అద్రేరితి॥ పవనో వాయుః-అద్రేశ్చిత్రకూటస్య-శృంగం హరతి
కింస్విత్-కింస్విచ్ఛబ్దో వితర్కార్థే-చాదిషు పఠ్యతే- ఇతి శంకయా
ఉన్ముఖీభిరున్నతముఖీభిః॥సూ॥ స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయో
గోపధాదితి జీప్-ముగ్ధాభిర్మూఢాభిః॥ ని॥ ముగ్ధస్సుందరమూఢ
యోరిత్యమరః-సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం-అంగనాభిః-చకిత
చకితం చకితప్రకారం యథా భవతి తథా - ప్రకారే గుణవచనస్యేతి
ద్విర్భావః - దృష్టోత్సాహః దృష్టసంరంభస్సన్ సరసాః సాంద్రాః
నిచుళాః స్థలవేతసాః యస్మిన్ తస్మాత్॥ని॥ వానిరే కవిభేదే స్యాన్నిచు
ళః స్థలవేతస ఇతి శబ్దార్ణవే- అస్మాత్ స్థానాదాశ్రమాత్ప్రభృతి నభోమా
ర్గే-దిఙ్నాగానాం దిగ్గజానాం- స్థూలాయే హస్తాః కరాః తేషామవలే
పాన్ ఆక్షేపాన్ పరిహరన్॥ని॥ హస్తో నక్షత్రభేదే స్యాత్కరేభకర
యోరపీతి విశ్వః- ఉదఙ్ముఖస్సన్- అలకాయా ఉదీచ్యత్వాదిత్యాశ

నిచుళాదుత్పతోదఙ్ముఖః ఖం దిఙ్నాగానాం పథి పరిహరన్ స్థూలహస్తావలేపాన్॥ ౧౫॥ రత్నచ్ఛాయావ్యతికర ఇవ ప్రేక్ష్యమేతత్పురస్తాద్వల్మీకాగ్రాత్ప్రభవతి ధనుః ఖండమాఖండలస్య । యేన శ్యామం వపురతితరాం కాంతిమాపత్స్యతే తే బర్హేణేవ స్ఫురిత రుచినా గోపవేషస్య విష్ణోః॥౧౬॥ త్వయ్యాయత్తం కృషిఫలమితి భ్రూవికా

యః ఖమాకాశం ప్రత్యుత్పత ఉద్గచ్ఛ. అత్రేదమర్థాంతరం ధ్వనయతి - సరసో రసికః నిచుళో నామ కవిః - కాళిదాస సహాధ్యాయీ - పరాపాదితానాం కాళిదాసప్రబంధదూషణానాం పరిహర్తా యస్మిన్ స్థానే తస్మాత్ స్థానాత్ - ఉదఙ్ముఖో నిర్దోషత్వాదున్నతముఖస్సన్ - సనైవిగ్నాగాచార్యస్య కాళిదాసప్రతిపక్షస్య హస్తావలేపాన్ హస్తవిన్యాసపూర్వకాణి దూషణాని పరిహరన్॥ ని॥ అవలేపస్తు గర్వే స్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః - అద్రేరద్రికల్పస్య దిఙ్నాగాచార్యస్య॥ని॥ శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చేత్యమరః - హరతీతి హేతునా- ముగ్ధైస్సుందరైః సిద్ధైస్సారస్వతసిద్ధైర హాకవిభిరంగనాభిశ్చ స్త్రీభిశ్చ దృష్టోత్సాహస్సన్ - ఖముత్పతోచ్చైర్భవేతి స్వప్రబంధమాహాత్మ్యేనోన్నా ప్రతికవేరుక్తిరితి॥శ్లో॥ సంసర్గజా దోషగుణా భవంతీత్యేతన్మృషా యేన జలాశ్రయోపి । స్థిత్వానుకూలం నిచుళశ్చలంతమాత్మానమారక్షతి సింధువేగాదిత్యేతచ్ఛ్లోకనిర్మాణాత్తస్య కవేర్నిచుళ సంజ్ఞేత్యాహుః॥౧౫॥ రత్నేతి॥ రత్నచ్ఛాయానాం పద్మరాగాదిమణిప్రభాణాం వ్యతికరో మిశ్రణమివ - ప్రేక్ష్యం దర్శనీయం - ఆఖండలస్యేంద్రస్య ఏతద్ధనుఃఖండం - ఏతదితి హస్తనిర్దేశో వివక్షితః పురస్తాదగ్రే - వల్మీకాగ్రాత్ - వామలూరువివరాత్॥ని॥ వామలూరుశ్చ నాకుశ్చ వల్మీకం పుంనపుంసకమిత్యమరః - ప్రభవత్యావిర్భవతి యేన ధనుఃఖండేన తేతవ శ్యామం వపుః - స్ఫురితరుచినోజ్జ్వలకాంతినా - బర్హేణ పింఛేన॥ ని॥ పింఛబర్హే నపుంసక ఇత్యమరః - గోపవేషస్య విష్ణోః గోపాలకృష్ణస్య శ్యామం వపురివ - అతితరాం కాంతిమాపత్స్యతే ప్రాప్స్యతి॥ ౧౬॥ త్వయీతి॥ కృషేః హలకర్మణః ఫలం సస్యం - త్వయి - అధికరణవివక్షాయాం సప్తమీ - ఆయత్తం అధీనం॥ని॥ అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్య

రానభిజ్ఞైః ప్రీతిస్నిగ్ధైర్జనపదవధూలోచనైః పీయమానః। సద్యస్సీరో
త్కషణ సురభిక్షేత్రమారుహ్యమాలం కించిత్పశ్చాద్వ్రజ లఘుగతి
ర్భూయఏవోత్తరేణ॥౧౬॥ త్వామాసారప్రశమితవనోపప్లవం సాధు
మూర్ధ్నా వక్ష్యత్యధ్వశ్రమపరిగతం సానుమానామ్రకూటః। నక్షు

మరః-ఇతి హేతోః ప్రీత్యాస్నిగ్ధైః-అకృత్రిమప్రేమార్ద్రైరిత్యర్థః-
భ్రూవికారాణాంభ్రూవోర్విలాసానాం- అనభిజ్ఞైః పామరత్వాదితి
శేషః-జనపదవధూనాంపల్లీవధూనాం-లోచనైః- పీయమానస్సన్-
అతితృష్ణయానిరీక్ష్యమాణస్సన్నిత్యర్థః- మాలంమాలాఖ్యంక్షేత్రం
శైలప్రాయమున్నతస్థలం॥ ని॥ మాలమున్నతభూతలమిత్యుత్పలమా
లాయాం-సద్యస్తత్కాలఏవ- సీరైర్హలైరుత్కషణేన- సురభి
ఘ్రాణతర్పణంయథాతథాఆరుహ్య-తత్రాభివృష్యేత్యర్థః॥ని॥ సుర
భిఘ్రాణతర్పణఇత్యమరః - కించిత్పశ్చాద్వ్రజగచ్ఛ లఘుగతిః
తత్రనిర్వృష్టత్వాత్ క్షిప్రగమనస్సన్॥ని॥లఘుక్షిప్రమరంద్రుతమిత్య
మరః- భూయఃపునరప్యుత్తరేణైవ ఉత్తరమార్గేణైవవ్రజగచ్ఛ -
తృతీయావిధానే॥వా॥ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానమితితృతీయా-
యథాకశ్చిద్బహువల్లభఃకుత్రచిత్- క్షేత్రేకళత్రేగూఢంవిహృత్య॥
ని॥క్షేత్రంశరీరేకేదారేసిద్ధస్థానకళత్రయోరితివిశ్వః- స్వదాక్షిణ్య
భంగభయాన్నీచమార్గేణ నిర్గత్యపునస్సర్వాధ్యక్షఇవసంచరతి
తద్వదితిధ్వనిః॥౧౬॥త్వామితి॥ ఆమ్రాఃచూతాఃకూటేషుశిఖరేషు
యస్యసఃఆమ్రకూటోనామసానుమాన్పర్వతః॥ ని ॥ ఆమ్రశ్చూతో
రసాలోసౌ - కూటోస్త్రీశిఖరంశృంగమితిచామరః- ఆసారోధా
రావృష్టిః॥ని॥ధారాసంపాతఆసారఇత్యమరః- తేనప్రశమితోవనా
నాముపప్లవోదవాగ్నిర్యేనతంకృతోపకారమిత్యర్థః- అధ్వశ్రమేణ
మార్గాయాసేనపరిగతంవ్యాప్తం- త్వాంత్వా- సాధుసమ్యక్-
మూర్ధ్నా-వక్ష్యతివోఢావహతేర్లృట్-తథాహి - క్షుద్రః కృప
ణోపి॥ని॥క్షుద్రోదరిద్రేకృపణేనృశంసఇతియాదవః-సంశ్రయాయ
సంశ్రయణాయ-మిత్రేసుహృది॥ని॥అథమిత్రంసఖాసుహృదిత్యమరః

ద్రో౽పి ప్రథమ సుకృతాపేక్షయా సంశ్రయాయ ప్రాప్తే మిత్రే భవతి
విముఖః కిం పునర్యస్తథోచ్చైః॥౧౭॥ ఛన్నోపాంతః పరిణతఫలద్యో
తిభిః కాననామ్రైస్త్వయ్యారూఢే శిఖరమచలః స్నిగ్ధవేణీసవర్ణే।
నూనం యాస్యత్యమరమిథున ప్రేక్షణీయామవస్థాం మధ్యే శ్యామ
స్తన ఇవ భువశ్శేషవిస్తారపాండుః॥౧౮॥ స్థిత్వా తస్మిన్వనచరవధూ
భుక్తకుంజే ముహూర్తం తోయోత్సర్గద్రుతతరగతిస్తత్పరం వర్త్మ

ప్రాప్తే ఆగతే సతి- ప్రథమసుకృతాపేక్షయా పూర్వోపకారపర్యా
లోచనయా- విముఖో న భవతి- యస్తథా తేన ప్రకారేణ ఉచ్చైరున్న
తస్స ఆమ్రకూటః కిం పునః- విముఖో న భవతీతి కిము వక్తవ్యమిత్యర్థః-
ఏతేన ప్రథమావసథే సౌఖ్యలాభాత్ కార్యసిద్ధిరస్తీతి సూచితం- తదు
క్తం నిమిత్తనిదానే॥ శ్లో॥ ప్రథమావసథే యస్య సౌఖ్యం తస్యాఖిలే
ధ్వని। శివం భవతి యాత్రాయామన్యథా త్వశుభం ధ్రువమితి॥
౧౭॥ ఛన్నేతి॥ హే మేఘ- పరిణతైః పరిపక్వైః ఫలైః ద్యోతంత ఇతి
తథోక్తైః ఆషాఢే వనచూతాః ఫలంతి ప్రచ్యవంతే చ మేఘవాతేనేత్యా
శయః- కాననామ్రైర్వనచూతైః ఛన్నోపాంతః ఆవృతపార్శ్వః
అచలః ఆమ్రకూటాద్రిః స్నిగ్ధవేణీసవర్ణే మసృణకేశబంధసచ్ఛాయే-
శ్యామవర్ణ ఇత్యర్థః॥ ని॥ వేణీ తు కేశబంధే స్యాజ్జలస్రుతావితి యా
దవః- త్వయి శిఖరం శృంగమారూఢే సతి- యస్య చ భావేన భావలక్షణ
మితి సప్తమీ- మధ్యే శ్యామః - శేషే మధ్యాదన్యత్ర విస్తారే పరితః
పాండుః॥ ని॥ హరిణః పాండురః పాండురిత్యమరః- భువః స్తన ఇవ-
అమరమిథునానాం ఖేచరాణామితి భావః- ప్రేక్షణీయాం దర్శనీ
యామవస్థాం స్థితిం- యాస్యతి- నూనం- మిథునగ్రహణం కామినా
మేవ స్తనత్వేనోత్ప్రేక్షా సంభవతీతి కృతం - యథా రతిపరిశ్రాంతః
కశ్చిత్కామీ కామినీకుచకలశే విశ్రాంత్యై స్వపితి - తద్వదధ్వానపి
భువో నాయికాయాః స్తన ఇతి ధ్వనిః॥౧౮॥ స్థిత్వేతి॥ హే మేఘ- వనే చ
రంతీతి వనచరాః॥ సూ॥ తత్పురుషే కృతి బహులమితి బహులగ్రహణా
దలుక్ భవతి - తేషాం వధూభిర్భుక్తాః కుంజాః లతాగృహా యస్మిన్
తస్మిన్॥ ని॥ నికుంజకుంజౌ వా క్లీబే లతాదిపిహితోదర ఇత్యమరః తత్ర

తేనా౽౽౽౽ః । రేవాంద్రక్ష్యస్యుపలవిషమేవిన్ధ్యపాదేవిశీర్ణాంభక్తిచ్ఛే
దైరివవిరచితాంభూతిమంగేగజస్య॥ ౨౦॥ తస్యాస్తిక్తైర్వనగజమదై
ర్వాసితంవాంతవృష్టిర్జంబూకుంజ ప్రతిహతరయంతోయమాదాయ
గచ్ఛేః । అంతస్సారంఘనతులయితుం నానిలశ్శక్ష్యతిత్వాంరిక్త

తేనయనవినోదో స్త్రీత్యర్థః- తస్మిన్నామ్రకూటేముహూర్తంఅల్పకా
లంస్థిత్వా-నతుచిరం-కార్యవిరోధాదితిభావః॥ ని॥ ముహూర్తమల్ప
కాలేస్యాద్ఘటికాస్వపియేపిచేదతిశబ్దార్ణవే- స్థిత్వావిశ్రమ్యతోయో
త్సర్గేణ - త్వామాసారేత్యుక్తేనవర్షేణద్రుతతరగతిఃలాఘవగతిః
క్షిప్రగమనస్సన్ తత్పరంతస్మాదామ్రకూటాత్ పరమనంతరంవ
ర్త్మ-మార్గం- తీర్ణః- అతిక్రాంతః-ఉపలైఃపాషాణైఃవిషమేనిమ్నో
న్నతేవిన్ధ్యస్యాద్రేఃపాదేప్రత్యంతపర్వతే॥ ని॥ పాదాఃప్రత్యంత
పర్వతాఇత్యమరః-విశీర్ణాంసమంతతోవిసృమరాం- ఏతేనకస్యాశ్చి
దతికాముక్యాఃప్రియతమచరణపాతోపిధ్వన్యతే- రేవాంనర్మదాం॥
ని॥ రేవాతునర్మదాసోమోద్భవామేఖలకన్యకేత్యమరః- గజస్య
అంగేశరీరే-భక్తయఃరేఖాఃరచనాఇతియావత్॥ని॥భక్తిర్నిషేవణే
భాగేరచనాయామితిశబ్దార్ణవే-తాసాంఛేదైఃభంగిభిః- విరచితాం
భూతింశృంగారమివభసితమివ॥ ని ॥ భూతిర్మాతంగశృంగారే
జాతౌభస్మనిసంపదీతివిశ్వప్రకాశః- ద్రక్ష్యసి- అయమపిమహాంస్తే
నయనకౌతుకలాభఇతిభావః॥ ౨౦॥ తస్యాఇతి॥ హేమేఘ-వాంత
వృష్టిరుద్గీర్ణవర్షస్సన్-కృతవమనశ్చవ్యజ్యతే - వాంతేత్యత్ర॥
సూ॥ ఉదితశ్చేతిచకారాదిట్ప్రతిషేధఃతిక్తైస్సుగంధిభిఃతిక్తరసవ
ద్భిశ్చ॥ని॥ తిక్తోరసేసుగంధేచేతివిశ్వః-వనగజమదైర్వాసితంసుర
భితంభావితంచ॥ శ్లో॥ హిమవద్వింధ్యమలయాగజానాంప్రభవా
నగాఇతీవింధ్యస్యగజప్రభవత్వాదితిభావఃజంబూకుంజైః ప్రతిహత
రయంప్రతిబద్ధవేగం-సుఖపేయమిత్యర్థః - ఏతేనలఘుత్వంకషాయ
భావనాచధ్వన్యతె-తస్యాఃరేవాయాః- తోయమాదాయ- గచ్ఛేః
వ్రజ- హేఘనఅంతస్సారోబలంయస్యతంత్వాంఅనిలః ఆకాశవా

స్సరో ఽభవతి హి లఘుః పూర్ణతా గౌరవాయ॥ ౨౧ ॥ నీపం దృష్ట్వా
హరితకపిశం కేసరైరర్ధరూఢై రావిర్భూతప్రథమముకుళాః కంద
ళీశ్చానుకచ్ఛం । జగ్ధ్వారణ్యేష్వధికసురభిం గంధమాఘ్రాయ చో

యుః శారీరశ్చ గమ్యతే- తులయితుం చలయితుం న శక్ష్యతి శక్తో న భవి
ష్యతి-తథాహి-రిక్తోంతస్సారశూన్యః- సర్వః- లఘురగురుర్భవతి-
ప్రకంప్యో భవతీత్యర్థః-పూర్ణతా సారవత్తా- గౌరవాయ అప్రకంప్య
త్వాయ భవతీత్యర్థః- అయమత్రధ్వనిః ఆదౌ వమనశోధితస్య పుంసః
పశ్చాత్ శేషశోషణాయ లఘుతిక్తకషాయాంబుపానాల్లబ్ధజలస్య న
వాతప్రకోపస్స్యాదితి-యథాహ వాహటః॥ శ్లో॥ కషాయాశ్చ హి
మాస్తస్య విశుద్ధే శ్లేష్మణో హితాః-కిముతిక్తాః కషాయా వా యే నిసర్గా
త్కఫాపహాః - కృతశుద్ధేః క్రమాత్పీత పేయాదేః పథ్యభోజినః।
వాతాదిభిర్న బాధాస్స్యాదింద్రియైరివ యోగిన ఇతి॥ ౨౧॥ నీపమితి॥
సారంగాః కురంగాః మతంగజా వా॥ ని॥ సారంగశ్చాతకే భృంగే।
కురంగే చ మతంగజ ఇతి విశ్వః-అర్ధరూఢైః ఏకదేశోద్గతైః - కేసరైః
కింజల్కైః-హరితం పాలాశవర్ణం కపిశం శ్యామారుణమితి యావత్॥
ని॥ పాలాశో హరితో హరిత్-శ్యామస్స్యాత్కపిశ ఇతి చామరః-హరి
తం చ తత్కపిశం చ హరితకపిశం॥ సూ॥ వర్ణో వర్ణేనేతి సమాసః-
నీపం కదంబకుసుమం॥ ని॥ అథ కదంబకే నీపస్స్యాత్పులకశ్రీమాన్ప్రా
వృషేణ్యః శ్రీహరిప్రియ ఇతి శబ్దార్ణవే-దృష్ట్వా ఖాదిత్వేత్యర్థః- తథా
కచ్ఛేష్వనూపేషు అనుకచ్ఛం॥ సూ॥ అవ్యయం- విభక్తీత్యాదినా విభ
క్త్యర్థే ఽవ్యయీభావః॥ ని॥ జలప్రాయమనూపం స్యాత్పుంసి కచ్ఛ
స్తథావిధ ఇత్యమరః- ఆవిర్భూతప్రథమాః ప్రథమోత్పన్నాః ముకు
ళాః-యాసాం తాః-కందళీః భూకదళీః॥ ని॥ ద్రోణపర్ణీ స్నిగ్ధకందా
కందళీ భూకదళ్యపీతి శబ్దార్ణవే-జగ్ధ్వా భక్షయిత్వా చ॥ సూ॥ అదో
జగ్ధిర్ల్యప్తి కితీత్యదేర్జగ్ధిరాదేశః - అరణ్యేష్వధికసురభిమతిఘ్రాణతర్ప
ణం దగ్ధారణ్యేష్వితి పాఠే ఇదమధికవిశేషణమనర్థవత్త్వాత్స్యాత్ కింతు కంద
ళీశ్చ దృష్ట్వేత్యన్వయో ద్రష్టవ్యః-ఉర్వ్యాః భూమేః- గంధమాఘ్రా
య చ జలలవముచః ఉదకబిందూన్ వర్షకస్య తే తవ- మార్గం సూచ

ర్వ్యా వ్యసారంగాస్తైజలలవముచస్సూచయిష్యంతిమార్గం॥౨౨॥అం
భోబిందుగ్రహణచతురాంశ్చాతకాన్వీక్షమాణాశ్శ్రేణీభూతాః ప
రిగణనయానిర్దిశంతోబలాకాః। త్వామాసాద్య స్తనిత సమయేమా
నయిష్యంతిసిద్ధాస్సోత్కంపానిప్రియసహచరీ సంభ్రమాలింగితా
ని॥౨౩॥ఉత్పశ్యామిద్రుతమపిసఖేమత్ప్రియార్థంయియాసోః। కా
లక్షేపంకకుభ సురభౌ పర్వతేపర్వతేతే । శుక్లాపాంగైస్సజలనయ

యిష్యంతిఅనుమాపయిష్యంతి - యత్రయత్రవృష్టికార్యాణికకుభ
మాదికందృశ్యతే-తత్రతత్రత్వయావృష్టమితి ద్రష్టృభిరనుమీయత
ఇత్యర్థః॥౨౨॥అంభ ఇతి॥ప్రక్షిప్తమపివ్యాఖ్యాయతే॥అంభోబిందూ
నాంవర్షోదకబిందూనాంగ్రహణే॥శ్లో॥ సర్వంసహోపశిష్టమంబు చ
చాతకానామితిభూసంస్పృష్టోదకస్యతేషాం రోగహేతుత్వాదంత
రాళఏవతద్బిందుస్వీకారేచతురాంశ్చాతకాన్- వీక్షమాణాఃకౌతు
కాత్పశ్యంతఃఅశ్రేణయశ్శ్రేణయస్సంపద్యమానాభూతాః- శ్రేణీ
భూతాః-పద్యపక్తయః॥వా॥అభూతతద్భావేచ్వ్యః- కుగతిప్రాద
యఇతిసమాసః- అథవా - అశ్రేణ్యోశ్రేణ్యోవ్యభూతాశ్శ్రేణీభూ
తాః- అత్రాపిచ్వ్యంతత్వవివక్షాయాంపూర్వవత్సమాసశ్చవ్యర్థ
మాత్రవివక్షాయాంతు॥సూ॥శ్రేణ్యాదయఃకృతాదిభిరితిసమాసః-బ
లాకాఃబిసకంఠకాః॥ని॥బలాకాబిసకంఠికేత్యమరః పరిగణనయా
ఏకాద్వేతిస్రశ్చతస్ర ఇత్యాదిసంఖ్యానేన నిర్దిశంతః హస్తేనదర్శ
యంతః- సిద్ధాః స్తనితసమయేత్వద్గర్జితకాలే సోత్కంపాన్యుత్కం
పసహితానిఉత్కంపాపూర్వకాణి-ప్రియసహచరీణాంసంభ్రమే
ణాంలింగితానిఆసాద్య- స్వయంగ్రహాశ్లేషసుఖమనుభూయేత్యర్థః-
త్వాంమానయిష్యంతిబహూకరిష్యంతి-త్వన్నిమిత్తత్వాత్సుఖలాభ
స్యేతిభావః ॥౨౩॥ ఉత్పశ్యామీతి-హేసఖేహే మేఘ- మత్ప్రియా
యేదంమత్ప్రియార్థంయథాతథా-ద్రుతంక్షిప్రం॥ని॥లఘుక్షిప్రమ
రంద్రుతమిత్యమరః- యియాసోఃయాతుమిచ్ఛోఃవ్యా- యాతేస్స
న్నంతాదుప్రత్యయః-తేతవ-కకుభైఃకుటజసుమైః- సురభౌసుగంధి
॥ ని ॥ కకుభఃకుటజోర్జున ఇతిశబ్దార్ణవే - పర్వతేపర్వతేప్రతిప

నైస్స్వాగతీకృత్య కేకాఃప్రత్యుద్యాతఃకథమపిభవాన్గంతుమాశు
వ్యవస్యేత్ ॥౨౩॥ పాండుచ్ఛాయోపవనవృతయః కేతకైస్సూచిభిన్నై
ర్నీడారంభైర్గృహబలిభుజామాకులగ్రామచైత్యాః । త్వయ్యాస
న్నే పరిణతఫలశ్యామజంబూవనాంతాస్సంపత్స్యంతే కతిపయదిన

ర్వతం॥ వా॥ వీప్సాయాం ద్విర్భావః - కాలక్షేపః కాలవిళంబః॥ ని॥ క్షేపో విళంబే నిందాయామితి విశ్వః - ఉత్పశ్యామి ఉత్ప్రేక్షే - విళంబహేతుం దర్శయన్ ఆశుగమనం ప్రార్థయతే - శుక్లేతి - సజలాని సానందబాష్పాణి నయనాని యేషాం తైః శుక్లాపాంగైర్మయూరైః॥ని॥ మయూరో బర్హిణో బర్హీ - శుక్లాపాంగశ్శిఖావళ ఇతి యాదవః - కేకాః స్వవాణీః॥ని॥ కేకా వాణీ మయూరస్యేత్యమరః - స్వాగతీకృత్య స్వాగతవచనీకృత్య - ప్రత్యుద్యాతః ప్రత్యుద్గతః - కృతాతిథ్య ఇత్యర్థః భవాన్ - కథమపి యథాకథంచిత్ - ఆశు గంతుం వ్యవస్యేత్ - ఉద్యుంజీత ప్రార్థనే లిఙ్ ॥ సూ ॥ శేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమపురుషః శేషశ్చాయం భవచ్ఛబ్దా యుష్మదస్మచ్ఛబ్దవ్యతిరేకాత్ - స్వాగతీకృత్య కేకా ఇత్యత్ర కేకాస్వారోప్యమాణస్య స్వాగతవచనత్వస్య ప్రకృతప్రత్యుద్గమనోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః - తదుక్తం అలంకారసర్వస్వే ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి॥౨౩॥ పాండ్వితి॥ హే మేఘ త్వయి ఆసన్నే సన్నికృష్టే సతి దశార్ణా నామ జనపదాః - సూచీభిః భిన్నైః సూచిషు ముకుళాగ్రేషు భిన్నైః వికసితైః॥ ని॥ కేతకీముకుళాగ్రేపి సూచిస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే - కైతకైః కేతకీకుసుమైః - గ్రీష్మకాలావసానే కేతక్యః కుసుమితా భవంతీత్యాశయః - తాశ్చ తత్ర బహుళాస్సంతీతి ప్రసిద్ధిః - పాండుచ్ఛాయాః పాండువర్ణాః ఉపవనానాం వృతయః కంటకశాఖావరణాని యేషు తే తథోక్తాః ప్రాచీనం ప్రాంతతో వృతిరిత్యమరః - తథా - గృహబలిభుజాం కాకాదిగ్రామ్యపక్షిణాం నీడారంభైః కులాయనిర్మాణైః॥ని॥ కులాయో నీడమస్త్రియామిత్యమరః - చిత్యా ఇమాని చైత్యాని రథ్యావృక్షాః॥ని॥ చైత్యమాయతనే బుద్ధబింబే చోద్యానపాదప ఇతి విశ్వః - ఆకులాని సంకులాని గ్రామేషు చైత్యాని యేషు తే తథోక్తాః తథా - పరిణతైః పరి

స్థాయిహంసా దశార్ణాః ॥ ౨౪ ॥ తేషాం దిక్షు ప్రథితవిదిశాలక్ష
ణాం రాజధానీం గత్వా సద్యః ఫలమవికలం కాముకత్వస్య లబ్ధా । తీరో
పాంత స్తనితసుభగం పాస్యసి స్వాదుయస్మాత్ సభ్రూభంగం ముఖ
మివ పయో వేత్రవత్యాశ్చలోర్మిః ॥ ౨౫ ॥ నీచైరాఖ్యం గిరిమధివసే

పక్వైః ఫలైః శ్యామాని యాని జంబూవనాని తైరంతాః రమ్యాః ॥ ని ॥
వృతావవసితే రమ్యే సమాప్తావంత ఇష్యత ఇతి శబ్దార్ణవే తథా - కతిప
యేష్వేవ దినేషు స్థాయినో హంసా యేషు తే తథోక్తాః ఏవంవిధాః సం
ప్రత్స్యంతే భవిష్యంతి ॥ సూ ॥ పోటాయువతిస్తోకకతిపయేత్యాదినా
కతిపయపదస్యోత్తరత్వేపి దినశబ్దస్యోత్తరత్వమస్య శాస్త్రస్య ప్రా
యికత్వాత్ ॥ ౨౪ ॥ తేషామితి ॥ దిక్షు ప్రథితం ప్రసిద్ధం విదిశేతి లక్షణం
నామధేయం యస్యాస్తాం ॥ ని ॥ లక్షణం నామ్ని చిహ్నే చేతి విశ్వః తేషాం
దశార్ణానాం సంబంధినీం - ధీయంతే స్యామితి ధానీ ॥ సూ ॥ కరణాధిక
రణయోశ్చేతి ల్యుట్ ॥ వా ॥ కృద్యోగేపి షష్ఠీసమస్యత ఇతి వాచ్యమితి స
మాసః - రాజ్ఞాం ధానీ రాజధానీ - తాం ప్రధాననగరీం ॥ ని ॥ ప్రధానన
గరీ రాజ్ఞాం రాజధానీతి కథ్యత ఇతి శబ్దార్ణవే - గత్వా ప్రాప్య సద్యః
కాముకత్వస్య విలాసితాయాః ॥ ని ॥ విలాసీ కాముకః కామీ స్త్రీపరో
రతిలంపట ఇతి శబ్దార్ణవే - అవికలం సమగ్రం ఫలం ప్రయోజనం - ల
బ్ధా ప్రాప్స్యతే - త్వమితి శేషః - కర్తరి లుట్ - కుతః - యద్యస్మాత్ స్వాదు
మధురం - చలాశ్చంచలా ఊర్మయో యస్య తచ్చలోర్మి - తరంగితం వేత్రవత్యా
నామనద్యాః పయః సభ్రూభంగం భ్రుకుటియుక్తం - దశనపీడయేతి
భావః - ముఖమివ అధరమివేత్యర్థః - తీరోపాంతే తటప్రాంతే యత్
స్తనితం తేన సుభగం యథా తథా - స్తనితశబ్దేన మణితమపి ధ్వన్యతే ॥
శ్లో ॥ ఊర్ధ్వముచ్ఛ్వలితకంఠనాసికం హుంకృతం మణితమభ్రఘోష
వదితి లక్షణాత్ పాస్యసి పిబతేర్లృట్ ॥ శ్లో ॥ కామినామధరాస్వాద
స్సురతాదతిరిచ్యత ఇతి శాస్త్ర నియామాదితి భావః ॥ ౨౫ ॥ నీచైరి
తి ॥ హే మేఘ - తత్ర విదిశాసమీపే - విశ్రామో విశ్రమః ఖేదాపనయః ॥
వ్యా ॥ భావార్థే ఘఞ్ప్రత్యయః - స ఏవ హేతుస్తస్య విశ్రామహేతోః వి
శ్రామకారణాత్ విశ్రామార్థమిత్యర్థః ॥ సూ ॥ నోదాత్తోపదేశస్య

తత్ర విశ్రామహేతోః త్వత్సంపర్కాత్పులకితమివ ప్రౌఢపుష్పైః కదంబైః। యః పణ్యస్త్రీరతపరిమళోద్గారిభిర్నాగరాణాముద్దామాని ప్రథయతి శిలావేశ్మభిర్యౌవనాని॥ ౨౬ ॥ విశ్రాంతస్సన్వ్రజ వననదీతీరజాతాని సించన్నుద్యానానాం నవజలకణైర్యూథికాజాలకాని ।

మాంతస్యానాచామేరితి పాణినీయే-వృద్ధిప్రతిషేధేపి వా శ్రమోవేతి చాంద్రవ్యాకరణే వికల్పేన వృద్ధివిధానాద్రూపసిద్ధిః-ప్రౌఢపుష్పైః-ప్రబుద్ధకుసుమైః-కదంబైః నీపవృక్షైః- త్వత్సంపర్కాత్ పులకా అస్య సంజాతాః పులకితః॥వ్యా॥ తారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః- తంపులకితమివస్థితం-నీచైరిత్యాఖ్యా నామ యస్య తం నీచైరాఖ్యం- గిరింఅధివసేః-గిరావసేరిత్యర్థః॥సూ॥ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి కర్మత్వం- యో నీచైర్గిరిః-పణ్యాః క్రయ్యాః స్త్రియః పణ్యస్త్రియః॥ని॥ వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా పణ్యస్త్రీ రూపజీవినీతి శబ్దార్ణవే- తాసాం రతిషు యః పరిమళః గంధవిశేషః॥ని॥ విమర్దోత్థే పరిమళో గంధే జనమనోహర ఇత్యమరః-తముద్గిరంతీత్యావిర్భావయంతీతి తథోక్తాస్తైశ్శిలావేశ్మభిః-కందరైః నాగరాణాం పౌరాణాం - ఉద్దామాన్యుత్కటాని యౌవనాని ప్రథయతి ప్రకటయతి - ఉత్కటయౌవనాః క్వచిదనురక్తాః - పౌరాంగనాః- విస్రంభవిహారకాంక్షిణ్యో మాత్రాదిభయాన్నిశీథసమయే కంచన వివిక్తదేశమాశ్రిత్య రమంతె - తచ్చాత్ర బహుళమస్తీతి ప్రసిద్ధిః - అత్రోద్గారశబ్దో గౌణార్థత్వాత్ న జుగుప్సావహః ప్రత్యుత కావ్యస్యాతిశోభాకర ఏవ తదుక్తం దండినా॥శ్లో॥ నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం। అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహతే ఇతి॥ ౨౬ ॥ విశ్రాంత ఇతి-తత్ర నీచైర్గిరౌ విశ్రాంతో వినీతాధ్వశ్రమస్సన్ అరణ్యే యాః నద్యః తాసాం తీరేషు జాతాని స్వయం రూఢాని అకృత్రిమాణీత్యర్థః-నదనదీతి పాఠే॥సూ॥ పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః- ఉద్యానానామారామాణాం సంబంధీని-యూథికాజాలకాని మాగధీముకుళాని॥ ని ॥ అథ మాగధీ- గణికా యూథికాంబష్ఠేత్యమరః - నవజలకణైః నూతనాంబుబిందుభిః- సించన్ ఆర్ద్రీకుర్వన్ - అత్ర సించతేరార్ద్రీకరణార్థత్వాత్ ద్రవద్ర

గండస్వేదాపనయనరుజాక్లాంతకర్ణోత్పలానాం ఛాయాదానా
త్క్షణపరిచితః పుష్పలావీముఖానామ్॥ ౨౬॥ వక్రః పంథా యదపి భవతః
ప్రస్థితస్యోత్తరాశాం సౌధోత్సంగప్రణయవిముఖో మా స్మ భూరుజ్జ
యిన్యాః । విద్యుద్దామస్ఫురితచకితైస్తత్ర పౌరాంగనానాం లోలా

ద్రవ్యస్యకరణత్వం-యత్రతుక్షరణమర్థః తత్ర ద్రవద్రవ్యస్యకర్తృత్వం య
థా॥ శ్లో॥ రేతస్సిక్త్వాకుమారీషు - సుఖైర్నిషించంతవివాహ్యాత్మత్వేవి
త్యాది-ఏవంకిరత్యాదీనామపి॥ శ్లో॥ రజఃకిరతిమారుతః-ఇవాకిరన్న్వ
యోవృద్ధాస్తంలాజైః పౌరయోషిత ఇత్యాదిష్వర్థభేదాశ్రయణేనర
జోలాజాదీనాంకర్మత్వకరణత్వేవేదితవ్యే- తథాగండయోఃకపోల
యోఃస్వేదస్యాపనయనేనప్రమార్జనేనయారుజాపీడా॥ వ్యా॥ భి
దాదిత్వాదఙ్ప్రత్యయః- తయాక్లాంతానిమ్లానానికర్ణోత్పలాని
యేషాంతేషాం-పుష్పాణిలునంతీతిపుష్పలావ్యః-పుష్పాపచాయికాః
స్త్రియఃకర్మణ్యణ్॥ సూ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్- తాసాంముఖాని
తేషాంఛాయాయాఃఅనాతపస్యదానాత్ - కాంతిదానంచధ్వన్య
తే॥ ని॥ ఛాయాత్వనాతపేకాంతౌప్రతిబింబార్కభార్యయోరిత్యమ
రః-కాముకదర్శనాత్కామినీనాంముఖవికాసోభవతీతిభావః- క్షణం
పరిచితఃక్షణంసంస్పృష్టస్సన్ నతుచిరంకార్యవిళంబనాత్ వ్రజగ
చ్ఛ॥ ౨౭॥ వక్రఇతి॥ ఉత్తరాశాముదీచీందిశంప్రతిప్రస్థితస్యభవతః-
పంథాః-ఉజ్జయినీమార్గః - వక్రోయదపిదూరోయద్యపీత్యర్థః - విం
ధ్యాదుత్తరవాహిన్యానిర్వింధ్యాయాః ప్రాగ్భాగేకియత్యపిదూరేస్థి
తత్వాదుజ్జయిన్యాఉత్తరాపథస్తునిర్వింధ్యాయాః పశ్చిమఇతిపథోవ
క్రత్వం-తథాప్యుజ్జయిన్యాఃవిశాలానగరస్య॥ ని॥ విశాలోజ్జయినీ స
మే ఇత్యమరశేషః-సౌధానాముత్సంగేషూపరిభాగేషుప్రణయఃపరి
చయః॥ ని॥ ప్రణయాస్స్యుఃపరిచయే యాచ్ఞాయాంసౌహృదేపిచే
తియాదవః - తస్యవిముఖఃపరాఙ్ముఖః- మాస్మభూఃనభవేత్యర్థః॥
సూ॥ స్మోత్తరేలఙ్చేతిచకారాన్మాఙ్యాశీర్లేలుఙ్॥ సూ॥ నమాఙ్యోగఇత్య
డాగమప్రతిషేధః - యత్రోజ్జయిన్యాం-విద్యుద్దామ్నాంవిద్యుల్లతా
నాంస్ఫురితేభ్యఃస్ఫురణేభ్యఃచకితైః-భీతైః- లోలాపాంగైశ్చలత్క

పాంగైర్యది న రమసే లోచనైర్వంచితస్స్యాః॥ ౨౯॥ వీచిక్షోభస్తనితవిహగశ్రేణికాంచీగుణాయాః సంసర్పంత్యాః స్ఖలితసుభగం దర్శితావర్తనాభేః। నిర్వింధ్యాయాః పథి భవ రసాభ్యంతరస్సన్నిపత్య స్త్రీణామాద్యం ప్రణయవచనం విభ్రమో హి ప్రియేషు॥ ౩౦॥ వేణీభూతప్రతను సలిలా సా త్వతీతస్య సింధుః పాండుచ్ఛాయా తటరుహ

టాక్షైః- పౌరాంగనానాం లోచనైర్నయనైః న రమసే యది వంచితః ప్రతారితస్స్యాః- జన్మవైఫల్యం భవేదిత్యర్థః॥ ౨౯॥ సంప్రత్యుజ్జయినీం గచ్ఛతస్తస్య మధ్యేమార్గం నిర్వింధ్యాసంబంధమాహ- వీచీతి హే సఖే - పథి ఉజ్జయినీమార్గే వీచిక్షోభేన తరంగచలనేన స్తనితా- ముఖరా ॥ వ్యా ॥ కర్తరి క్తః- విహగానాం హంసాదీనాం పంక్తిః శ్రేణిరేవ కాంచీగుణో యస్యాస్తస్యాః- స్ఖలితేనోపస్ఖలనేన మదస్ఖలితేన చ సుభగం యథా తథా- సంసర్పంత్యాః ప్రవహంత్యాః గచ్ఛంత్యాశ్చ- ప్రదర్శితా ప్రకటితా ఆవర్తోఽంభ్రమ ఏవ నాభిర్యస్యాస్తస్యాః॥ ని ॥ స్యాదావర్తోఽంభసాం భ్రమ ఇత్యమరః- నిష్క్రాంతాం విన్ధ్యాన్నిర్విన్ధ్యా నామ నదీ॥ సూ॥ నిరాదయః క్రాంతాద్యర్థే పంచమ్యేతి సమాసః॥ సూ॥ ద్విగుప్రాప్తాపన్నేత్యాదినా పరవల్లింగతా ప్రతిషేధః- తస్యాః నద్యాః- సన్నిపత్య సంగత్య- రసో జలమభ్యంతరే యస్య సః- అన్యత్ర రసేన శృంగారేణాభ్యంతరో భవ అంతరంగో భవ। సర్వదా రసమనుభవేత్యర్థః ॥ ని ॥ శృంగారాదౌ జలే వీర్యే సువర్ణే విషశుక్లయోః। తిక్తాదావమృతే చైవ నిర్యాసే పారదే ధ్వనౌ - ఆస్వాదే బ్రహ్మణి రస ఇతి శబ్దార్ణవే- నను తత్ప్రార్థనామంతరేణ కథం తత్రానుభవ ఇత్యత ఆహ- స్త్రీణామితి స్త్రీణాం ప్రియేషు విషయే- విభ్రమో విలాస ఏవ- ఆద్యం ప్రణయవచనం ప్రార్థనావాక్యం హి - లోకే స్త్రీణామేష స్వభావో యద్విలాసైరేవ రాగప్రకాశనం న తు కంఠత ఇతి భావః - విభ్రమశ్చాత్ర నాభిసందర్శనాదిరుక్త ఏవ॥ ౩౦॥ నిర్వింధ్యాం ప్రత్యాసహాహ॥ వేణీతి॥ అవేణీ వేణీభూతా వేణ్యాకారం ప్రతను సూక్ష్మం సలిలం యస్యాస్సా తథోక్తా- అన్యత్ర వేణీభూత కేశపాశే చ ధ్వన్యతే- రుహాంతేతి మహాః॥ వ్యా ॥ ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః- తచ్చె

తరుభ్రంశిభిర్జీర్ణపర్ణైః। సౌభాగ్యం తే సుభగ విరహావస్థయా వ్యంజయన్తీ కార్శ్యం యేన త్యజతి విధినా స త్వయైవోపపాద్యః॥ ౩౦॥ ప్రాప్యావన్తీనుదయనకథాకోవిదగ్రామవృద్ధాన్ పూర్వోద్దిష్టామనుసరపురీంశ్రీవిశాలాంవిశాలామ్। స్వల్పీభూతేసుచరితఫలేస్వ

రుహాఃరూఢాః యేతరవస్తేభ్యోభ్రశ్యన్తీతితథోక్తైః - జీర్ణపర్ణైశ్శుష్కపత్రైః- పాండువర్ణా- అతఏవ- హేసుభగవిరహావస్థయాపూర్వోక్తప్రకారయాకరణేనాతీతస్య ఏతావన్తంకాలమతీత్యగతస్య ప్రోషితస్యేత్యర్థః- తేతవ- సౌభాగ్యంసుభగత్వం॥ సూ॥ హృద్భగసిన్ధ్వన్తేపూర్వపదస్యచేత్యుభయపదవృద్ధిః - వ్యంజయన్తీ ప్రకాశయన్తీ- సఖలుసుభగోయమంగనాఃకామయన్తఇతిభావః - సాపూర్వోక్తాసిన్ధుర్నదీనిర్విన్ధ్యాఖ్యా॥ ని॥ స్త్రీనద్యాంనానదేసిన్ధుర్దేశభేదేఽమ్బుధౌగజఇతివైజయన్తీయేనవిధినావ్యాపారేణ - కార్శ్యం త్యజతి- సః- విధిః త్వయైవోపపాద్యః సంపాద్యః కర్తవ్యఇత్యర్థః- సచ విధిరేకత్రవృష్టిరన్యత్రసంభోగః తదభావనిబన్ధనత్వాత్ కార్శ్యస్యేతిభావః ఇయంపంచమీమదనావస్థా ఉక్తంచరతిరహస్యే॥ శ్లో॥ నయనప్రీతిః ప్రథమాచిత్తాసంగస్తతోఽథసంకల్పః - నిద్రాచ్ఛేదస్తనుతావిషయనివృత్తిస్త్రపానాశః- ఉన్మాదోమూర్ఛామృతిరిత్యేవంస్మరదశాదశైవస్యురితి - తామతతస్యేతిపారమాశ్రిత్య సిన్ధుర్నామనద్యన్తరమితివ్యాఖ్యానంతు సిన్ధుర్నామకశ్చిన్నదః కాశ్మీరదేశేఽస్తినదీతుకుత్రాపినాస్తీత్యుపేక్ష్యమిత్యాచక్షతే॥ ౩౦॥ ప్రాప్యేతి॥ విదంతీతివిదాః॥ వ్యా॥ ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః- ఓకసః పేద్యస్థానస్య విదాః- కోవిదాః॥ వ్యా॥ ఓకారలోపః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః- ఉదయనస్యవత్సరాజస్యకథానాం వాసవదత్తాపహరణాద్యద్భుతోపాఖ్యానానాం కోవిదాస్తత్త్వజ్ఞాః గ్రామేషుయేవృద్ధాః తేయేషుతాన్ - అవన్తీన్నామజనపదాన్ ప్రాప్యతత్రపూర్వోద్దిష్టాంపూర్వోక్తాం॥ శ్లో॥ సౌధోత్సంగప్రణయవిముఖోమాస్మభూరుజ్జయిన్యా ఇత్యుక్తామిత్యర్థః॥ శ్రీవిశాలాం॥ ని॥ శోభాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీశ్శ్రీరివకథ్యతఇతిహలాయుధః-విశాలాంపురీముజ్జయినీం॥ ని॥ విశాలో

గిణాంగాంగతానాంశేషైఃపుణ్యైర్హృతమివదివఃకాంతిమత్ఖండ
మేకం॥ ౩౦॥ దీర్ఘీకుర్వన్పటుమదకలంకూజితంసారసానాంప్రత్యూ
షేషుస్ఫుటితకమలామోదమైత్రీకషాయః । యత్రస్త్రీణాంహరతి

జ్జయినీసమేత్యమరశేషః- అనుసర ప్రాజకథమివస్థితాం సుచరితఫలే
పుణ్యఫలేస్వర్గోపభోగలక్షణైః - స్వల్పీభూతే అల్పావశిష్టేసతీ
త్యర్థః- గాంఇలాంగతానాం॥ ని॥ గౌరిలాకుంభినీక్షమేత్యమరః-పున
రపిభూలోకభాజామిత్యర్థః - స్వర్గిణాంస్వర్గవతాంజనానాం-
శేషైర్భుక్తావశిష్టైఃపుణ్యైఃసుకృతైః-హృతమానీతం-స్వర్గాధా
నుష్ఠితకర్మశేషాణాం స్వర్గవాసస్యావశ్యం భావిత్వా దితిభావః-
కాంతిరస్యాస్తీతికాంతిమత్ ఉజ్జ్వలంసారభూతమిత్యర్థః - ఏకంము
ఖ్యం- యద్వాభుక్తాదన్యత్ ॥ ని॥ ఏకేముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః-
దివఃస్వర్గస్యఖండమివస్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా - ఏతేనాతిక్రాంతసకల
భూలోకనగరసౌభాగ్యసారవత్త్వముజ్జయిన్యావ్యజ్యతే॥ ౩౦॥ దీర్ఘీ
కుర్వన్నితి ॥ యత్రవిశాలాయాం - ప్రత్యూషే ష్వహర్ముఖేషు॥
ని ॥ ప్రత్యూషోహర్ముఖంకల్య మిత్యమరః - పటుప్రస్ఫుటంమద
కలంమదేనావ్యక్తమధురం ॥ ని॥ ధ్వనౌతుమధురాస్ఫుటే - కలఇత్య
మరః- సారసానాంపక్షివిశేషాణాం॥ ని॥ సారసోమైథునీకామీగో
నర్దః పుష్కరాహ్వయఇతియాదవః- యద్వా- సారసానాంహంసా
నాం॥ ని॥ చక్రాంగస్సారసోహంసఇతిశబ్దార్ణవే-కూజితంరుతం-
దీర్ఘీకుర్వన్ సంతానయన్నిత్యర్థః - యావద్వాతః తావచ్ఛబ్దాను
వృత్తిరితిభావః - ఏతేనప్రియతమః స్వచాటువాక్యానుసారక్రీడా
పక్షికూజితందీర్ఘీకుర్వన్న విచ్ఛిన్నీకుర్వన్నితిచగమ్యతే స్ఫుటితా
నాంవికసితానాంకమలానా-మామోదేనపరిమళేనసహమైత్ర్యాసం
సర్గేణకషాయస్సురభిః॥ ని॥ రాగద్రవ్యేకషాయో స్త్రీనిర్యాసే సౌ
రభేరసఇతియాదవః - అస్యాత్రఉపమర్దగంధీత్యర్థః॥ ని॥ విమర్దోత్థే
పరిమళోగంధే జనమనోహరే - ఆమోదస్సోతి నిర్హారీత్యమరః-
అంగానుకూలఃమాంద్యాత్సుఖస్పర్శః - అన్యత్రగాఢాలింగనవత్త
గాత్రసంవాహనఇత్యర్థః-భవభూతినాచోక్తం॥ శ్లో॥ అశిథిలపరిరం

సురతగ్లానిమంగానుకూలశ్శిప్రావాతః ప్రియతమ ఇవ ప్రార్థనాచాటుకారః॥ ౩౩॥ హారాంస్తారాంస్తరళఘుటికాన్ కోటిశశ్శంఖశుక్తీః ఘాసశ్యామాన్మరకతమణీనున్మయూఖప్రరోహాన్ । దృష్ట్వాయ

ఖేదన్తత్సంవాహనానామితి - సంవాహ్యంతేచ సురతశ్రాన్తాః ప్రియైర్యువత ఇతిభావః - కవిరేవవక్ష్యతి- సంభోగాంతేమమసముచితోహస్తసంవాహనానామితి - శిప్రానామ తత్రత్యా కాచన్నదీ తస్యాః- వాతః శిప్రావాతః శిప్రాగ్రహణం శైత్యద్యోతనార్థం - ప్రార్థనాసురతయాచ్ఞా తత్రచాటూని కరోతీతి తథోక్తః - పునస్సురతార్థం ప్రియవచనప్రయోక్తేత్యర్థః ॥ వ్యా॥ కమఽన్యాణ్పిత్యయః- ప్రియతమోవల్లభ ఇవ స్త్రీణాం సురతగ్లానిం పూర్వరతిఖేదం - హరతి నుదతి చాటూక్తిభిర్విస్మృతపూర్వరతిఖేదాః స్త్రియః ప్రియతమప్రార్థనాం సఫలయంతీతి భావః- ప్రార్థనాచాటుకారః ఖండితనాయికానునేతేతి వ్యాఖ్యానే సురతగ్లానిహరణమేవ న సంభవతి తస్యాః పూర్వం సురతాభావాత్ - పశ్చాత్తు సురతగ్లానిహరణంతు నేదానీంతన కోపశమనార్థచాటువచనసాధ్యమిత్యుపేక్షైవోచితా వివేకినాం॥ శ్లో॥ జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి దశరూపకే॥ ౩౩ ॥ ఇతఃపరం ప్రక్షిప్తమపి శ్లోకత్రయం వ్యాఖ్యాయతే॥ హారానితి॥ యస్యాం విశాలాయాం- కోటిశః విపణీషు పణ్యవీథికాసు॥ ॥విపణిః పణ్యవీథికేత్యమరః- రచితాన్ ప్రసారితాన్ - ఇదంచ విశేషణం యథాలింగం సర్వత్ర సంబధ్యతే- తారాన్ -శుద్ధాన్॥ ని॥ తారోముక్తాదిసంశుద్ధౌ నక్షత్రే శుద్ధమౌక్తిక ఇతివిశ్వః - తరళఘుటికాన్మధ్యమణిభూతమహారత్నాన్॥ ని॥ తరళో హారమధ్యగ ఇత్యమరః॥ ని॥ పిణ్డో మశౌ మహారత్నే ఘుటికా బద్ధపారద ఇతి శబ్దార్ణవే - హారాన్ముక్తావళీః - తథా కోటిశః శంఖాన్ కంబూంశ్చ శుక్తీః ముక్తాస్ఫోటాంశ్చ శంఖశుక్తీః॥ ని॥ ముక్తాస్ఫోటస్త్రియాం శుక్తిశ్శంఖస్స్యాత్కంబురస్త్రియామిత్యమరః- ఘాసః బాలతృణం॥ ని॥ శష్పంబాలతృణంఘాస ఇత్యమరః-తద్వచ్ఛ్యామాన్- ఉన్మయూఖప్రరోహాన్ ఉద్గతరశ్మ్యంకురాన్ - మరకతమణీన్గారుత్మతాన్- తథావిద్రుమాణాంభంగాన్

స్యాంవిపణిరచితాన్విద్రుమాణాంచభంగాంత్సంలక్ష్యంతే సలిలనిధ
యస్తోయమాత్రావశేషాః॥ ౩౪॥ ప్రద్యోతస్యప్రియదుహితరంవత్స
రాజోఽత్రజహ్రే హైమంతాళద్రుమవనమభూ దత్రతస్యైవరాజ్ఞః।
అత్రోద్భ్రాంతఃకిల నలగిరి స్తంభ ముత్పాట్యదర్పాదిత్యాగంతూన్ర
మయతిజనోయత్రబంధూనభిజ్ఞః॥ ౩౫ పత్రశ్యామాదినకరహయస్ప
ర్ధినోయత్రవాహాశ్శైలోదగ్రాస్త్వమివకరిణో వృష్టిమంతః ప్రభే

ప్రవాళఖండాంశ్చ-దృష్ట్వా- సలిలనిధయఃసముద్రాఃతోయమాత్రావ
శేషాయేషాంతేతథోక్తాః- సంలక్ష్యంతే తథానుమీయంత ఇత్యర్థః
రత్నాకరాదప్యతి రిచ్యతే రత్నాది సర్వసంపద్భిరియ మితిభావః॥
౩౪॥ ప్రద్యోతస్యేతి॥ అత్రప్రదేశే - వత్సరాజోవత్సదేశాధీశ్వరః
ఉదయనః- ప్రద్యోతస్యప్రద్యోతనామ్న ఉజ్జయినీనాయకస్యరాజ్ఞః
ప్రియదుహితరంవాసవదత్తాం - జహ్రేజహార- అత్రస్థలే- తస్యైవ
రాజ్ఞః-ప్రద్యోతస్యైవ- హైమంసౌవర్ణంతాళద్రుమవనమభూత్-
అత్రనలగిరిర్నామేంద్రదత్తస్తదీయోగజః - దర్పాన్మదాత్- స్తంభ
మాలానం - ఉత్పాట్యఉద్ధృత్యఉద్భ్రాంత- ఉత్ప్లుత్యభ్రమణంకృ
తవాన్-కిలఇతిత్థంభూతాభిః- కథాభిరిత్యర్థః- అభిజ్ఞఃపూర్వకథా
కోవిదోజనః - ఆగంతూన్ దేశాంతరాదాగతాన్॥ సూ॥ శితసిగమి
త్యాదినౌణాధికస్తుప్రత్యయః బంధూన్ యత్రవిశాలాయాంరమయ
తివినోదయతి- అత్రభావికాలంకారః-తదుక్తం।శ్లో॥ అతీతానాగతే
యత్రప్రత్యక్షత్వేనలక్షితే। అద్యద్భుతార్థకథనా ద్భావికంతముదా
హృతమితి॥ ౩౫॥ పత్రేతి॥ హేమేఘ-యత్రవిశాలాయాం- వాహాః
హయాః-పత్రశ్యామాఃపలాశవర్ణాః-అతఏవ-దినకరహయస్పర్థినః
వర్ణతోవేగతశ్చసూర్యాశ్వకల్పాః- తథా-శైలోదగ్రాఃశైలవదు
న్నతాఃకరిణఃగజాఃప్రభేదాన్మదస్రావాద్ధేతోః - త్వమివవృష్టిమం
తః - అగ్రంనయంతీత్యగ్రణ్యాః॥ సూ ॥ సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్॥
వ్యా॥ అగ్రగ్రామాభ్యాంనయతేరితిణత్వం యోధాగ్రణ్యోభటశ్రే
ష్ఠాః- సంయుగేయుద్ధే- ప్రతిదశముఖమభిరావణం- తస్థివాంసంస్థిత
వంతః-అతఏవచంద్రహాసవ్రణాఃరావణాసిక్షతాన్యేవఅంకాశ్చిహ్నా

దాత్ । యోధాగ్రణ్యః ప్రతిదశముఖం సంయుగే తస్థివాంసః ప్రత్యా
దిష్టాభరణరుచయశ్చంద్రహాసవ్రణాంకైః ॥ ౩౮ ॥ జాలోద్గీర్ణైరుప
చితవపుః కేశసంస్కారధూపైర్బంధుప్రీత్యా భవనశిఖిభిర్దత్తనృత్తో
పహారః । హర్మ్యేష్వస్యాః కుసుమసురభిష్వధ్వఖేదం నయేథాః
పశ్యఁల్లక్ష్మీం లలితవనితాపాదరాగాంకితేషు ॥ ౩౯ ॥ భర్తుః కంఠచ్ఛ
విరితి గణైస్సాదరం వీక్ష్యమాణః పుణ్యం యాయాస్త్రిభువనగురో

నిహతైః ॥ ని ॥ చంద్రహాసో రావణాసిరసిమాత్రేపి చక్రేచదితిశాశ్వతః-
ప్రత్యాదిష్టాభరణరుచయః ప్రతిషిద్ధభూషణకాంతయః - అస్త్రప్ర
హారా ఏవ వీరాణాం ఆభరణానీతి భావః- అత్రాపి భావికాలంకారః ॥
౩౮ ॥ జాలేతి ॥ జాలోద్గీర్ణైః గవాక్షమార్గనిర్గతైః ॥ ని ॥ జాలం గ
వాక్ష ఆనాయే క్షారకే కపటే గణ ఇతి యాదవః - కేశసంస్కారస్య
ధూపైః కేశవాసనార్థైః గంధద్రవ్యధూపైరిత్యర్థః- అత్ర సంస్కా
రధూపయోస్తాదర్థ్యేపి యూపదార్వాదివత్ ప్రకృతివికారత్వా
భావాదశ్వఘాసాదివత్ షష్ఠీసమాసః- న చతుర్థీసమాసః- ఉపచి
తవపుః పరిపుష్టశరీరః- తథా - బంధౌ బంధురితి రా ప్రీత్యా భవనశిఖి
భిర్గృహమయూరైః- దత్తనృత్తోపహారః- దత్తో నృత్తమేవ ఉపహార
ఉపాయనం యస్మై స తథోక్తః ॥ ని ॥ ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహార
స్తథోపదేత్యమరః - కుసుమైస్సురభిషు సుగంధిషు - లలితవనితాః
సుందరస్త్రియః ॥ ని ॥ లలితం త్రిషు సుందరమితి శబ్దార్ణవే- తాసాం
పాదరాగేణ చరణలాక్షారసేన- అంకితేషు చిహ్నితేషు- హర్మ్యేషు
అస్యాః ఉజ్జయిన్యాః- లక్ష్మీం పశ్యన్- అధ్వనా అధ్వగమనేన- ఖేదం అధ్వ
శ్రమం నయేథాః అపనయ ॥ ౩౯ ॥ భర్తురితి ॥ భర్తుః - స్వామినో
నీలకంఠస్య భగవతః - కంఠస్యేవ ఛవిర్యస్య కంఠచ్ఛవిరితి హేతోః-
గణైః ప్రమథైః ॥ ని ॥ గణాస్తు గణనాయాం స్యాద్గణేశే ప్రమథేపి చేతి
శబ్దార్ణవే- సాదరం యథా తథా- వీక్ష్యమాణస్సన్ ప్రియవస్తుసా
దృశ్యాదపి ప్రియత్వం భవేదితి భావః- త్రయాణాం భువనానాం సమా
హారస్త్రిభువనం ॥ సూ ॥ తద్ధితార్థేత్యాదిసమాసః ॥ వా ॥ పాత్రా
దిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి స్త్రీలింగతాప్రతిషేధః - త్రిభువనస్య

ర్ధామచండీశ్వస్య । ధూతోద్యానం కువలయరజోగంధిభిర్గంధ
వత్యాః స్తోయక్రీడానిరతయువతిస్నానతిక్తైర్మరుద్భిః॥ ౩౫॥ అప్య
న్యస్మిన్ జలధరమహాకాళమాసాద్య కాలే స్థాతవ్యం తే నయనవిష
యం యావదత్యేతి భానుః । కుర్వన్ సంధ్యాబలిపటహతాం శూలిన

గురోః త్రైలోక్యనాథస్య - చండీశ్వరస్య కాత్యాయనీవల్లభస్య-
పుణ్యం పావనం-ధామ మహాకాళాఖ్యం తత్రత్యం స్థానం- యాయాః
గచ్ఛేః॥ వ్యా॥ విధ్యర్థే లిఙ్- శ్రేయస్కరత్వాత్సర్వథాగంతవ్యమిత్య
ర్థః- ఉక్తంచ స్కాందే। శ్లో॥ ఆకాశే తారకాలింగం పాతాళే హాట
కేశ్వరం। మర్త్యలోకే మహాకాళం దృష్ట్వా ముక్తిమవాప్నుయా
దితి-న కేవలం ముక్తిస్థానమిదం కింతు విలాసస్థానమపీత్యాహ ధూతేతి
కువలయరజోగంధిభిరుత్పలపరాగగంధవద్భిః - తోయక్రీడాసు జల
విహారేషు- నిరతానామాసక్తానాం - యువతీనాం స్నానసంస్నానంత్య
చేనేతి స్నానం స్నానీయం చందనాది-కరణే ల్యుట్॥ ని॥ స్నానీయమ
భిషవే స్నానమితి యాదవః- తేన తిక్తైస్సుగంధిభిః॥ ని॥ కటుతిక్తకషా
యాస్తు సౌరభ్యేపి ప్రకీర్తితా ఇతి హలాయుధః- సౌగంధ్యాతిశయా
ర్థం విశేషణద్వయం - గంధవత్యా నామ నద్యాస్తత్రత్యాయాః
మరుద్భిః - ధూతోద్యానం కంపితాక్రీడమితి ధామ్నో విశేషణం॥
ని ॥ పుమానాక్రీడ ఉద్యానమిత్యమరః ॥ ౩౫ ॥ అపీతి॥ హేజలధర-
మహాకాళంనామపూర్వోక్తం- చండీశస్థానం- అన్యస్మిన్ కాలే సం
ధ్యావ్యతిరిక్తకాలే ఆసాద్య ప్రాప్యాపి- కాలే స్థాతవ్యం- త్వయా
స్థాతవ్యమిత్యర్థః॥ సూ॥ కృత్యానాం కర్తరి వేతి షష్ఠీ-యావద్యావ
తాకాలేన- భానుస్సూర్యః- నయనవిషయం దృష్టిపథం- అత్యేతి అతి
క్రామతి- అస్తమయాన్నేస్థాతవ్యమిత్యర్థః- యావదిత్యవధ్యర్థే॥
ని॥ యావత్తావచ్చసాకల్యేవధౌ మానేవధారణ ఇత్యమరః - కిమ
ర్థమతఆహ కుర్వన్నితి-శ్లాఘనీయాం ప్రశస్యాం- శూలినః శివస్య-
సంధ్యాయాం బలిః పూజా - తత్ర పటహతాం ఢక్కావాద్యతాం-
కుర్వన్ సంపాదయన్ ॥ ని ॥ స్యాద్యశఃపటహో ఢక్కేత్యమరః-
ఆమంద్రాణాం ఈషద్గంభీరాణాం - గర్జితానాం అవికలమఖండం

శ్లాఘనీయామహామంద్రాణాంఫలమవికలంలప్స్యసే గర్జితానాం॥ ౩౯ ॥ పాదన్యాసక్వణితరశనా స్తత్రలీలావధూతై రత్నచ్ఛాయాఖచితవళిభిశ్చామరైః క్లాంతహస్తాః। వేశ్యాస్త్వత్తో నఖపదసుఖాన్ ప్రాప్యవర్షాగ్రబిందూనా మోక్ష్యంతే త్వయి మధుకరశ్రేణిదీర్ఘాన్ కటాక్షాన్ ॥ ౪౦ ॥ పశ్చాదుచ్చైర్భుజతరువనంమండలే నాభిలీన

ఫలం-లప్స్యసె ప్రాప్స్యసి॥ వ్యా॥ లభేఃకర్తరిల్రుట్-మహాకాళనాథబలిపటహత్వేనవినియోగాత్తైగర్జితానాంసాఫల్యంస్యాదిత్యర్థః॥ ౩౯॥ పాదేతి॥ తత్రసంధ్యాబలౌ- పాదన్యాసైఃనృత్తాంగ క్వణితారణితారశనాయాసాంతాఃతథోక్తాః॥ వ్యా॥ క్వణిఃతేరకర్మకత్వాత్ గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినాకర్తరిక్తః లీలయావిలాసేనఅవధూతైః- కంపితైః రత్నానాం కంకణమణీనాం ఛాయయా కాంత్యాఖచితారూషితావళయశ్చామరదండాయేషాంతైః॥ ని॥ వళిశ్చామరదండేచ జరావిశ్లథచర్మణీతివిశ్వప్రకాశే- చామరైర్వాలవ్యజనైః- క్లాంతహస్తాఃఏతేనదేశికనృత్తంసూచితం-తదుక్తంనృత్తసర్వస్వే। శ్లో॥ ఖడ్గకందుకవస్త్రాదిదండికాచామరస్రజః। వీణాదిధృత్వాయత్కుర్యాన్నృత్తంతద్దేశికంభవేదితి- వేశ్యాఃమహాకాళనాథముపనృత్యంతోగణికాః - త్వత్తఃనఖపదేషు నఖక్షతేషు - సుఖాన్ సుఖకరాన్॥ వ్యా॥ సుఖశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్పచాద్యచ్ - యద్వా- సుఖాన్ సుఖహేతూన్ ॥ ని॥ సుఖహేతౌసుఖేసుఖమితిశబ్దార్ణవే- వర్షస్యాగ్రబిందూన్ప్రథమబిందూన్ప్రాప్య - త్వయిమధుకరశ్రేణీదీర్ఘాన్ -కటాక్షానపాంగాన్ - ఆమోక్ష్యంతే-పరైరుపకృతాస్సంతఃసద్యఃప్రత్యుపకుర్వంతీతిభావః- కామినీదర్శనీయత్వలక్షణంశివోపాసనాఫలం-సద్యోలప్స్యతఇతిధ్వనిః॥౪౦॥ పశ్చాదితి॥ పశ్చాత్సంధ్యాబల్యనంతరం-పశుపతేశ్శివస్య- నృత్తారంభేతాండవారంభే- ప్రతినవజపాపుష్పరక్తంప్రత్యగ్రజపాకుసుమారుణంసంధ్యాయాంభవంసాంధ్యం- తేజః- దధానః - ఉచ్చైరున్నతంభుజాఏవతరవస్తేషాంవనం-మండలేనమండలాకారేణ-అభిలీనఃఅభితోవ్యాప్తస్సన్॥ వా॥కర్తరిక్తః - భవాన్యాభవస్యపత్న్యా॥ సూ॥ ఇంద్రవరుణభవే

స్సాంధ్యంతేజఃప్రతినవజనాపుష్పరక్తందధానః। నృత్తారంభేహర
పశుపతే రార్ద్రనాగాజినేచ్ఛాంశాంతోద్వేగ స్తిమితనయనం దృష్ట
భక్తిర్భవాన్యా॥ ౩౮॥ గచ్ఛంతీనాంరమణవసతింయోషితాంతత్ర
నక్తంరుద్ధాలోకేనరపతిపథేసూచిభేద్యైస్తమోభిః। సౌదామిన్యా

త్యాదినాజేప్- ఆసుగాగమశ్చ - శాంతఃఉద్వేగఃగజాజినదర్శన
భయంయయోస్తే అతఏవ స్తిమితెనిశ్చలేనయనేయస్మిన్కర్మణితత్॥
ని॥ ఉద్వేగ స్తిమితేక్లేశే- భయేమంథరగామినీతిశబ్దార్ణవే- భక్తి
పూజ్యేష్వనురాగః॥ వ్యా॥ భజేః- భావార్థేక్తిన్ప్రత్యయః దృష్టం
దృష్టావాభక్తిర్యస్యసః ప్రష్టభక్తిస్తస్యపశుపతేః- ఆర్ద్రం- శోణితె
నార్ద్రంయన్నాగాజినంగజచర్మ॥ ॥అజినంచర్మకృత్తిస్త్రీత్యమరః-
తత్రేచ్ఛాంహరనివర్తయత్వేవత స్థానేభవేత్యర్థః-గజాసుర
మర్దనానంతరంభగవాంస్తదీయమార్ద్రాజినంభుజమండలేబిభ్రత్తాం
డవంచకారేతి ప్రసిద్ధిః॥ వ్యా॥ దృష్టభక్తిరితికర్థంరూపసిద్ధిః- దృష్ట
శబ్దస్య- స్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావస్యదుర్వచనత్వాత్
కుతః అప్రియాదిష్వితినిషేధాత్ - భక్తిశబ్దస్య ప్రియాదిపాఠా
దితి- తదేతచ్చోద్యం - దృఢభక్తిశబ్దమాత్రత్యప్రకృతిపూతంగణవ్యా
ఖ్యానే- దృఢః భక్తిర్యస్యేతినపుంసకం పూర్వపదం దార్ఢ్యేనిష్ప
త్తిమాత్రపరేదృఢశబ్దేలింగ విశేషస్యానుపకారకత్వాత్ స్త్రీత్వమ
వివక్షితమితి- భోజరాజసుభక్తౌకర్మసాధనామిత్యనేనభజ్య
తేసేవ్యతిఇతికర్మార్థత్వే భవానీభక్తిరిత్యాది పఠితభావసాధనా
యాంతుస్థిరభక్తిర్భవాన్యా ఇత్యాదిభవతీత్యాహతదేతత్సర్వ్య
గ్వివేచితమస్మాభిఃరఘువంశసంజీవన్యాం॥ శ్లో॥ దృఢభక్తిరితిజ్యేష్ఠే
ఇత్యత్రతస్మాత్ దృష్టభక్తిరిత్యత్రాపిమతభేదేన పూర్వపదస్యస్త్రీ
త్వేనపుంసకత్వేచరూపసిద్ధిః స్థితిస్థితం॥ ౩౮॥ ఇత్థం మహాకాలనాథ
సేవాప్రకారమభిధాయపునః నగరసంచారమేవాహ॥ గచ్ఛంతీనా
మితి॥ తత్రోజ్జయిన్యాంనక్తంరాత్రౌ - రమణవసతిం ప్రియభవనం
ప్రతి॥ ని॥ వసతీరాత్రిశేశ్మనోరిత్యమరః గచ్ఛంతీనాంయోషితామభి
సారికాణామిత్యర్థః సూచిభేద్యైరతి సాంద్రైరిత్యర్థః తమోభిః-

కనకనికషస్నిగ్ధయా దర్శయోర్వీం తోయోత్సర్గస్తనితముఖరో మాస్మభూర్విక్లబాస్తాః ॥ ౪౧ ॥ తాంకస్యాంచిద్భవనవలభౌ సుప్తపారావతాయాం నీత్వారాత్రించిరవిలసనాత్ఖిన్నవిద్యుత్కళత్రః। సూర్యేదృష్టెపునరపిభవాన్వాహయేదధ్వశేషం మందాయంతేనఖలు

రుద్ధాలోకేరుద్ధదృష్టిప్రసారెనరకపథేరాజమార్గేకనకస్యనికషః నికషవ్రతఇతివ్యుత్పత్త్యానికషోపలగతరేఖా - తద్వత్స్నిగ్ధంతేజో యస్యాస్తయా ॥ ని॥ త్రిషుస్నిగ్ధంతుమసృణేసాంద్రెక్లీబంతుతైలసీతి శబ్దార్ణవే-సూదామ్నాశ్రయణా ఏకదిక్సౌదామినీవిద్యుత్ ॥ వ్యా॥ తేనై కదిగిత్యణ్-తయోర్వీంమార్గందర్శయ- కించ- తోయోత్సర్గస్తనితా భ్యాంవృష్టిగర్జితాభ్యాం ముఖరశ్శబ్దాయమానః - మాస్మభూః- కుతఃత ఃయోషితఃవిక్లబాఃభీరవః- తతోనవృష్టిగర్జనెకార్యేఇత్య ర్థః॥ వ్యా॥ నాత్రతోయోత్సర్గేణస్తనితమితివిగ్రహః-విశిష్టస్యైవ కేవలస్తనితస్యాపనిష్టత్వాత్ నచద్వంద్వపక్షే అల్పాచ్చరమితిపూ ర్వనిపాతశాస్త్రవిరోధః॥ సూ॥లక్షణహేత్వోఃక్రియాయాఇత్యత్ర సూత్రేవిపరీతనిర్దేశేన పూర్వనిపాతశాస్త్రస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనా దితి ॥ ౪౧ ॥ తామితి ॥ చిరంవిలసనాత్స్ఫురణాచ్ఛఖిన్నంవిద్యుదేవ కళత్రంయస్యసః- భవాన్- సుప్తాఃపారావతాఃకలరవాఃయస్యాం తస్యాంవివిక్తాయామిత్యర్థః ॥ ని ॥ పారావతఃకలరవఇత్యమరః- జనసంచారస్తత్రాసంభావితఏవేతిభావః - కస్యాంచిద్భవనస్యవల భౌచాచ్ఛాదనోపరిభాగఇత్యర్థః ॥ ని ॥ ఆచ్ఛాదనంస్యాద్వలభి గృహాణామితిహలాయుధః- తాంరాత్రింనీత్వాసూర్యేదృష్టే ఉదితే సతీత్యర్థఃపునరపి అధ్వశేష మార్గశేషం వాహయేత్ - గమ యేత్ తథాహి - సుహృదాంమిత్రాణాం అభ్యుపేతాః అంగీకృతాః అర్థస్యప్రయోజనస్యకృత్యాఃక్రియాఃయైస్తే అభ్యుపేతసుహృదర్థా ఇత్యర్థః॥వ్యా॥సాపేక్షత్వేపిగమకత్వాత్సమాసః॥ ని॥కృత్యాక్రియా దేవతయోస్త్రీకార్యేకుపితేత్రిష్వితియాదవః॥ వా॥కృఞశ్చేతిచకా రాత్క్యప్-నమందాయంతేఖలునమందాభవంతిహీనవిలంబంతఇత్య ర్థ ॥సూ॥లోహితాదిడాజ్భ్యఃక్యషితిక్యష్వాక్యమఇత్యాత్మనెపదం॥

సుహృదామభ్యుపేతార్థకృత్యాః॥ ౪౩ ॥ తస్మిన్ కాలే నయనసలిలం
యోషితాం ఖండితానాం శాంతిం నేయం ప్రణయిభిరతో వర్త్మ భా
నోస్త్యజాశు । ప్రాలేయాస్రం కమలవదనాత్సోపి హర్తుం నళిన్యాః
ప్రత్యావృత్తస్త్వయి కరరుధి స్యాదనల్పాభ్యసూయః ॥ ౪౪ ॥ గంభీ
రాయాః పయసి సరితశ్చేతసీవ ప్రసన్నే ఛాయాత్మాపి ప్రకృతిసుభ

---

౪౩ ॥ తస్మిన్నితి - తస్మిన్ కాలే పూర్వోక్తసూర్యోదయకాలే ప్రణ
యిభిః ప్రియతమైః ఖండితానాం యోషితాం నాయికావిశేషాణాం॥
శ్లో ॥ జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి దశరూపకే
నయనసలిలం శాంతిం నేయం నేతవ్యం॥ వ్యా॥ నయతేర్ద్వికర్మకత్వం
అతోహేతోః భానోర్వర్త్మ మార్గం ఆశుశీఘ్రం - త్యజ- తస్యావరణం
మాభూదితిభావః- విపక్షే అనిష్టమాహ- సోపిభానుః నళిన్యంబుజా
న్యస్యాస్సంతీతి నళినీ పద్మినీ॥ ని॥ తృణేంబుజే నళం నా తు రాజ్ఞి నాళీతు
నస్త్రియామితి శబ్దార్ణవే - తస్యాః స్వకాంతాయాః - కమలం స్వ
కుసుమమేవ వదనం తస్మాత్ - ప్రాలేయం హిమమేవ అస్రమశ్రు- హర్తుం
శమయితుం- ప్రత్యావృత్తః ప్రత్యాగతః- నళిన్యాశ్చ భర్తుః భానోః
దేశాంతరే . ళిన్యంతరగమనాత్ఖండితాత్వమిత్యాశయః-అతస్త్వయి
కరానంశూన్ రుణద్ధీ . కరరుత్ ॥వ్యా॥క్విప్॥ తస్మిన్ కరరుధి సతి- హస్త
తో ధనిసతీతి చ గమ్యతే॥ స॥ బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః- అనల్పా
అభ్యసూయా యస్య సః- అనల్పాభ్యసూయః అధికవిద్వేషః- స్యాత్-
ప్రాయేణేచ్ఛావిఘాతో ద్వేషాయ విశేషతశ్చ కామినామితి భావః
కించ ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మాణమర్కమీశానం విష్ణుం వా ద్వేష్టి యో నరః।
శ్రేయాంసి తస్య నశ్యంతి నరకశ్చ భవేద్ధ్రువమితి నిషేధాత్కార్యహా
నిశ్చేతి ధ్వనిః ॥ ౪౪॥ గంభీరాయా ఇతి॥ గంభీరాయా నామ సరితః-
ఉదాత్తాయా నాయికాయా ఇతి చ ధ్వన్యతే- ప్రసన్నే అనురక్తత్వా
ద్దోషరహితే చేతసీవ ప్రసన్నే నిర్మలే-పయసి-ప్రకృత్యా స్వభావేన
సుభగః సుందరః॥ ని॥ సుందరేధికభాగ్యాంశే దుర్దినేతరవాసరే-
తురీయాంశే శ్రీమతి స్యాత్సుభగ ఇతి శబ్దార్ణవే - తేతవ ఛాయా
చాపాతత్మా చ ఛాయాత్మా సోపి - ప్రతిబింబశరీరం వా - ప్రవేశం-

గోలప్స్యతే తే ప్రవేశం। తస్మాదస్యాః కుముదవిశదాన్యర్హసి త్వం న ధైర్యాన్మోఘీకర్తుం చటులశఫరోద్వర్తనప్రేక్షితాని॥ ౪౫॥ తస్యాః కించిత్కరధృతమివ ప్రాప్తవానీరశాఖం హృత్వా నీలం సలిలవసనం ముక్తరోధోనితంబం। ప్రస్థానం తే కథమపి సఖే లంబమానస్య భావి జ్ఞాతాస్వాదో వివృతజఘనాం కో విహాతుం సమర్థః॥ ౪౬॥ త్వన్నిష్యందోచ్ఛ్వసితవసుధాగంధసంపర్కరమ్యస్స్రోతోరంధ్రధ్వనితసు

లప్స్యతే - సాక్షాత్ప్రవేశమసిచ్ఛోరపీతిభావః - తస్మాచ్ఛాయాద్వారాపి ప్రవేశస్య అవశ్యంభావిత్వాత్ - అస్యాః గంభీరాయాః - కుముదవద్విశదాని - చటులాని శీఘ్రాణి శఫరాణాం మీనానాం ఉద్వర్తనాని ఉల్లుంఠితాన్యేవ ప్రేక్షితాన్యవలోకనాని॥ ని॥ వాచ్యవచ్చటులం శీఘ్రమితి విశ్వః - ఏతదేవ గంభీరాయా అనురాగలింగం - త్వం - ధైర్యాత్ ధాష్ట్యాత్ - ధౌర్త్యాదితి యావత్ - మోఘీకర్తుం విఫలీకర్తుం నార్హసి నానురక్తా స్త్రీః ప్రలబ్ధవేత్యర్థః ధూర్తలక్షణం తు॥ శ్లో॥ క్లిశ్నాతి నిత్యం దయితా మంకమారోప్య సుందరః। అత్యంతరక్తాం యత్నేన యో ధూర్తస్స విముంచతీతి॥ ౪౫॥ తస్యా ఇతి॥ హే సఖే ప్రాప్తవానీరశాఖా వేతసశాఖా యేన తత్తథోక్తం అత ఏవ - కించిదీషత్ - కరధృతం హస్తావలంబితమివ స్థితం - ముక్తస్త్యక్తో రోధస్తటమేవ నితంబః కటిస్థలం యేన తత్తథోక్తం॥ ని॥ నితంబః పశ్చిమశ్రోణిభాగే ప్రకటకే తటే ఇతి యాదవః - నీలం కృష్ణవర్ణం - తస్యాః గంభీరాయాః సరితః - సలిలమేవ వసనం నీలాంబరధారణం విరహతాపనివారణమితి ప్రసిద్ధిః - హృత్వా అపనీయ - లంబమానస్య పీతసలిలభారాత్ - లంబమానస్య - అన్యత్ర జఘనారూఢస్య చ - తే తవ - ప్రస్థానం ప్రయాణం - కథమపి కృచ్ఛ్రేణ భావి - కృచ్ఛ్రత్వే హేతుమాహ - జ్ఞాతేతి - జ్ఞాతాస్వాదః అనుభూతరసః కః పుమాన్ వివృతం ప్రకటితం జఘనం కటిః తత్పూర్వభాగో వా యస్యాస్తాం॥ ని॥ జఘనం స్యాత్కటౌ పూర్వశ్రోణిభాగాపరాంశయోరితి భావః - విహాతుం త్యక్తుం సమర్థః - శక్తః - కోఽపి న శక్త ఇత్యర్థః॥ ౪౬॥ త్వన్నిష్యందేతి॥ తవ నిష్యందేన వృష్ట్యా ఉచ్ఛ్వసితాయా ఉద్భృంహితాయా వసుధాయాః భూమేర్గంధస్య సంప

భగంధంతిభిః పీయమానః నీచైర్వాస్యత్యుపజిగమిషోర్దేవపూర్వం
గిరిం తే శీతో వాతః పరిణమయితా కాననోదుంబరాణాం॥ ౪౧॥ తత్ర
స్కందం నియతవసతిం పుష్పమేఘీకృతాత్మా పుష్పాసారైః స్నప

ర్కేణ రమ్యః సురభిరిత్యర్థః - స్రోతశ్శబ్దేనేంద్రియవాచినాత్ర తద్విశి
ష్టో ఘ్రాణం లక్ష్యతే॥ ని॥ స్రోతోంబువేగేంద్రియయోరితి విశ్వః - స్రో
తోరంధ్రేషు నాసాకుహరేషు యద్ధ్వనితం శబ్దః తేన సుభగం యథా
భవతి తథా - దంతిభిర్గజైః - పీయమానః వసుధాగంధలోభాదాఘ్రా
యమాణ ఇత్యర్థః - అనేన మాంద్యముచ్యతే - కాననేషు వనేషు
ఉదుంబరాణాం జంతుఫలానాం ॥ ని ॥ ఉదుంబరే జంతుఫలో యజ్ఞాం
గో హేమదుగ్ధక ఇత్యమరః - పరిణమయితా పరిపాచయితా ॥
సూ॥ మితాం హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః - శీతో వాతః - దేవపూర్వం - గిరిం -
దేవగిరిమిత్యర్థః - ఉపజిగమిషోః ఉపగంతుమిచ్ఛోః॥ వ్యా॥ గమేస్స
న్నంతాదుప్రత్యయః - తే తవ - నీచైః శనైః - వాస్యతి - త్వాం వీజయిష్యతీ
త్యర్థః - సంబంధమాత్రవివక్షాయాం షష్ఠీ దేవపూర్వం గిరిమిత్యత్ర
దేవశబ్దపూర్వత్వం గిరిశబ్దస్యైవ న తు సంజ్ఞిన స్తదర్థస్యేతి సంజ్ఞాయా
స్సంజ్ఞిత్వాభావాదవాచ్యవచనం దోషమాహురాలంకారికాః తదు
క్తమేకావళ్యాం ॥ శ్లో ॥ యదవాచ్యస్య వచనమవాచ్యవచనం హి తత్
దితి సమాధానం తు దేవశబ్దవిశేషితేన గిరిశబ్దేన శబ్దపరేణార్థో మే
ఘోపగమనయోగ్యో దేవగిరిః లక్ష్యత ఇతి కథం చిత్సంపాద్యం॥
౪౨॥ తత్రేతి - తత్ర దేవగిరౌ నియతా వసతిర్యస్య తం - నిత్యసన్నిహిత
మిత్యర్థః - పురా కిల తారకాద్యసురవిజయ సంతుష్టసుర ప్రార్థనా
వశాద్భక్తార్తిభంజనః భగవాన్ భవానీనందనః స్కందో నిత్యమ
హం సహ శివాభ్యాం వసామీత్యుక్త్వా తత్ర వసతీతి ప్రసిద్ధిః - స్కందం
కుమారస్వామినం - పుష్పాణాం మేఘః పుష్పమేఘః - పుష్పమేఘీకృ
తాత్మా కామరూపత్వాత్పుష్పవర్షక మేఘీకృత విగ్రహస్సన్ -
వ్యోమగంగాజలార్ద్రైః - పుష్పాసారైః పుష్పసంపాతైః॥ ని॥ ధారా
సంపాత ఆసార ఇత్యమరః - భవాన్ - స్వయమేవ - స్నపయతు అభిషిం
చతు - స్వయం పూజాయా ఉత్తమత్వాదితి భావః - తథా చ శంభు

యతు భవాన్ వ్యోమగంగాజలార్ద్రైః । రక్షాహేతోర్నవశశిభృ
తా వాసవీనాం చమూనా మత్యాదిత్యం హుతవహముఖే సంభృతం
తద్ధి తేజః ॥ ౪౫ ॥ జ్యోతిర్లేఖావలయి గళితం యస్య బర్హం భవానీ పుత్ర
ప్రేమ్ణా కువలయదళప్రాపి కర్ణే కరోతి । ధౌతాపాంగం హరశశి

రహస్యే ॥ శ్లో ॥ స్వయం యజతి చేద్దేవముత్తమా సోదరాత్మజైః - మధ్య
మా యాజయేద్భృత్యై రధమా యజనక్రియేతి - స్కందస్య పూజ్యత్వ
సమర్థకమర్థాంతరం న్యస్యతి - రక్షేతి - తత్ స భగవాన్ స్కంద ఇత్యర్థః
విధేయప్రాధాన్యాన్నపుంసకత్వనిర్దేశః - వాసవస్యేమా వాసవ్యః ॥
సూ ॥ తస్యేదమిత్యణ్ - తాసాం వాసవీనామైంద్రీణాం - చమూనాం
సేనానాం రక్షైవ హేతూ రక్షాహేతుః తస్య రక్షాహేతోః - రక్షాకార
ణేన రక్షార్థమిత్యర్థః ॥ సూ ॥ షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ - నవశశి
భృతా చంద్రశేఖరేణ భగవతా - వహతీతి వహః ॥ సూ ॥ పచాద్యచ్ -
హుతస్య వహో హుతవహో వహ్నిః - తస్య ముఖే - సంభృతం సం
చితం - ఆదిత్యమతిక్రాంతమత్యాదిత్యం ॥ సూ ॥ అత్యాదయః - క్రాంతా
ద్యర్థే ద్వితీయయేతి ద్వితీయాసమాసః - తేజో హి - సాక్షాద్భగవ
తో హరస్యైవేదం మూర్త్యంతరమిత్యర్థః - అతః పూజ్యమితి భావః -
ముఖగ్రహణం శుచిత్వ సూచనార్థం - తదుక్తం శంభురహస్యే ॥
శ్లో ॥ గవాం పశ్చాద్ద్విజస్యాంఘ్రిం యోగినాం హృత్కవేర్వచః - పరం
శుచితమం విద్యాన్ముఖం స్త్రీవహ్నివాజినామితి ॥ ౪౫ ॥ జ్యోతిరితి ॥
జ్యోతిషాం తేజసాం లేఖా రాజయః తాసాం వలయః మండలమస్యా
స్తీతి జ్యోతిర్లేఖావలయి - గళితం భ్రష్టం - నతు లౌల్యాత్ - స్వయం ఛిన్న
మిత్యాశయః - యస్య మయూరస్య బర్హం పింఛం ॥ ని ॥ పింఛబర్హే
నపుంసక ఇత్యమరః - భవానీ గౌరీ - పుత్రప్రేమ్ణా పుత్రస్నేహేన కువల
యస్య దళం పత్రం తత్ప్రాపి తద్యోగి యథా తథా - కర్ణే కరోతి -
దళేన సహ ధారయతీత్యర్థః యద్వా దళప్రాపి దళభాజి వళాహే
కర్ణే కరోతి ॥ వ్యా ॥ ల్యబంతాత్ సప్తమీ - దళం పరిహృత్య తత్స్థానే
కర్ణే బర్హం ధత్త ఇత్యర్థః నాధస్తు - కువలయదళక్షేపీతి పాఠే క్షేపో
నిందాపహరణం చేతి - హరశశిరుచా హరశిరశ్చంద్రికయా - ధౌతా

రుచాపావకేస్తం మయూరం పశ్చాదద్రిగ్రహణగురుభిర్గర్జితైర్నర్తయేథాః॥ ౪౫॥ ఆరాధ్యైనం శరవణభవం దేవముల్లంఘితాధ్వా సిద్ధద్వంద్వైర్జలకణభయాద్వీణిభిర్ముక్తమార్గః। వ్యాలంభేథాస్సురభితనయాలంభజాం మానయిష్యన్ స్రోతోమూర్త్యా భువి పరిణతాం

పాంగం స్వాలోపి శౌక్ల్యాదపి ధవళితనేత్రాంతం॥ ని॥ అపాంగౌ నేత్రయోరంతావిత్యమరః పావకస్యాగ్నేరపత్యం పావకిః॥ సూ॥ అత ఇఞితి ఇఞ్ప్రత్యయః తస్య పావకేః సుబ్రహ్మణ్యస్య - తం పూర్వోక్తమయూరం - పశ్చాత్పుష్పవర్షాభిషేచనానంతరం - అద్రేర్దేవగిరేః కర్తుః కర్మగ్రహణేన గుహాసంక్రమేణ గురుభిః ప్రతిధ్వానమహద్భిరిత్యర్థః - గర్జితైః - స్తనితైః నర్తయేథాః - నృత్యం కారయ - మార్దంగికభావేన భగవంతముపాస్స్వేతి భావః॥ వ్యా॥ నర్తయేథా ఇత్యత్ర ఆణాతపకర్మకాచ్చిత్తవత్కర్తృకాదితి చాత్మనేపదాసవాదః - తస్యానపాదమ్యాజ్యమిత్యాదినా ప్రతిషేధాత్॥ ౪౫॥ వ్యా॥ ఆరాధ్యేతి॥ ఏనం పూర్వోక్తం శరవణభవం-శరా బాణతృణాని॥ ని॥ శరో బాణే బాణతృణే ఇతి శబ్దార్ణవే- తేషాం వనం శరవణం॥ సూ॥ ప్రనిరంతరశరేత్యాదినా ణత్వం- తత్ర భవో జన్మ యస్య తం శరవణభవం దేవం స్కందం శరజన్మా షడానన ఇత్యమరః॥ వ్యా॥ అవర్జ్యో బహువ్రీహిర్వ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః-అగతికత్వాదాశ్రయణీయ ఇత్యర్థః - ఆరాధ్యోపాస్య - వీణిభిర్వీణావద్భిః॥ వ్యా॥ వ్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః- సిద్ధద్వంద్వైః సిద్ధమిథునైః- భగవంతం స్కందముపవీణయితుమాగతైరితి భావః - జలకణభయాత్ జలసేకస్య వీణాక్వణనప్రతిబంధకత్వాదితి భావః ముక్తమార్గః త్యక్తవర్త్మా సన్ - ఉల్లంఘితాధ్వా కియంతమప్యధ్వానం గత్వేత్యర్థః- సురభితనయానాం గవామాలంభనేన సంజ్ఞపనేన జాతాం తథోక్తాం - భువి లోకే స్రోతోమూర్త్యా ప్రవాహరూపేణ పరిణతాం రూపవిశేషమాపన్నాం - రంతిదేవస్య దశపురపతేర్మహారాజస్య-కీర్తిం చర్మణ్వత్యాఖ్యాం నదీమిత్యర్థః - మానయిష్యన్ సత్కరిష్యన్ వ్యాలంభేథాః-వ్యానమ్యావతరేత్యర్థః-పురా కిల రాజ్ఞో రంతి

రంతిదేవస్యకీర్తిమ్॥ ౪౦ ॥ త్వయ్యాదాతుంజలమవనతే శార్ఙ్గిణో
వర్ణచోరే తస్యాస్సింధోః పృథుమపితనుం దూరభావాత్ప్రవాహం।
ప్రేక్షిష్యంతే గగనగతయో నూనమావర్జ్యదృష్టీ రేకం ముక్తాగుణ
మివభువస్స్థూలమధ్యేంద్రనీలం॥ ౪౧॥ తా ముత్తీర్య వ్రజపరిచితభ్రూ
లతావిభ్రమాణాం పక్ష్మోత్క్షేపాదుపరివిలసత్కృష్ణశారప్రభాణాం।

దేవస్యగవాలంభేషు ఏకత్రసంభృతాత్సంరక్తనిష్యందా చ్చర్మ
రాశేః కాచిన్నదీ ససార సా చర్మణ్వతీత్యాఖ్యాయత ఇత్యుపాఖ్యా
యతే॥ ౪౦॥ త్వయీతి॥ శార్ఙ్గిణః కృష్ణస్య-వర్ణస్యకాంతేశ్చోరే
వర్ణచోరే- తత్తుల్యవర్ణ ఇత్యర్థః- త్వయి- జలమాదాతుమవనతే
సతి- పృథుమపి-దూరభావాత్ -తనుం సూక్ష్మతయా ప్రతీయమానం-
తస్యాస్సింధోశ్చర్మణ్వత్యాః- ప్రవాహం - గగనే గతిర్గమనం యే
షాం తే- గగనగతయః ఖేచరాః సిద్ధగంధర్వాదయః॥ వ్యా॥ అయమపి
బహువ్రీహిః - పూర్వవజ్జ్ఞాద్యుత్తరపదేషు ద్రష్టవ్యః - నూనం స
త్యం- దృష్టీరావర్జ్య నమయ్యైకమేకయష్టికం - స్థూలో మహాన్
మధ్యే మధ్యమణిభూత ఇంద్రనీలో యస్య తం- భువో భూమేః-ముక్తా
గుణం ముక్తాహారమివ- ప్రేక్షిష్యంతే అత్ర నీలమేఘసంగతస్య ప్రవా
హస్య భూకంఠగతముక్తాగుణత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షైవేయమి
వశబ్దేన వ్యజ్యతే - నిరుత్తరకారస్తు తత్ర తత్రోపమాయామివశబ్ద
దర్శనాదత్రాప్యుపమైవేతి బభ్రామ॥ ౪౧॥ తామితి॥ తాం చర్మ
ణ్వతీముత్తీర్య-భ్రువో లతా ఇవ భ్రూలతాః॥ వ్యా॥ ఉపమితసమాసః-
తాసాం విభ్రమాః విలాసాః - పరిచితాః క్లిప్తాః భ్రూలతావిభ్రమా
యేషాం తేషాం- పక్ష్మాణి నేత్రలోమాని- పక్ష్మసూత్రాదిసూక్ష్మాంశే
కింజల్కే నేత్రలోమని ఇతి శాశ్వతః- తేషాముత్క్షేపాదున్నమనాద్ధేతోః-
కృష్ణాశ్చ తాః శారాశ్చ కృష్ణశారాః నీలశబలాః॥ వ్యా॥ వర్ణో వర్ణే
నేతి సమాసః కృష్ణే రక్తే సితే శార ఇతి యాదవః - తత శ్శారశబ్దాదేవ
సిద్ధే కార్ష్ణ్యే పునః కృష్ణపదోపాదానం కార్ష్ణ్య ప్రాధాన్యార్థం-
రక్తత్వం తు న వివక్షితం - ఉపమానుసారాత్ తస్య స్వాభావికస్య స్త్రీ
నేత్రేషు సాముద్రికవిరోధాత్ -ఇతరస్యాప్రసంగాత్ క్వచిత్సద్భావ

కుందక్షేపానుగమధుకరశ్రీముషామాత్మబింబం పాత్రీకుర్వన్ దశపు
రవధూనేత్రకౌతూహలానామ్॥ ౫౨॥ బ్రహ్మావర్తం జనపదమథచ్ఛా
యయా గాహమానః క్షేత్రం క్షత్రప్రధనపిశునం కౌరవం తద్భజేథాః।
రాజన్యానాం శితశరశతైర్యత్ర గాండీవధన్వా ధారాపాతైస్త్వమివ
కమలాన్యభ్యవర్షన్ముఖాని॥ ౫౩ ॥ హిత్వాహాలామభిమతరసాం

కథనం తూపాంతవిషయం- ఉపగవిలసంత్యాః కృష్ణాశ్మారాః ప్రభాయే
షాం తేషాం - కుందాః మాఘ్యకుసుమాని॥ ని॥ మాఘ్యం కుందమిత్య
మరః - తేషాం క్షేపఇత స్తతశ్చాలనం తస్యానుగా అనుసారిణో యే
మధుకరాస్తేషాం శ్రియం ముష్ణంతీతి తథోక్తానాం-క్షిప్యమాణకుందా
నుధావిమధుకరకల్పానామిత్యర్థః- దశపురం రంతిదేవనగరం తత్ర
వధ్వః స్త్రియః॥ ని॥ వధూర్జాయాస్నుషాస్త్రీ చేత్యమరః- తాసాం నే
త్రకౌతూహలానాం నేత్రాభిలాషదృష్టీనామిత్యర్థః- ఆత్మబింబం స్వ
మూర్తిం- పాత్రీకుర్వన్ విషయీకుర్వన్- వ్రజగచ్ఛ॥ ౫౨॥ బ్రహ్మా
వర్తమితి॥ అత్ర మనుః॥ శ్లో॥ సరస్వతీదృషద్వత్యోర్దేవనద్యోర్య
దంతరం। తద్దేవనిర్మితం దేశం బ్రహ్మావర్తం ప్రచక్షత ఇతి అథానం
బ్రహ్మావర్తం నామ జనపదం దేశం - ఛాయయా అనాతపమండలేన-
గాహమానః ప్రవిశన్ - నతుస్వరూపేణ ॥ శ్లో ॥ దేవక్షేత్రాశ్రమా
దీని పరిహృత్యాన్యతో వ్రజేదితి వచనాదితి భావః-క్షత్రప్రధనపిశునం
అద్యాపి శిరః కపాలాదిమత్తయా కురుపాండవయుద్ధసూచకమిత్య
ర్థః॥ ని॥ యుద్ధమాయోధనం జన్యం ప్రధనం ప్రవిదారణమిత్యమరః-
తత్ ప్రసిద్ధం- కురూణామిదం కౌరవం క్షేత్రం- భజేథాః కురుక్షేత్రం
వ్రజేత్యర్థః-యత్ర కురుక్షేత్రే- గాండీవం ధనుర్విశేషః॥ సూ॥ గాండ్య
కజగాత్సంజ్ఞాయామితి మత్వర్థీయో వ ప్రత్యయః॥ ని॥ కపిధ్వజస్య
గాండీవగాండీవౌ పున్నపుంసకే ఇత్యమరః - గాండీవమితి ధనుర్య
స్యసః గాండీవధన్వా అర్జునః॥ సూ॥ వా సంజ్ఞాయామిత్యనజాదేశః
శితశరశతైః- రాజన్యానాం రాజ్ఞాం ముఖాని- ధారాణాముదకధారా
ణాం పాతైః-కమలాని-త్వమివ-అభ్యవర్షత్ అభిముఖం వృష్టవాన్
శరవర్షేణ శిరాంసి చిచ్ఛేదేత్యర్థః॥ ౫౩॥ హిత్వేతి॥ బంధుప్రీత్యా

రేవతీలోచనాంకాం బంధుప్రీత్యా సమరవిముఖో లాంగలీయాస్సి
షేవే। కృత్వా తాసామభిగమమపాం సౌమ్యసారస్వతీనామంతశ్శు
ద్ధస్త్వమసి భవితా వర్ణమాత్రేణ కృష్ణః॥ ౫౪॥ తస్మాద్గచ్ఛేరనుకనఖ
లం శైలరాజావతీర్ణాం జహ్నోః కన్యాం సగరతనయస్వర్గసోపాన

కురుపాండవస్నేహేన- నతుభయేన సమరవిముఖో యుద్ధనిస్పృహః
లాంగలమస్యాస్తీతి లాంగలీ హలధరః - అభిమతరసాం అభీష్టాస్వా
దాం తథా రేవత్యాః స్వప్రియాయాః లోచనే ఏవాంకః ప్రతిబింబ
త్వాచ్చిహ్నం యస్యాస్తాం-హాలాం సురాం॥ ని॥ సురా హాలిప్రియా
హాలేత్యమరః-అతిప్రయుక్తం దేశభాషాపదమప్యతీవ కవిప్రయోగా
త్సాధ్విత్యుదాజహార వామనః- హిత్వా త్యక్త్వా దుస్త్యజామపీతి భావః
యాస్సారస్వతీరపః సిషేవే- హే సౌమ్య సుభగ- త్వమపి- తాసాం
సరస్వత్యా నద్యా ఇమాస్సారస్వత్యః - తాసాం సారస్వతీనాం-
అపాం అభిగమం సేవాం-కృత్వా- అంతః అంతరాత్మని శుద్ధః నిర్మలః
నిర్దోషః భవితా ॥ వ్యా॥ ణ్వుల్తృచావితి తృచ్- అసి సద్య ఏవ పవిత్రీ
భూతో భవిష్యసీత్యర్థః ॥ వ్యా॥ వర్తమానసామీప్యాద్వర్తమాన
ప్రత్యయః- వర్ణమాత్రేణ వర్ణేనైవ-కృష్ణః-శ్యామః- నతు పాపే
నేత్యర్థః-అంతశ్శుద్ధిరేవ- సంపాద్యా నబాహ్యా- బహిశ్శుద్ధోపి సూత
వధప్రాయశ్చిత్తార్థం సారస్వతసలిలసేవీ తత్రభవాన్ బలభద్ర ఏవ
అత్ర నిదర్శనం-అతో భవతాపి భగవతీ సరస్వతీ సర్వదా సేవితవ్యేతి
భావః॥ ౫౪॥ తస్మాదితి॥ తస్మాత్కురుక్షేత్రాత్ - కనఖలస్యాద్రేః
సమీపే-అనుకనఖలం॥ సూ॥ అనుర్యత్సమయేత్యవ్యయీభావః-శైల
రాజాద్ధిమవతః అవతీర్ణాం-సగరతనయానాం స్వర్గసోపానపఙ్క్తిం
స్వర్గప్రాప్తిసాధనభూతామిత్యర్థః - జహ్నోర్నామ రాజ్ఞః
కన్యాం జాహ్నవీం- గచ్ఛేః- గచ్ఛ॥ వ్యా॥ విధ్యర్థే లిఙ్ - యా జా
హ్నవీ - గౌర్యాః వక్త్రే యా భ్రుకుటిరచనా సాపత్న్యరోషాత్
భ్రూభంగకరణం తాం- ఫేనైః విహస్యేవ హసిత్వేవ- ధావళ్యాత్ఫేనా
నాం హాసత్వేనోత్ప్రేక్షణం - ఇందౌ శిరోమాణిక్యభూతే లగ్నాః
ఊర్మయః ఏవ హస్తాః యస్యాస్సా ఇందులగ్నోర్మిహస్తా సతీ శంభోః

పఙ్క్తిం। గౌరీవక్త్రభ్రుకుటిరచనాం యా విహస్యేవ ఫేనైః శంభోః
కేశగ్రహణమకరోదిందులగ్నోర్మిహస్తా॥ ౫౫॥ తస్యాః పాతుం సుర
గజ ఇవ వ్యోమ్ని పశ్చార్ధలంబీ త్వం చేదచ్ఛస్ఫటికవిశదం తర్కయేస్తి
ర్యగంభః। సంసర్పంత్యా సపది భవతః స్రోతసి చ్ఛాయయాసౌ
స్యాదస్థానోపగతయమునాసంగమేభిరామా॥ ౫౬॥ ఆసీనానాం సుర
భితశిలం నాభిగంధైర్మృగాణాం తస్యా ఏవ ప్రభవమచలం ప్రాప్య

కేశగ్రహణం- అకరోత్ యథా కాచిత్ప్రౌఢా నాయికా సపత్నీమ
సహమానా తామనాదృత్య స్వావాల్లభ్యం ప్రకటయంతీ భర్తారం స
హాశిరోరత్నేన కేశేష్వాకర్షతి తద్వదితి భావః- ఇదం చ పురా కిల భగీ
రథప్రార్థనయా భగవతీం గగనతలాదాపతంతీం గంగాం గంగా
ధరః జటాజూటేన జగ్రాహేతి కథాముపజీవ్యోక్తం॥ ౫౫ ॥ తస్యా
ఇతి॥ సురగజ ఇవ కశ్చిద్దిగ్గజ ఇవ - వ్యోమ్ని - పశ్చార్ధం పశ్చిమార్ధ
మిత్యర్థః॥ వ్యా॥ పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః- తేన లంబత ఇతి పశ్చార్ధ
లంబీ సన్ - పశ్చార్ధభాగేన వ్యోమ్ని స్థిత్వా పూర్వార్ధేన బలోన్ముఖ
ఇత్యర్థః- కేచిత్పూర్వార్ధలంబీతి పఠంతి-అచ్ఛస్ఫటికవిశదం నిర్దోష
స్ఫటికావదాతం- తస్యాః గంగాయాః- అంభః తోయం తిర్యక్తిరశ్చీ
నం యథా తథా- పాతుం - త్వం తర్కయేః విచారయేశ్చేత్ - సపది-
స్రోతసి ప్రవాహే- సంసర్పంత్యా సంక్రామంత్యా - భవతశ్ఛాయ
యా ప్రతిబింబేన-అసౌ గంగా-అస్థానే ప్రయాగాదన్యత్ర ఉపగతః
ప్రాప్తః యమునాసంగమో యయా సా తథాభూతేవ - అభిరామా
స్యాత్ ॥ ౫౬॥ ఆసీనానామితి॥ ఆసీనానాముపవిష్టానాం-మృగాణాం
కస్తూరీమృగాణాం అన్యథా నాభిగంధానుపపత్తేః నాభిషు గంధైః
కస్తూరీగంధైః తేషాం తదుద్భవత్వాత్- అత ఏవ మృగనాభిసంజ్ఞా చ॥
ని ॥ మృగనాభిర్మృగమదః కస్తూరీ చేత్యమరః - అథవా నాభయః
కస్తూర్యః॥ ని॥ నాభిః ప్రధానే కస్తూర్యాం మదే చ క్వచిదిష్యత ఇతి విశ్వః
తాసాం గంధైః సురభీకృతాః శిలాః యస్య తం- తస్యా గంగాయా ఏవ
ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం తం తుషారైః హిమైః గౌరం సితం॥
ని॥ అవదాతః సితో గౌర ఇత్యమరః-అచలం ప్రాప్య-నిషీయతే అనేనేతి

గౌరం తుషారైః వక్ష్యస్యధ్వశ్రమవినయనే తస్య శృంగే నిషణ్ణః శోభాం శుభ్రత్రినయనవృషోత్ఖాతపంకోపమేయామ్॥ ౫౨ ॥ తం చేద్వాయౌ సరతి సరళస్కంధసంఘట్టజన్మా బాధేతోల్కాక్షపితచమరీవాలభారో దవాగ్నిః । అర్హస్యేనం శమయితుమలం వారిధారాసహస్రైరాపన్నార్తిప్రశమనఫలాః సంపదో హ్యుత్తమానామ్॥ ౫౩ ॥ తత్ర వ్యక్తం దృషది చరణన్యాసమర్ధేందుమౌళేః శశ్వత్సిద్ధైరుప

వినయనం॥ వ్యా॥ కరణేల్యుట్- అధ్వశ్రమస్యవినయనేఅపనోదనే- తస్యహిమాద్రేః- శృంగే- నిషణ్ణస్సన్- శుభ్రోయః త్రినయనస్తస్య త్ర్యంబకస్యవృషోవృషభః ॥ ని ॥ సుకృతేవృషభేవృష ఇత్యమరః- తేనోత్ఖాతేనావదారితేనపంకేనసహ ఉపమేయాం ఉపమాతుంయోగ్యాం- శోభాం- వక్ష్యసివోఢాసి॥ వ్యా॥వహతేర్లృట్- త్రినయనేత్యత్ర॥ సూ॥ పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతిణత్వంనభవతి॥ సూ॥ క్షుభ్నాదిషుచేతినిషేధాత్ - తస్యాఃప్రభవమిత్యాదినాహిమాద్రౌ మేఘస్యవైవాహికగృహవిహారోధ్వన్యతే॥ ౫౨ ॥ తమితి॥ వాయౌ పవనేసరతివాతిసతి- సరళానాందేవదారువిశేషాణాంస్కంధాః ప్రదేశవిశేషాః॥ ని॥ అస్త్రీప్రకాండఃస్కంధస్స్యాన్మూలాచ్ఛాఖావధేస్తరోరిత్యమరః- తేషాంసంఘట్టనేనసంఘర్షణేనజన్మయస్యసః తథోక్తంజన్మోత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణోపి బహువ్రీహిస్సాధురిత్యుక్తం- ఉల్కాభిఃస్ఫులింగైఃక్షపితాఃనిర్దగ్ధాఃచమరీణాంవాలభారాః కేశసమూహాఃయేనసః - అతోదవ ఇత్యగ్నిః దవాగ్నిః వనవహ్నిః॥ ని ॥ వనేచవనవహ్నౌచదవోదావఇతిశాశ్వతః - తంహిమాద్రిం- బాధేతచేత్.పీడయేద్యది- ఏనందవాగ్నింవారిధారాణాంసహస్రైః- అలమత్యంతంశమయితుమర్హసి- యుక్తంచైతదిత్యాహ- తథాహి ఉత్తమానాంమహతాం - సంపదః సమృద్ధయః - ఆపన్నానామార్తానాం ఆర్తిప్రశమనమాపన్నివారణమేవఫలం ప్రయోజనంయాసాంతాస్తథోక్తాహిఅతోహిమాచలస్యదావానలస్త్వయాశమయితవ్యఇతిభావః॥ ౫౩॥ తత్రేతి॥ తత్రహిమాద్రౌ - దృషదికస్యాంచిచ్ఛిలాయాం-వ్యక్తంప్రకటితం-శశ్వత్ సదా-సిద్ధైర్యోగిభిః॥ ని॥సిద్ధి

చితబలింభక్తినమ్రః పరీయాః। యస్మిన్ దృష్టే కరణవిగమాదూర్ధ్వ
ముద్ధూతపాపాః కల్పిష్యంతే స్థిరగణపద ప్రాప్తయే శ్రద్ధధానాః॥
౫౫ ॥ యే సంరంభోత్పతనరభసాస్స్వాంగ భంగాయ తస్మిన్ముక్తా
ధ్వానం సపది శరభాలంఘయేయుర్భవంతం। తాన్కుర్వీథాస్తుముల

ర్నిష్పత్తియోగయోరితి విశ్వః - ఉపచితబలిం విరచితపూజాం॥ ని॥
బలిః పూజోపహారయోరితి యాదవః - అర్ధశ్చాసావిందుశ్చ అర్ధేందుః
ఖండేందుః॥ ని॥ అర్ధః ఖండే సమాంశేర్ధ మితి విశ్వః - సః మౌళే య
స్య తస్యార్ధేందుమౌళేరీశ్వరస్య చరణన్యాసం పాదన్యాసం భక్తిః
పూజ్యేష్వనురాగః తయా నమ్రో భక్తినమ్రస్సన్ పరీయాః ప్రదక్షి
ణం కురు॥ వ్యా॥ పరిపూర్వాదిణ్ ధాతోర్లిఙ్ - యస్మిన్ పాదన్యాసే -
దృష్టే సతి - ఉద్ధూతపాపాః నిరస్తసమస్తకిల్బిషాస్సంతః శ్రద్ధధానాః
విశ్వసంతః పురుషాః శ్రద్ధా విశ్వాసః - ఆస్తిక్యబుద్ధిరితి యావత్॥
వ్యా॥ శ్రదంతరోరుపసర్గవద్వృత్తిర్వక్తవ్యేతి - కరణస్య క్షేత్రస్య
విగమాదూర్ధ్వం దేహత్యాగాత్పరమిత్యర్థః॥ ని॥ కరణం సాధకత
మ క్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపీత్యమరః - స్థిరం శాశ్వతం గణాః ప్రమ
థాః॥ని॥ గణాః ప్రమథసంఖ్యౌఘా ఇతి వైజయంతీ - తేషాం పరం స్థా
నం తస్య ప్రాప్తయే - కల్పిష్యంతే - ప్రాప్తుం శక్ష్యంతీత్యర్థః॥ వ్యా॥
క్లృప్తేః పర్యాప్తివచనత్వేన తస్యాలమర్థత్వాత్తద్యోగే॥ సూ॥ నమః -
స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ - అలమితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణమితి - భాష్య
కారః॥ శ్లో॥ అవ్యక్తం వ్యంజయామాస శివశ్శ్రీచరణద్వయం।
హిమాద్రౌ శాంభవాదీనాం సిద్ధయే సర్వకర్మణాం - దృష్ట్వా శ్రీచర
ణం సమ్యక్సాధకస్థిరయే త్తసుం ఇచ్ఛాధీనశరీరో హి విచరేచ్చ జగత్త్రి
యం - ఇతి శంభురహస్యే॥ ౫౫॥ య ఇతి॥ తస్మిన్ హిమాద్రౌ - సంరంభ
స్సంభ్రమః కోపో వా॥ ని॥ సరంభస్సంభ్రమే కోప ఇతి శబ్దార్ణవే -
తేన గజ ఇతి భ్రాంత్యా ఉత్పతనే ఉత్ప్లవనే రభసో వేగో యేషాం తే త
థోక్తాః॥ ని॥ రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః - యే శరభాః అష్టా
పదాః - మృగవిశేషాః॥ ని॥ శరభశ్శలభే చాష్టాపదే ప్రోక్తో మృగాం
తర ఇతి విశ్వః - ముక్తః త్యక్తః - అధ్వా శరభోత్పతనమార్గః యేన తం

కరకావృష్టిపాతావకీర్ణాన్ కేవానస్యుః పరిభవపదంనిష్ఫలారంభ
యత్నాః॥ ౬౦॥ శబ్దాయంతేమధురమనిలైః కీచకాఃపూర్యమాణాస్సం
సక్తాభిస్త్రిపురవిజయోగీయతేకిన్నరీభిః। నిర్హ్రాదస్తేమురజఇవచే

భవంతం - సపదిస్వాంగభంగాయ-లంఘయేయుః॥ వా॥ సంభావనాయాంలిజ్ - భవతోతిదూరవర్తిత్వాత్స్వాంగభంగాతిరిక్తఫలంనాస్తితేషాంలంఘనస్యేత్యర్థః - తాన్ శరభాన్ - తుములాస్సంకులాః - కరకావర్షోపలాస్తాసాంవృష్టిః తస్యాఃపాతేనఅవకీర్ణాన్ - ఆవృతాన్ కుర్వీథాః కురుష్వ ॥ వ్యా॥ విధ్యర్థేలిజ్- క్షుద్రోప్యధిక్షిపన్ విపత్తుస్సద్యః-ప్రతిషేద్ధవ్యఇతిభావః- తథాహి ఆరభ్యంతఇత్యారంభాః కర్మాణితేషుయత్నాః ఉద్యోగాః సనిష్ఫలోయేషాంతేతథోక్తాః-విఫలకర్మోద్యమాఇత్యర్థః-అతః-కేవానరాః-పరిభవపదంతిరస్కారాస్పదం-నస్యుర్నభవంతి- భవంత్యేవేత్యర్థః-యత్తత్ర॥ ని॥ వర్షోపలస్తుకరకఇతియాదవవచనాత్కరకశబ్దస్య నియతపుల్లింగతాభిప్రాయేణ కరకాణామావృష్టిరితికేషాంచిద్వ్యాఖ్యానం - తదన్యేనానుమన్యంతే వర్షోపలస్తుకరకేత్యమరవ్యాఖ్యానే - తత్రభవతాక్షీరస్వామినాకమండలౌచకరకఇతి నానార్థేపుంస్యపివక్ష్యతీతివదతా ఉభయలింగతాప్రకాశనాత్ యాదవస్యతు పుంలింగతావిధానే తాత్పర్యం - నతుస్త్రీలింగతానిషేధః- నతద్విరోధోపి ॥ ని॥ కరకస్తుకరంకేస్యా దాక్రోశేచకమండలౌ-పక్షిభేదేకరేచాస్త్రీకరకాచఘనోపలఇతివిశ్వప్రకాశవచనేతూభయలింగతా వ్యక్తైవేతినకుత్రాపివిరోధవార్తా - అతఏవరుద్రోపి॥ ని॥ వర్షోపలస్తుకరకాకరకోపిచదృశ్యతఇతి॥ ౬౦॥ శబ్దాయంతఇతి-హేమేఘ- అనిలైఃవాయుభిః - పూర్యమాణాధ్మాయమానాః-కీచకాఃవేణువిశేషాః॥ ని॥ వేణవఃకీచకాస్తేస్యుర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతాఇత్యమరః - మధురంశ్రుతిసుఖంయథాతథా శబ్దాయంతేశబ్దంకుర్వంతిస్వనంతీత్యర్థః ॥ సూ॥ శబ్దవైరకలహాభ్రేత్యాదినాక్యజ్ప్రత్యయః అనేనవంశవాద్యసంపత్తిరుక్తా- సంసక్తాభిఃభక్తాభిః- వంశవాద్యానుషక్తాభిర్వాసంరక్తాభిరితిపాఠేరక్తకంఠిభిరిత్యర్థః

త్కన్దరేషు ధ్వనిస్స్యాత్సంగీతార్థో ననుపశుపతే స్తత్రభావీ
సమగ్రః॥ ౬౧॥ ప్రాలేయాద్రేరుపతటమతిక్రమ్య తాంస్తాన్విశేషాన్
హంసద్వారం భృగుపతియశోవర్త్మ యత్క్రౌంచరంధ్రమ్ । తేనో
దీచీం దిశమనుసరే స్తిర్యగాయామశోభీ శ్యామః పాదో బలినియమనా

కిన్నరీభిః కిన్నరస్త్రీభిః-త్రయాణాం పురాణాం సమాహారః త్రిపురం॥ సూ॥ తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారసమాసః పాత్రాదిత్వాన్నపుంసకత్వం-తస్య విజయః-గీయతే-కందరేషు దరీషు॥ ని॥ దరీతు కందరో వా స్త్రీత్యమరః- తేతవ- నిర్హ్రాదః గంభీరధ్వనిః- మురజే వాద్యభేదే ధ్వనిరివేత్యర్థః-స్యాచ్చేత్-తర్హి-తత్ర చరణసమీపే పశుపతేర్నిత్యసన్నిహితస్య శివస్య నృత్యత ఇతి శేషః-సంగీతం తౌర్యత్రికం॥ శ్లో॥ సవ్యగ్గీతేతు సంగీతం న్యాయారంభే ప్రసిద్ధకే। తౌర్యాణాం త్రితయే చాపీతి శబ్దార్ణవే - తదేవార్థః సంగీతార్థః సంగీతవస్తు ॥ ని ॥ అర్థోభిధేయరైవస్తు ప్రయోజననివృత్తిష్విత్యమరః - సమగ్రః సంపూర్ణః భావీ భవిష్యతి ఖలు ॥ వ్యా ॥ భవిష్యతి గమ్యాదయ ఇతి భవిష్యదర్థే ణినిః॥ ౬౧ ॥ ప్రాలేయాద్రేః హిమాద్రేః - ఉపతటం తటసమీపే ॥ సూ ॥ అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా సమీపార్థే వ్యయీభావః తాంస్తాన్॥ వ్యా॥ వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః విశేషాన్ ద్రష్టవ్యార్థాన్॥ ని॥ విశేషోవయవే వ్యక్తౌ ద్రష్టవ్యోత్తమ వస్తుని ఇతి శబ్దార్ణవే- అతిక్రమ్య ఆదరేణ దర్శనమతీత్యేత్యర్థః-గచ్ఛేత్యనాగతేన సంబంధః-హంసానాం ద్వారం హంసద్వారం - మానసప్రస్థాయినో హంసాః క్రౌంచరంధ్రేణ సంచరంతీత్యాగమః - భృగుపతేః జామదగ్న్యస్య యశోవర్త్మ యశః ప్రవృత్తికారణమిత్యర్థః - యత్ క్రౌంచస్యాద్రేః రంధ్రం క్రౌంచరంధ్రమస్తి- తేన క్రౌంచబిలేన బలేర్దైత్యస్య-నియమనే బంధనే అభ్యుద్యతస్య ప్రవృత్తస్య విష్ణోర్వ్యాపకస్య భగవతస్త్రివిక్రమస్య శ్యామః కృష్ణవర్ణః- పాద ఇవ - తిర్యగాయామేన బిలప్రవేశార్థం తిరశ్చీన దైర్ఘ్యేణ శోభత ఇతి తిర్యగాయామశోభీ సన్ తాచ్ఛీల్యే ణినిః-ఉదీచీం దిశం- అనుసరేః అభిగచ్ఛ - పురా కిల భగవతో దేవాద్ధూర్జటేః ధనురుపనిషదమధీయతా భృగునందనేన స్కంద

భ్యుద్యతస్యేవ విష్ణోః॥ ౬౨॥ గత్వాచోర్ధ్వం దశముఖభుజోచ్ఛ్వాసితప్రస్థసంధేః కైలాసస్య త్రిదశవనితాదర్పణస్యాతిథిస్స్యాః। శృంగోచ్ఛ్రాయైః కుముదవిశదైర్యో వితత్య స్థితః ఖం రాశీభూతః ప్రతిదినమివ త్ర్యంబకస్యాట్టహాసః॥ ౬౩॥ ఉత్పశ్యామి త్వయి తటగతే స్నిగ్ధభిన్నాంజనాభే సద్యః కృత్తద్విరదదశనచ్ఛేదగౌరస్య తస్య। శోభామద్రేః స్తిమితనయనప్రేక్షణీయాం భవిత్రీ మంసన్యస్తే సతి హలభృతో

స్పర్ధయా క్రౌంచ శిఖరిణమతి నిశితవిశిఖముఖేన హేలయా మృత్పిండభేదం భిత్వా తత ఏవ క్రౌంచ క్షోభాదేవ సద్యస్సముజ్జృంభితే యశఃక్షీరవారిధౌ నిఖిలమపి జగజ్జాలమాక్షాళితమితి కథా శ్రూయతే॥ ౬౨॥ గత్వేతి॥ క్రౌంచబిలనిర్గమానంతరమూర్ధ్వంచ గత్వా- దశముఖస్య రావణస్య భుజైరుచ్ఛ్వాసితా విశ్లేషితాః ప్రస్థానాం సానూనాం సంధయో యస్య తస్య- ఏతేన నయనకౌతుకసద్భావ ఉక్తః- త్రిదశ పరిమాణమేషామితి త్రిదశాః॥ వ్యా॥ సంఖ్యయేత్యాదినా బహువ్రీహిః॥ సూ॥ బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయేత్యాదినా సమాసాంతో డజితి క్షీరస్వామీ త్రిదశానాం దేవానాం వనితాస్తాసాం దర్పణస్య స్ఫాటికత్వాద్భ్రాజత్త్వాద్ద్విధాపి బింబగ్రాహిత్వేనైవముక్తం - కైలాసస్యాద్రేః అతిథిః స్యాః - యః కైలాసః - కుముదవద్విశదైర్నిర్మలైః శృంగాణాముచ్ఛ్రాయైరున్నతిభిః- ఖమాకాశం వితత్య వ్యాప్య ప్రతిదినం రాశీభూతః త్ర్యంబకస్య త్రిలోచనస్య- అట్టహాసః అతిహాస ఇవ స్థితః ॥ ని॥ అట్టావతిశయక్షౌమావితి యాదవః - ధావళ్యాద్ధాసత్వోత్ప్రేక్షణం హాసాదీనాం తు ధావళ్యం కవిసమయసిద్ధం॥ ౬౩॥ ఉత్పశ్యామీతి॥ స్నిగ్ధం మసృణం భిన్నం మర్దితం చ యదంజనం కజ్జలం తస్యేవాభా యస్య తస్మిన్ త్వయి తటగతే సానుగతే సతి - సద్యః కృత్తస్య ద్విరదదశనస్య గజదంతస్య ఛేదవద్గౌరస్య శుభ్రస్య తస్యాద్రేః కైలాసస్య- మేచకే శ్యామలే॥ ని॥ కాలశ్యామలమేచకా ఇత్యమరః- వాససీవ త్రి- అంసన్యస్తే సతి- హలభృతో బలభద్రస్యేవ స్తిమితాభ్యాం నిశ్చలాభ్యాం అనిమిషాభ్యామితి యావత్ - నయనాభ్యాం ప్రేక్షణీయాం శోభాం- భవిత్రీం భావినీం- ఉత్పశ్యామి - శోభా భవిష్యతీతి

మేచకేనాసనీవ॥ ౬౮ ॥ హిత్వాతస్మిన్భుజగవలయంశంభునాదత్త
హస్తా క్రీడాశైలేయదిచవిహరేత్పాదచారేణగౌరీ। భంగీభక్త్యావిర
చితవపుస్తంభితాంతర్జలౌఘస్సోపానత్వంకురుమణితటా రోహణా
యాగ్రయాయీ॥ ౬౯ ॥ తత్రావశ్యంవలయకులిశోద్ఘట్టనోద్గీర్ణ
తోయంనేష్యంతిత్వాం సురయువతయోయంత్ర ధారాగృహత్వం।
తాభ్యోమోక్షస్తవయదిసఖే ఘర్మలబ్ధస్యనస్యాత్క్రీడాలోలా

తర్కయామీత్యర్థః పూర్ణోపమాలంకారః॥ ౬౮॥ హిత్వేతి॥తస్మిన్ క్రీడాశైలేకైలాసే ॥ శ్లో॥ కైలాసఃకనకాద్రిశ్చ మందరోగంధమాదనః। క్రీడార్థంపర్వతాశ్శంభోశ్చత్వారోపివ్యరోచయన్నితిశంభురహస్యే - శంభునాభుజగఏవవలయః కంకణః తంహిత్వాగౌర్యాః భీరుత్వాత్త్యక్త్వా-దత్తహస్తాదత్తహస్తావలంబాసతీ- గౌరీ- పాదచారేణవిహరేత్ విచరేద్యది - తర్హి- అగ్రయాయీపురోగతః- తథా- స్తంభితోఘనీభావంప్రాపితఃఅంతర్జలస్యఓఘః ప్రవాహోయస్యసఃతథాభూతస్సన్ - భంగీనాంపర్వణాంభక్త్యా రచనయా భంగీభక్త్యావిరచితవపుఃకల్పితశరీరస్సన్-మణినాంతటంమణితటం తస్యారోహణాయసోపానత్వంకురు- సోపానభావంభజేత్యర్థః॥ ౬౯॥ తత్రేతి॥ తత్రకైలాసే- అవశ్యంసర్వథా-సురయువతయఃదేవతాస్త్రియః- వలయకులిశానికంకణకోటయఃశతకోటివాచినాకులిశశబ్దేనకోటిమాత్రం లక్ష్యతేతైః ఉద్ఘట్టనాని ప్రహారాస్తైః ఉద్గీర్ణముత్సృష్టంతోయంయేనతం-త్వాం- యంత్రేషుధారాయంత్రధారాః తాసాంగృహత్వం కృత్రిమధారాగృహత్వం - నేష్యంతి ప్రాపయిష్యంతిహేసఖేఘర్మేనిదాఘేలబ్ధస్య ఘర్మలబ్ధస్య ఘర్మలబ్ధత్వం చాస్యదేవభూమిషుసర్వదాసర్వర్తుసమాహారాత్ ప్రాథమికమేఘత్వాద్యత ఉక్తమాషాఢస్యప్రథమదివసే మేఘందదర్శేతితవతాభ్యస్సురయువతిభ్యఃమోక్షోనస్యాద్యదితదా- క్రీడాలోలాఃక్రీడాసక్తాః - ప్రమత్తాఇత్యర్థఃతాస్సురయువతీః - శ్రవణపరుషైఃకర్ణకటుభిః- గర్జితైఃకరజైః-భాయయేః త్రాసయేః॥ వ్యా॥ అత్రహేతు

శ్చైరావణపరుషైర్గజైస్తైర్గ్యాచుయేస్తాః॥౬౬॥ హేమాంభోజప్రసవి
సలిలంమానసస్యాదధానః కుర్వన్కామంక్షణముఖపటప్రీతిమైరా
వణస్య। ధున్వన్కల్పద్రుమకిసలయాన్యంశుకానీవవాతైర్నానా
చేష్టైర్జలదలలితైర్నిర్విశేస్తంనగేంద్రం ॥ ౬౭ ॥ తస్యోత్సంగేప్రణ
యినఇవస్రస్తగంగాదుకూలాంనత్వం దృష్ట్వాసపునరలకాం జ్ఞాస్య

భయాథావాన్మాత్మనేపదం - నాపిపునరాగమః॥ ౬౬ ॥ హేమేతి॥
హేజలదమేఘ- హేమాంభోజానాంప్రసవోజన్మయస్మిన్ తత్ ప్రస
విజనకం॥ వ్యా॥ జిదృక్షీత్యాదినాఇనిప్రత్యయః - మానసస్యసరసః
సలిలముదకం-ఆదధానఃపిబన్నిత్యర్థః-తదాఐరావణస్యేంద్రగజస్య
కామచారిత్వాత్ - శివసేనార్థం ఇంద్రాగమనాద్వాసమాగతస్యేతి
భావః - క్షణే - మానసజలాదానకాలే ముఖపటేనయాప్రీతిస్తాం
కుర్వన్-తథా- కల్పద్రుమాణాంకిసలయానిపల్లవభూతాన్యంశుకా
నిసూక్ష్మవస్త్రాణి ॥ ని ॥ అంశుకంవస్త్రమాత్రేస్యాత్పరిధానోత్తరీ
యయోః- సూక్ష్మవస్త్రేనాతుదీప్తావితిశబ్దార్ణవే-స్వవాతైః మేఘ
వాతైః ధున్వన్ ఇత్థంనానాబహువిధాశ్చేష్టాః తోయపానాదయో
యేషుతైఃలలితైఃక్రీడితైః ॥ ని ॥ నాభవభేదేస్త్రీనృత్యేలలితంత్రిషు
సుందరే-అస్త్రియాంప్రమదారామేక్రీడితేజాతపల్లవఇతిశబ్దార్ణవే-
తంనగేంద్రంకైలాసం-కామంయథేష్టం-నిర్విశేః ఉపభుఙ్క్ష్వ- నిర్వే
శోభృతభోగయోరిత్యమరః - యథేచ్ఛావిహారో మిత్రగృహేషు
మైత్ర్యాః ఫలం- సహజమిత్రంచతేకైలాసః॥ శ్లో॥ మేఘపర్వతయో
రబ్ధిచంద్రయోరబ్జసూర్యయోః శిఖిజీమూతయోః వృష్టిరవ్యయోః
మిత్రతాస్వయమితిదర్శనాదితిభావః॥ ౬౭॥ తస్యేతి ॥ ప్రణయినః
ప్రియతమస్యేవతస్యకైలాసస్య ఉత్సంగే ఊర్ధ్వభాగేఙ్కేచ ॥ ని॥
ఉత్సంగోముక్తసంయోగేసక్థ్నోరూర్ధ్వతలేపిచేత్యుత్పలమాలాయాం
దుకూలంశుభ్రవస్త్రంగంగాదుకూలమివగఙ్గాదుకూలం॥ వ్యా॥ ఉప
మితసమాసః - స్రస్తంగంగాదుకూలంయస్యాస్తాం॥ ని॥ దుకూలం
సూక్ష్మవస్త్రేస్యాదుత్తరీయేసితాంశుకఇతిశబ్దార్ణవే- కామిన్యాః స-
స్రస్తంగంగైవదుకూలంయస్యాస్తాం - తథోక్తాం - అలకాంకుబేర

సే కామచారిన్ । యావః కాలే వహతి సలిలోద్గారముచ్చైర్విమానా ముక్తాజాలగ్రథితమలకం కామినీవాభ్రబృందం॥ ... *

ఇతి శ్రీకాళిదాసస్యకృతౌ మేఘసందేశే
మహాకావ్యే పూర్వమేఘః
సమాప్తః.

నగరీం- దృష్ట్వా- కామినీమివేతి శేషః - హే కామచారిన్ త్వం పునః త్వాం తు- న జ్ఞాస్యస ఇతి న- నావగమిష్యసీతి న- కింతు జ్ఞాస్యస్యేవేత్యర్థః కామచారిణా సై పూర్వమపి బహుకృత్వః తద్దర్శనసంభవాదజ్ఞానసంభావితమేవేతి నిశ్చయార్థం నఞ్ద్వయప్రయోగః- తదుక్తం- స్మృతి నిశ్చయసిద్ధార్థేషు నఞ్ద్వయప్రయోగ ఇతి- ఉచ్చైర్విమానా ఉన్నతసప్తభూమికభవనాని ॥ ని॥ విమానోస్త్రీ దేవయానే సప్తభూమికే సద్మనీతి యాదవః - మేఘసంవాహనస్థానసూచనార్థమిదం విశేషణం అన్యత్ర ఉచ్చైః గంభీరా విమానాని యస్యాః సా చ యా - అలకా- వో యుష్మాకం- కాలే- మేఘకాల ఇత్యర్థః- కాలస్య సర్వమేఘసాధారణత్వాద్వ ఇతి బహువచనం సలిలముద్గిరతీతి సలిలోద్గారం ప్రపత్పృషిల ధారమిత్యర్థః - అభ్రబృందం మేఘకదంబకం - కామినీ స్త్రీ ముక్తాజాలైః మౌక్తికసరైః గ్రథితం ప్రత్యుప్తం॥ ని॥ పుంశ్చల్యాం మౌక్తికే ముక్తేతి యాదవః- అలకమివ చూర్ణకుంతలానివ- జాతావేకవచనం॥ ని॥ అలకాశ్చూర్ణకుంతలా ఇత్యమరః- వహతి బిభర్తి- అత్ర కైలాసస్యానుకూలనాయకత్వమలకాయాశ్చ స్వాధీనపతికాఖ్య నాయికాత్వం చ ధ్వన్యతే తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ ఏకాయత్తోనుకూలః స్యాదితి॥ శ్లో॥ ప్రియోపలాలితా నిత్యం స్వాధీనపతికా మతేతి లక్షయంతి- ఉదాహరంతి చ- లాలయన్నలకాన్ప్రాంతాన్ రచయన్ పత్రమంజరీః- ఏనాం వినోదయన్నాస్తే కాంతా- ఛాయావదనువర్తతే ఇతి. ... *

ఇతి శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరి
విరచితాయాం మేఘసందేశవ్యాఖ్యాయాం
సంజీవినీసమాఖ్యాయాం పూర్వమేఘః
సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

మేఘసందేశే - సవ్యాఖ్యానే.

ద్వితీయసర్గప్రారంభః.

౧॥ విద్యుత్వంతంలలితవనితాస్సేంద్రచాపంసచిత్రాస్సంగీతాయ ప్రహతమురజాస్స్నిగ్ధగంభీరఘోషం । అంతస్తోయంమణిమయ భువస్తుంగమభ్రంలిహాగ్రాః ప్రాసాదాస్త్వాంతులయితుమలంయత్ర

౧॥ విద్యుత్వంతమితి॥ యత్రఅలకాయాం-లలితాః-రమ్యాఃవనితాస్త్రియోయేషు తేతథోక్తాః - సహచిత్రైర్వర్తంతఇతిసచిత్రాః సాలేఖ్యాః॥ ని॥ ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్రమిత్యమరః॥ సూ॥ తేన సహేతితుల్యయోగఇతిబహువ్రీహిః - వోపసర్జనస్యేతి సహశబ్దస్య సభావః - సంగీతాయతౌర్యత్రికాయప్రహతమురజాః తాడితమృదంగాఇత్యర్థః॥ ని॥ మురజస్తుమృదంగేస్యాద్ఢక్కామురజయోరపీతి శబ్దార్ణవే-మణిమయాఃమణివికారాఃభువఃక్రీడాప్రాసభూమయః యేషుతేతథోక్తాః అభ్రమంబరంలిహంతీత్యభ్రంలిహాని అభ్రంక షాణి॥ వ్యా॥ వహాభ్రేలిహఇతిఖచ్ - అరుర్ద్విషదిత్యాదినామువూ గమః - భ్రంలిహానిఅగ్రాణిశిఖరాణియేషాంతేతథోక్తా-అతితుంగా ఇత్యర్థః-ప్రాసాదాఃదేవగృహాః॥ ని॥ ప్రాసాదోదేవభూభుజామిత్య మరఃవిద్యుతోస్యసంతీతివిద్యుత్వాన్ తం - సేంద్రచాపం-ఇంద్రచాప యుక్తం స్నిగ్ధః శ్రావ్యః గంభీరః మంద్రః ఘోషఃగర్జితంయస్యతం అంతః అంతర్గతంతోయంయస్యతమంతస్తోయం జలపూర్ణం తుంగమున్నతం - త్వాంతైస్తైర్విశేషైః లలితాదిభిః తత్తద్విశేషైః కరణైః-తులయితుంసమీకర్తుం॥ వ్యా॥ తులాశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్తుమున్ప్రత్యయః- అలంపర్యాప్తాః॥ ని॥ అలంభూషణపర్యాప్తి శక్తివారణవాచకమిత్యమరః - అత్రఉపమానోపమేయయోః ప్రాసాదమేఘ నానాసాధర్మ్యాత్ శ్లిష్టవనితాదీనాం యథాసంఖ్యమన్వయః సా

తైస్తైర్విశేషైః॥ ౨॥ హస్తేలీలాకమలమలకే బాలకుందానువిద్ధంనీతా
లోధ్రప్రసవరజసా పాండుతామాననే శ్రీః । చూడాపాశే నవకురవ
కం చారుకర్ణే శిరీషం సీమంతేచత్వ దుపగమజం యత్రనీపంవ
ధ్వశ్యాన్మేఘప్రాసాదసాదృశ్యసిద్ధిరతబింబప్రతిబింబభావేన ఇయం
పూర్ణోపమా॥ ౨॥ సంప్రతి సర్వదా తస్యాం సర్వర్తుసంపత్తిమాహ-
హస్తఇతి- యత్ర అలకాయాం- వధూనాం స్త్రీణాం హస్తే- లీలార్థం
కమలం లీలాకమలం శరల్లింగమేతత్ - యతఉక్తం॥ శ్లో॥ శరత్పంకజ
లక్షణేతి- అలకే కుంతలే జాతావేకవచనం- బాలకుందైః ప్రత్యగ్రమా
ఘ్యకుసుమైః అనువిద్ధమనుసేధః గ్రథనమితియావత్॥ వ్యా॥ నపుంసకే
భావేక్తః- హేమంతకార్యమేతత్- యద్యపి కుందానాం శైశిరత్వమ
ప్యస్తి- మాఘ్యం కుందమిత్యభిధానాత్- తథాపి హేమంతే ప్రాదుర్భా
వశ్శైశిరే ప్రౌఢత్వమిత్యవస్థాభేదేన హేమంతకార్యత్వమిత్యాశ
యేన బాలపదవిశేషణం - అలకమితి ప్రథమాంతపాఠే సప్తమీప్రక్ర
మభంగస్స్యాత్- నాథస్తు- నియతపుల్లింగతాహానిశ్చేతి దోషాంతర
మాహ తదసత్॥ శ్లో॥ స్వభావవక్రాణ్యలకాని తాసామితి॥ శ్లో॥ నిర్లూ
నాన్యలకాని తాడితముగః కృతోఽన్యదరః ఖండితః ఇత్యాదిషు ప్రయో
గేషు నపుంసకలింగతాదర్శనాదితి- ఆననే ముఖే లోధ్రప్రసవానాం
లోధ్రపుష్పాణాం శైశిరాణాం రజసా పరాగేణ ॥ ని॥ స్యాత్ప్రసవస్తూప
ఘాతే పుష్పే ప్రసవో గర్భమోచన ఇత్యమరః - పాండుతాం పిశంగ
త్వం నీతా ప్రాపితా శ్రీః శోభా చూడాపాశే కేశపాశే నవకురవకం॥
ని॥ తత్రశోణే కురవకస్తత్రపీతే కురంటక ఇత్యమరః- వాసంతః పుష్ప
విశేషః కర్ణే చారు పేశలం శిరీషం గ్రైష్మః పుష్పవిశేషః - సీమంతే
మస్తకకేశవీథ్యాం॥ ని॥ సీమంతమస్త్రియాం మస్తకేశవీథ్యాముదా
హృతమితి శబ్దార్ణవే- తవోపగమః త్వదుపగమః - ఘనాగమకాల
ఇత్యర్థః తత్ర జాతం త్వదుపగమజం- వార్షికలింగముక్తం నీపం కదం
బకుసుమం చ సర్వత్రాప్యస్తీతి శేషః॥ వ్యా॥ అసిర్భవతిపరః ప్రథమ
పురుషః అప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తీతి న్యాయాత్ ఇత్థం కమలకుందాది
తత్తత్కార్యసమాహారాభిధానాత్ అర్థాత్సర్వర్తుసమాహార

భూనాం॥ ౩॥ యత్రోన్మత్తభ్రమరముఖరాః పాదపా నిత్యపుష్పా హంసశ్రేణీరచితరశనా నిత్యపద్మా నలిన్యః। కేకోత్కంఠా భవనశిఖినో నిత్యభాస్వత్కలాపా నిత్యజ్యోత్స్నాః ప్రతిహతతమోవృత్తిరమ్యాః ప్రదోషాః॥ ౪॥ ఆనందోత్థం నయనసలిలం యత్ర నాన్యైర్నిమిత్తైః నాన్యస్తాపః కుసుమశరజాదిష్టసంయోగసాధ్యాత్। నాప్యన్యస్మాత్ప్రణయకలహాద్విప్రయోగోపపత్తిర్విత్తేశానాం న చ ఖలు వయో యౌవనాదన్యదస్తి॥ ౫॥ యస్యాం యక్షాస్సితమణిమయాన్యేత్య హ

సిద్ధిః- కారణంవినా కార్యాభావాదితి భావః॥ ౩॥ యత్రేతి॥ యత్రాలకాయాం- పాదపా వృక్షాః- నిత్యం పుష్పాణి యేషాం తే నిత్యపుష్పాః- నతు ఋతునియమాదిత్యర్థః- అతఏవోన్మత్తైః భ్రమరైః ముఖరాః శబ్దాయమానాః - నలిన్యః పద్మిన్యః - నిత్యం పద్మాని యాసాం తాః నిత్యపద్మాః- నతు హేమంతాదివర్జమితి భావః- అతఏవ హంసశ్రేణీభిః రచితరశనాః కల్పితమేఖలాః నిత్యం హంసపరివేష్టితా ఇత్యర్థః- భవనశిఖినః క్రీడామయూరాః- నిత్యం భాస్వంతః కలాపాః బర్హాణి యేషాం తే తథోక్తాః నతు వర్షాస్వేవేతి భావః అతఏవ కేకాభిరుత్కంఠాః ఉద్గ్రీవాః ప్రదోషాః రాత్రయః- నిత్యం జ్యోత్స్నాః చంద్రికా యేషాం తే నిత్యజ్యోత్స్నాః నతు శుక్లపక్ష ఏవ ప్రతిహతా తమసాం వృత్తిర్వ్యాప్తిర్యేషాం తే తే చ తే రమ్యాశ్చ తథోక్తాః- నయనసుభగా ఇత్యర్థః॥ ౪॥ ఆనందేతి॥ యత్రాలకాయాం విత్తేశానాం యక్షాణాం॥ ని॥ విత్తేశ్వరః కుబేరే స్యాత్పతౌ ధనికయక్షయోరితి విశ్వః- ఆనందోత్థమానందజన్యమేవ నయనసలిలం- అన్యైర్నిమిత్తైః శోకాదిభిర్నాస్తి- ఇష్టసంయోగేన ప్రియజనసమాగమేన- సాధ్యాన్నివర్తనీయాత్- నత్వప్రతీకార్యాదిత్యర్థః- కుసుమశరజాన్మదనజన్యాత్తాపాత్- అన్యస్తాపో నాస్తి- ప్రణయకలహాదన్యస్మాత్స్మరణాదికారణాత్- విప్రయోగోపపత్తిర్విరహప్రాప్తిరపి- నాస్తి కించ - యౌవనాదన్యద్వయో వార్ధకంచ - నాస్తి ఖలు ఏతచ్ఛ్లోకద్వయం ప్రక్షిప్తమపి వ్యాఖ్యాతం॥ ౫॥ యస్యామితి॥ యస్యాం యక్షాః ఉత్తమస్త్రీసహాయాః- లలితాంగ

ర్మరకతస్థలాని జ్యోతిశ్ఛాయయా కుసుమరచితానాం త్రమత్రిస్తనహారయాణి॥ ఆసేవంతే మధురతిఫలం కల్పవృక్షప్రసూతం త్వద్గంభీరధ్వనిషు శనకైః పుష్కరేష్వాహతేషు॥ ౬ ॥ మందాకిన్యాః పయసి శిశిరై స్సేవ్యమానా మరుద్భిర్మందారాణామనుతటరుహాం ఛాయయా వారితోష్ణాః। అన్వేష్టుం సహచరాస్సంతి- సితిమణిమయాని స్ఫటికమణిమయాని చంద్రకాంతమణిమయాని వా ఆతస్వపజ్యోతిషాం తారకాణాం ఛాయయాః ప్రతిబింబాన్యేవ కుసుమాని తైః రచితాని పరిష్కృతాని ॥ ని ॥ జ్యోతిస్తారాగ్నిభాజ్వాలాహృద్దృక్పుత్త్రార్థాధ్వరాత్తస్విత్తివైజయంతీ- ఏతేన పానభూమేరమ్లానశోభత్వము కం హర్మ్యస్థలాన్యేష్య ప్రాప్యేత తవ గంభీరధ్వనిరివధ్వనిర్యేషాం తేషు త్వద్గంభీరధ్వనిషు పుష్కరేషు వాద్యభాండముఖేషు ॥ ని ॥ పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభాండముఖే జలే వ్యోమ్ని ఖడ్గఫలే పద్మే తీర్థౌషధివిశేషయోరిత్యమరః శనకైః మందమాహతేషు తాడితేషు సత్సు - ఏవంచవాద్యం నృత్తగీతయోరుపలక్షణం- కల్పవృక్షప్రసూతం మందారవృక్షోద్భవం- కల్పవృక్షస్య కాంక్షితార్థప్రదత్వాత్- మధ్వపి తత్ప్రసూతమిత్యర్థః- రతిస్సురతిస్సురతమేవ ఫలం యస్య తత్ రతిఫలం పౌష్పత్వాత్ రతిఫలాఖ్యం మధుమద్యమాసేవంతే- ఆదృత్య పిబంతీత్యర్థః॥ శ్లో॥ తాళక్షీరసితామృతామలగుడోన్మత్తాస్తికాలాహ్వయా। ద్రాక్షేంద్రద్రుమమోచకేక్షుకదళీగుగ్గులు ప్రసూనైః కృతం - ఇత్థం చేన్మధుపుష్పభంగ్యుపచితం పుష్పప్రమూలాన్వితక్వాథేన స్మరదీపనం రతిఫలాఖ్యం స్వాదుశీతం మన్మథమదిరార్ణవే॥ ౬ ॥ మందాకిన్యా ఇతి॥ యత్రాలకాయామనిద్యమానశిశిరోయేషాం తే అమరాః తైరమరైః ప్రార్థితాః కాంక్షితాః అతను సౌభాగ్య ఇత్యర్థః- కన్యాయత్న్యకుమార్యః॥ ని॥ కన్యాకుమారికానార్యోర్భిరిచివిశ్వాః - శిశిరైః శీతైః మందాకిన్యాః గంగాయాః పయసి మరుద్భిః మారుతైస్సేవ్యమానాః వీజ్యమానాస్సత్యః తథా అనుతటం తటేషు రోహంతీత్యనుతటరుహాః- క్విప్- తేషాం॥ సూ॥ ఉపపదమతిజలసమాసః తేషాం మందారాణాం ఛాయయా అనాతపేన వారితోష్ణాః నివారితతాపాస్సత్యః కనకస్య సికతాసు ముష్టినిక్షేపేణ ప్రాప్య

ష్టైస్త్యైః కనకసికతాముష్టినిక్షేపగూఢైః సంక్రీడంతే మణిభిరమర
ప్రార్థితా యత్ర కన్యాః ॥ ౭ ॥ నీవీబంధోచ్ఛ్వసితశిథిలం యత్ర
బింబాధరాణాం క్షౌమం రాగాదనిభృతకరేష్వాక్షిపత్సు ప్రియేషు । అర్చి
స్తుంగానభిముఖమపి ప్రాప్య రత్నప్రదీపాన్ హ్రీమూఢానాం భవతి
విఫలప్రేరణా చూర్ణముష్టిః ॥ ౮ ॥ యత్ర స్త్రీణాం ప్రియతమభుజో

సేనగూఢైః సంవృతైః — అథవా — కనకసికతానాం ముష్టిషు నిక్షేపేణ
గూఢైః అత ఏవ అన్వేష్టవ్యైః మణిభిః రత్నైః సంక్రీడంతే
గూఢమణిసంజ్ఞయా క్రీడయా సమ్యక్ క్రీడంతీత్యర్థః ॥ ఆశి
షూ॥ క్రీడోఽనుసంపరిభ్యశ్చేత్యాత్మనేపదం॥ శ్లో॥ రత్నాదభిర్వాలు
కాదౌ గుప్తైర్విష్టవ్యకమణిభిః । బాలికాభిః కృతా క్రీడా నామ్నా
గూఢమణిస్స్మృతా - రాసక్రీడా గూఢమణిర్ద్యూపకేళిస్తులాయనం-
పిండకందుకదండాద్యైస్స్మృతా దైశికకేళయ ఇతి శబ్దార్ణవే ॥ ౭ ॥ నీవీతి॥
యత్రానిభృతకరేషు చపలహస్తేషు నీవీప్రసంగనోఽన్యోగిభయాత్కం-
పమానకరేష్విత్యర్థః - ప్రియేషు నీవీవస్త్రగ్రంథిః ॥ ని ॥ నీవీ పరిపణ
గ్రంథౌ స్త్రీణాం జఘనవాససీతి విశ్వః — నీవ్యా బంధః నీవీబంధః-
చూతవృక్షవదవాప్తరుక్త్వం - తస్యోచ్ఛ్వసితేన త్రుటనేన శిథిలం క్షౌ
మం దుకూలం రాగాదనురాగాదాక్షిపత్సు హరత్సు సత్సు - హ్రీమూ
ఢానాం లజ్జావిధురాణాం - బింబాబింబికాఫలం॥ ని॥ బింబికాయాః
ఫలే బింబః ప్రతిబింబే చ మండల ఇతి విశ్వః - తద్వదధరో యాసాం తా
సాం బింబాధరాణాం స్త్రీవిశేషాణాం ॥ ని ॥ విశేషాం కామినీకాంతా
భీరుర్బింబాధరాణాం స్త్రీవిశేషాణాం ॥ ని ॥ విశేషాం కామినీకాంతా
భీరుర్బింబాధరాంగనేతి శబ్దార్ణవే. చూర్ణస్య కుంకుమాదేర్ముష్టి
రక్షిప్తమణయూఖైః-తుంగాన్ ॥ ని॥ అర్చిర్జ్వాలామయూఖయో
రితి విశ్వః- రత్నాన్యేవ ప్రదీపాన్ రత్నప్రదీపాన్ అభిముఖం యథా
యథా ప్రాప్యాపి విఫలప్రేరణా దీపనిర్వాపణాక్షమత్వాన్నిష్ఫలా
క్షేపా భవతి - అత్రాంగనానాం రత్నదీపనిర్వాపణప్రవృత్త్యా మౌ
గ్ధ్యం వ్యజ్యతే॥ ౮॥ యత్రేతి॥ యత్ర అలకాయాం నిశీథే అర్ధరాత్రే॥
ని॥ అర్ధరాత్రనిశీథౌ ద్వావిత్యమరః - త్వత్సంరోధస్య మేఘాపవ

చ్ఛ్వాసితాలింగితానామంగగ్లానిం సురతజనితాం తంతుజాలావ
లంబాః। త్వత్సంరోధాపగమవిశదైశ్చంద్రపాదైర్నిశీథే వ్యాలుంపంతి
స్ఫుటజలలవస్యందినశ్చంద్రకాంతాః ॥ ౯ ॥ నేత్రా నీతాస్సతతగతి
నా యద్విమానాగ్రభూమీరాలేఖ్యానాం స్వజలకణికాదోషముత్పా
ద్య సద్యః । శంకాస్పృష్టా ఇవ జలముచస్త్వాదృశో జాలమార్గైర్ధూ

ణస్య అపగమేన విశదైర్నిర్మలైశ్చంద్రపాదైః చంద్రరశ్మిభిః॥ ని॥ పాదా
రశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశా ఇత్యమరః - స్ఫుటజలలవస్యందినః ఉల్బణాంబు
కణస్రావిణః తంతుజాలావలంబాః - వితానలంబిసూత్రపుంజాధారాః
తద్గుంఫితా ఇత్యర్థః - చ్చంద్రకాంతాశ్చంద్రకాంతమణయః -
ప్రియతమానాం భుజైరుచ్ఛ్వాసితాని శ్రాంత్యా జలసేకాయ వా ప్రశి
థిలితాని ఆలింగితాని యాసాం తాసాం స్త్రీణాం సురతజనితాం అంగ
గ్లానిం అవయవానాం మ్లానతాం వ్యాలుంపంతి అపనుదంతి॥ ౯॥ నేత్రే
తి॥ హే మేఘ నేత్రా ప్రేరకేణ - సతతగతినా వాయునా॥ ని॥ మాతిం
శ్వా సదాగతిరిత్యమరః - యద్విమానాగ్రభూమీః యస్యాః అలకా
యా విమానానాం సప్తభూమికభవనానాం - అగ్రభూమీః ఉపరిభూ
మికాః తాః ప్రాపితాః - త్వామివ పశ్యంతి యాం స్తే త్వాదృశ స్త్వత్స
దృశా ఇత్యర్థః ॥ వ్యా॥ త్యదాదిషు దృశో నాలోచనే కఞ్ చేతి కఞ్
ప్రత్యయః జలముచః మేఘాః - ఆలేఖ్యానాం సచ్చిత్రాణాం॥ ని॥ చిత్రే
లిఖితరూపం స్యాదాలేఖ్యం తు ప్రయత్నతః - నిర్మితో త్రచు చిత్రమితి
శబ్దార్ణవే స్వేషాం జలకణికాభిః జలకణైః దోషం స్ఫుటనముత్పాద్య
సద్యశ్శంకాస్పృష్టా ఇవ సాపరాధత్వాద్భయావిష్టా ఇవ॥ ని॥ శంకా
వితర్కభయయోరితి శబ్దార్ణవే - ధూమోద్గారస్య ధూమనిర్గమస్య
అనుకృతౌ అనుకరణే నిపుణాః కుశలాః ఝర్ఝరాః విశీర్ణాస్సంతః
జాలమార్గైః గవాక్షరంధ్రైః నిష్పతంతి నిష్క్రామంతి - యథా కే
నచిదంతః పురసంచారపతా దూతేన గూఢవృత్త్యా రహస్యభూమిషు
ప్రాపితాః తత్ర స్త్రీణాం వ్యభిచారదోషముత్పాద్య సాశంకాః క్లిష్ట
వేషాంతరాః జారాః క్షుద్రమార్గైర్నిష్క్రామంతి తద్వదితి ధ్వనిః

మోద్గారానుకృతినిపుణాఝర్ఝరానిష్పతంతి॥ ౧౧॥ అక్షయ్యాం
తర్భవననిధయః ప్రత్యహంరక్తకంఠైరుద్గాయద్భిర్ధనపతియశః కిన్న
రైర్యత్రసార్థం। వైభ్రాజాఖ్యంవిబుధవనితావారముఖ్యాసహాయా
బద్ధాలాపాబహిరుపవనంకామినోనిర్విశంతి ॥ ౧౨ ॥ గత్యుత్కంపా
దలకపతితైర్యత్రమందారపుష్పైః పత్రచ్ఛేదైః కనకకమలైః కర్ణ
ప్రక్కృతాశ్లేశంకాస్పృష్టావేత్యుత్పేర్విషా॥౧౦॥అక్షయ్యేతి॥యత్రా
అలకాయాంక్షేతుంశక్యాఃక్షయ్యాః॥ సూ॥ క్షయ్యజయ్యౌశక్యార్థ
ఇతినిపాతః- తతోనఞ్ సమాసః- భవనానామంతః అంతర్భవనం॥
అవ్యయీభావసమాసః- అక్షయ్యాఃఅంతర్భవనేనిధయో
యేషాంతె తథోక్తాః యథేచ్ఛాభోగ సంభావనార్థమిదం విశే
షణం- విబుధవనితాః అప్సరసః తాఏవవారముఖ్యావేశ్యా విశేషా
స్తాస్సహాయాయేషాంతే తథోక్తాః॥ ని॥ వారస్త్రీ గణికావేశ్యా
రూపాజీవాథసాజనైః - సత్కృతావారముఖ్యాస్యా దిత్యమరః-
బద్ధాలాపాఃసంధానితసల్లాపాస్సంతఃకామినఃకాముకాః అహన్యహ
నిప్రత్యహం॥ సూ॥ అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినా అవ్యయీభావః
అనశ్చేతిసమాసాంతష్టచ్ - రక్తఃమధురఃకంఠధ్వనిర్యేషాంతైరక్త
కంఠైః అతఏవధనపతయశః కుబేరకీర్తిముచ్చైర్గాయద్భిరుద్గా
యద్భిర్దేవగానస్యగాంధారగ్రామప్రాయికత్వాత్తారతరంగా
యద్భిరిత్యర్థః కిన్నరైస్సార్థం కిన్నరైస్సహ విభ్రాజస్యనామగ
జేంద్రస్యఇంద్రవైభ్రాజంవైభ్రాజమిత్యాఖ్యాయస్యతద్వైభ్రాజా
ఖ్యం॥ శ్లో॥ విభ్రాజేనగజేంద్రేణక్రాంతంవైభ్రాజమాఖ్యయేతిశంభు
రహస్యే - చైత్రరథస్యైవ నామాంతరమేతత్ - బహిరుపవనంబా
హ్యోద్యానం నిర్విశంత్యనుభవంతి॥ ౧౨ ॥ గత్యుత్కంపాదితి॥
యత్రాలకాయాంకామినీనాంఅభిసారికాణాం॥ ని॥ కాంతార్థినీ
తుయాయాతిసంకేతంసాభిసారికేత్యమరః-నిశిభవఃనైశఃమార్గః-
నిశిభవఃనైశఃమార్గః సవితుస్సూర్యస్యఉదయేసతిగత్యాగమనేన
ఉత్కంపశ్చలనంతస్మాద్ధేతోః అలకేభ్యః పతితైర్మందారపుష్పైః
తథాపత్రాణాం మకరికాపత్రాణాం ఛేదైఃఖండైః పతితైరితిశేషః

విభ్రంశిభిశ్చ ముక్తాజాలైః స్తనపరిసరచ్ఛిన్నసూత్రైశ్చ హారైర్నై
శో మార్గః సవితురుదయే సూచ్యతే కామినీనాం॥ ౧౨॥ మత్వా దేవం
ధనపతిసఖం యత్ర సాక్షాద్వసంతం ప్రాయశ్చాపం న వహతి భయా
న్మన్మథః షట్పదజ్యం। సభ్రూభంగం ప్రహితనయనైః కామిలక్ష్యేష్వమో
ఘైస్తస్యారంభశ్చతురవనితావిభ్రమైరేవ సిద్ధః॥ ౧౩॥ వాసశ్చి
త్రం మధు నయనయోర్విభ్రమాదేశదక్షం పుష్పోద్భేదం సహ కిసల

కర్ణేభ్యః విభ్రంశంతీతి కర్ణవిభ్రంశినః - తైః। కనకస్య కమలైః కనక
కమలైశ్చ॥ వ్యా॥ మన్మథ్యాపి వక్ష్యతి తావత్ అలకే సతి మయటాగ్రహే భ్యా
హారచ్ఛేదః - ఏవమన్యత్రాప్యనుసంధేయం - తథా ముక్తాజాలైః
మౌక్తికసరైః శిరోనివేశితైరితి శేషః తథా స్తనయోః పరిసరః ప్రదేశః
తత్ర ప్రభిన్నాని సూత్రాణి యేషాం తైః హారైశ్చ సూచ్యతే జ్ఞాప్యతే-
మార్గపతితమందారకుసుమాదిలింగైరయమభిసారికాణాం పంథా
ఇతి ద్రష్టృభిరనుమీయత ఇత్యర్థః॥ ౧౨॥ మత్వేతి॥ యత్ర మన్మథః ధన
పతేః కుబేరస్య సఖా ధనపతిసఖః॥ సూ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్-
తం దేవం మహాదేవం సాక్షాద్వసంతం సఖిస్నేహాన్నిజరూపేణావతిష్ఠ
మానం తస్మిన్వాసం మత్వా జ్ఞాత్వా భయాత్ త్ర్యంబకభయాత్
షట్పదా ఏవ జ్యా మౌర్వీ యస్య తత్ తథోక్తం చాపం ప్రాయః ప్రాయే
ణ న వహతి న బిభర్తి - కథం తర్హి తస్య కార్యసిద్ధిరిత్యత ఆహ-
సభ్రూభంగమితి - తస్య మన్మథస్యారంభః కామిజనవిజయ
వ్యాపారః సభ్రూభంగం యథా తథా ప్రహితాని ప్రయుక్తాని నయ
నాని దృష్టయో యేషు తైస్తథోక్తైః - కామిన ఏవ లక్ష్యాణి తేష్వ
మోఘైః సఫలప్రయోగైరిత్యర్థః - చాపం తు కదాచిన్మోఘమపి స్యా
దితి భావః - చతురాశ్చ తా వనితాశ్చ తాసాం విభ్రమైర్విలాసైరేవ
సిద్ధః నిష్పన్నః అర్థసంపాదకం ఫలం చ తత్ప్రయోగాత్సర్వం సిద్ధ
మేవా ధనప్రయోగ ఇతి భావః॥ ౧౩॥ వాస ఇతి॥ శ్లో॥ కచధార్యం దేహ
ధార్యం పరిధేయం విలేపనం। చతుర్ధా భూషణం ప్రాహుః స్త్రీణామ
న్యత్తు దైశికమిత్యలంకారే - తదేవాహ - యస్యామలకాయాం చిత్రం
నానావర్ణం వాసః పత్రం పరిధేయమండనమేతత్ - నయనయోర్విభ్ర

యైర్భూషణానాం వికల్పాన్ । లాక్షారాగం చరణకమలన్యాస
యోగ్యం చ యస్యామేకస్సూతే సకలమబలామండనం కల్పవృక్షః॥
౧౪ ॥ తత్రాగారం ధనపతిగృహానుత్తరేణాస్మదీయం దూరాల్లక్ష్యం
సురపతిధనుశ్చారుణా తోరణేన। యస్యోపాంతే కృతకతనయః కాంత
యావర్ధితో మే హస్తప్రాప్యస్తబకనమితో బాలమందారవృక్షః॥

మాణాం ఆదేశే ఉపదేశే దక్షం - విభ్రమోపాధ్యాయకమిత్యర్థః - అనేన విభ్రమద్వారా మధునో మండనత్వమితి విజ్ఞేయం తచ్చ కుండలాదివ ద్దేహధార్యం తద్భాష్యం - పుష్పోద్భేదం కిసలయైః పల్లవైస్సహ పుష్పో ద్భేదం కుసుమోదయముభయం చేత్యర్థః - ఇదం తు కేశధార్యం భూషణానాం వికల్పాన్విశేషాన్ - దేహధార్యమేతత్ తథా చరణకమల యోర్న్యాసస్య స్థాపనస్య యోగ్యం - రక్తత్వేనేతి రాగః రంజక ద్రవ్యం లాక్షైవ రాగః లాక్షారాగః అనేన చాంగరాగాది విశేషణ మండనోపలక్షణమితి సకలం సర్వం చతుర్విధమపీత్యర్థః - అబలా మండనం యోషిత్ప్రసాధనజాతం ఏకః కల్పవృక్ష ఏవ సూతే జనయతి న తు నానాప్రసాధనసంపాదనప్రయాస ఇత్యర్థః॥ ౧౪॥ ఇత్థమల కాం వర్ణయిత్వా తత్ర స్వభవనం సాభిజ్ఞానమాహ - తత్రేతి - తత్రా లకాయాం ధనపతిగృహాన్ ఉత్తరేణ కుబేర గృహేభ్యః ఉత్తరస్మిన్న దూరే ప్రదేశే॥ సూ॥ ఏనబన్యతరస్యామితి ఏనప్ - ఏనపా ద్వితీయేతి ద్వితీయా॥ ని॥ గృహాః పుంసి చ భూమ్న్యేవేత్యమరః - అవ్యయమేతత్ అస్మాకమిదమస్మదీయం॥ సూ॥ వృద్ధాచ్ఛ ఇతి ఛ ప్రత్యయః - అగారం గృహం సురపతి ధనుశ్చారుణా మణిమయత్వా దభ్రంకషత్వాచ్చ ఇంద్రచాపసుందరేణ తోరణేన బహిర్ద్వారేణ॥ ని॥ తోరణోస్త్రీ బహి బహిర్ద్వారమిత్యమరః - దూరాల్లక్ష్యం దృశ్యం - అనేనాభిజ్ఞానేన దూరత ఏవ జ్ఞాతుం శక్యమిత్యర్థః - అభిజ్ఞానాంతరమాహ - యస్యాగా రస్యోపాంతే ప్రాకారాంతః పార్శ్వ దేశే మమ కాంతయా వర్ధితః పోషితః అతఏవ కృతకతనయః కృత్రిమపుత్రః పుత్రత్వేనాభిమన్య మాన ఇత్యర్థః హస్తేన ప్రాప్యైః హస్తప్రాప్యైః స్తబకైః గుచ్ఛకైః నమితః - స్తబకభారాల్లంబమాన ఇత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ [illegible] స్తబక

౧౫॥ వాపీచాస్మిన్మరకతశిలాబద్ధసోపానమార్గా హైమైశ్ఛన్నా
వికచకమలై స్స్నిగ్ధవైడూర్యనాళైః । యస్యాస్తోయేకృతవసతయో
మానసంసన్నికృష్టం నాధ్యాస్యంతి వ్యపగతశుచస్త్వామపి ప్రేక్ష్య
హంసాః॥ ౧౬ ॥ తస్యాస్తీరే రచితశిఖరః పేశలైరింద్రనీలైః క్రీడా
శైలః కనకదళీవేష్టనప్రేక్షణీయః । మద్గేహిన్యాః ప్రియ ఇతి సఖే చేత

ఇత్యమరః - చాలః కోమలః మందారవృక్షః అస్తీతి శేషః॥౧౫॥ ఇతః పరం పంచభిః శ్లోకైరభిజ్ఞానాంతరాణ్యాహ - వాపీతి - అస్మిన్నస్మదగారే మరకతశిలాభిర్గారుత్మతమణిభిః బద్ధసోపానమార్గా యస్యాస్సా తథోక్తా - విదూరే భవాః వైదూర్యాః విదూరాఞ్ఞ్య ఇతి ఞ్య ప్రత్యయః - వైదూర్యాణాం వికారాణి వైదూర్యాణి వికారార్థేణ్ప్రత్యయః స్నిగ్ధాని వైదూర్యాణి నాళాని యేషాం తైః హైమైస్స్వర్ణైర్వికచకమలై శ్ఛన్నా వాపీ దీర్ఘికా చ ॥ ని॥ వాపీతు దీర్ఘికేత్యమరః అస్తీతి శేషః - యస్యాః వాప్యాః తోయే జలే కృతవసతయః కృతనివాసాః హంసాః త్వాం మేఘం ప్రేక్ష్య వీక్ష్యాపి వ్యపగతశుచః వర్షాకాలేష్వకలుషజలత్వాద్వీతదుఃఖాస్సంతః సంనికృష్టం సన్నిహితం సుగమమితీత్యర్థః మానసం నాధ్యాస్యంతి నోత్కంఠిష్యంతే॥ వ్యా॥ అధ్యాసనముత్కంఠాపూర్వకస్మరణమితి కాశికాయాం॥ ౧౬ ॥ తస్యా ఇతి॥ తస్యాః వాప్యాః తీరే పేశలైః చారుభిః॥ ని॥ చారౌ దక్షే చ పేశల ఇత్యమరః - ఇంద్రనీలైః రచితశిఖరః ఇంద్రనీలమణిమయశృంగ ఇత్యర్థః - కనకకదళీనాం వేష్టనేన పరిధినా ప్రేక్షణీయః దర్శనీయః క్రీడార్థం శైలః - అస్తీతి శేషః - హేమఖే ఉపాంతేషు ప్రాంతేషు స్ఫురితా వికసితాః తటితో యస్య తం తథోక్తం - ఇదం విశేషణం కనకకదళీవేష్టనసామ్యార్థముక్తం - ఇంద్రనీలసామ్యంతు మేఘస్య స్వభావాదేత్వామిత్యనేన సూచ్యతే - త్వాం ప్రేక్ష్య వీక్ష్య మద్గేహిన్యాః ప్రియ ఇతి హేతోః తస్య శైలస్య మద్గృహిణీ ప్రియత్వాద్ధేతో రిత్యర్థః - కాతరేణ భీతేన చేతసా - భయం చాత్ర సానందమేవ॥ శ్లో॥ వస్తునామనుభూతానాం తుల్యశ్రవణదర్శనాత్ స్మరణాత్కీర్తనాద్వాపి సానందాభీర్వ్యథా భవేదితి రసాగరే దర్శనాత్ - తమేవ క్రీడాశైలమేత

సాకాతరేణ ప్రేక్ష్యోపాంతస్ఫురితతటితం త్వాంతమేవస్మరామి॥
౧౭॥ రక్తాశోకశ్చలకిసలయః కేసరశ్చాత్రకాంతః। ప్రత్యాసన్నౌ
కురవకవృతేర్మాధవీమంటపస్య। ఏకస్సఖ్యాస్తవసహ మయా
వామపాదాభిలాషీ కాంక్షత్యన్యో వదనమదిరాం దోహదచ్ఛద్మ
స్మరామి ఏవకారోపిమయాంతరవ్యవచ్ఛేదార్థః- సదృశవస్త్వనుభ
వాదిష్టార్థస్మృతిర్జాయత ఇత్యర్థః - అతఏవాత్రస్మరణాఖ్యా
లంకారః-తదుక్తం॥శ్లో॥సదృశానుభవాజ్జన్యస్మృతిః స్మరణముచ్యత
ఇతి - అత్రనిరుత్తరకారణత్వాత్వాంతమేవ స్మరామీతి యోజయిత్వా
మేఘశైలత్వారోపఇతివ్యాచష్టతాతదయుక్తం - అనార్జవాద్వైని(?)
యకారోపస్య పురోవర్త్యనుభవాత్మకత్వేవస్మరతి శబ్దప్రయోగా
యోగాత్ - శైలత్వభావనాస్మృతిరిత్యపినోపపద్యతే-భావనాయాః
స్మృతిత్వేప్రమాణాభావాత్ - ఆరోపస్యాపయోగాత్సాదృశ్యోప
న్యాసవైయర్థ్యాచ్చవిసదృశేపి సాంగ్రామే హరిభావనావశే
నావితి॥ ౧౭॥ రక్తే॥ అత్రక్రీడాశైలేకురవకాఏవవృతిః ఆవరణం
యస్యతస్యకురవకవృతేః-మధ్యేవసంతేభవాః మాధవ్యః- తాసాం
మంటపస్యస్య అతిముక్తలతాగృహస్య॥ సి॥ అతిముక్తః పుండ్రకస్స్యా
ద్వాసంతీమాధవీలతేత్యమరః- ప్రత్యాసన్నౌసన్నికృష్టౌ- చలకిసల
యశ్చంచలపల్లవః- అనేనవృక్షస్యపాదతాడనేషుప్రాంజలిత్వంవ్య
జ్యతే - రక్తాశోకః రక్తవిశేషణం తస్యస్మరోద్దీపకత్వాత్కృతం-
తదుక్తం॥ శ్లో॥ ప్రసూనైరశోకస్తుశ్వేతోరక్తఇతిద్విధా-బహుసిద్ధి
కరః శ్వేతో రక్తోపిస్మరదీపకఇతి-అశోకకల్పేదర్శనాత్ - కాంతః కమ
నీయః కేసరః వకుళశ్చ స్త్రఇతిశేషః॥ సి॥ అథకేసరే - వకుళోవంజుళ
ఇత్యమరః ఏకః తయోరన్యతరః ప్రాథమికత్వాదశోక ఇత్యర్థః-
మయాసహతవసఖ్యాః స్వప్రియాయాఇత్యర్థః - వామపాదా
భిలాషీ దోహదచ్ఛద్మనేత్యత్రాపి సంబంధనీయం - సచాహంచ అభి
లాషిణావిత్యర్థః-అన్యః కేసరః దోహదంవృక్షాదీనాం ప్రసవకారణం
సంస్కారద్రవ్యం॥ సి॥ తరుగుల్మలతాదీనామకాలేకుశలైః కృతం।
పుష్పాద్యుత్పాదకంద్రవ్యందోహదంస్యాత్తుతత్క్రియేతి శబ్దార్ణవే

నాస్యాః॥ ౧౭॥ తన్మధ్యే చ స్ఫటికఫలకా కాంచనీ వాసయష్టిర్మూలే
బద్ధా మణిభిరనతిప్రౌఢవంశప్రకాశైః। తాలైశ్శింజావలయసుభగై
ర్నర్తితః కాంతయా మే యామధ్యాస్తే దివసవిగమే నీలకంఠస్సు
హృద్వః ॥ ౧౮ ॥ ఏభిస్సాధో హృదయనిహితైర్లక్షణైర్లక్షయేథాః

తస్యచ్ఛద్మనా వ్యాజేన ॥ ని॥ కపటోఽస్త్రీ వ్యాజదంభోపధయశ్ఛద్మకైతవ ఇత్యమరః- ఆస్యాస్తవ సఖ్యాః వదనమదిరాం గండూషమద్యం కాంక్షతి మయా సహేత్యత్రాపి సంబంధనీయం - అశోకవకుళయోః స్త్రీపాదతాడనగండూషమదిరే దోహదమితి ప్రసిద్ధిః॥ ౧౭॥ తన్మధ్య ఇతి॥ కించేతి చార్థః - తన్మధ్యే తయోర్వృక్షయోర్మధ్యే అనతిప్రౌఢానామనతికఠోరాణాం వంశానాం వేణూనాం ప్రకాశ ఇవ ప్రకాశో యేషాం తైస్సదృక్షైః తరుణవేణుసచ్ఛాయైరిత్యర్థః మణిభిర్మరకతశిలాభిర్మూలే బద్ధా రచితా కృతవేదికేత్యర్థః- స్ఫటికమయం ఫలకం పీఠం యస్యాస్సా స్ఫటికఫలకా కాంచనవికారః కాంచనీ సౌవర్ణీ వాసయష్టిర్నివాసదండః అస్తీతి శేషః- శింజా భూషణధ్వనిః॥ ని॥ భూషణానాం తు శింజితమిత్యమరః॥ వ్యా॥ భిదాదిత్వాదఙ్ప్రత్యయః- శింజిధాతురయం తాల్వాదిః న తు దంత్యాదిరిత్యర్థః- ప్రసు- యోషేవ శింజానా ఇతి ప్రయోగదర్శనాత్ శింజాప్రధానాని చ తాని వలయాని కంకణాని చ తైస్సుభగైః రమ్యైః తైః తాలైః కరతలతాడనైః మే మమ కాంతయా నర్తితః నృత్తం కారయితః వః యుష్మాకం సుహృత్ సఖా నీలకంఠః మయూరః॥ ని॥ మయూరో బర్హిణో బర్హీ నీలకంఠో భుజంగభుగిత్యమరః- దివసవిగమే సాయంకాలే యాం యష్టిమధ్యాస్తే- యస్యాముపాస్త ఇత్యర్థః॥ సూ॥ అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వమితి ద్వితీయా- అత్రాగారమారభ్య పంచశ్లోకేషు అతిసమృద్ధివస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః- తదుక్తం। శ్లో॥ తదుదాత్తం భవేద్యత్ర సమృద్ధం వస్తువర్ణ్యత ఇతి - న చైషా స్వభావోక్తిర్భావికం వా న చ తత్ర యథాస్థితవస్తుదర్శనాదత్ర కవిప్రతిభోత్థాపితాసమానైశ్వర్యశాలివస్తుదర్శనాదారోపితవిషయత్వమితి - తాభ్యామస్య భేద ఇత్యలంకారసర్వస్వకారః॥ ౧౮॥ ఏభిరితి। హే సాధో- న్యా- సాధుస్సమర్థో

ద్వారోపాంతే లిఖితవపుషౌ శంఖపద్మౌ చ దృష్ట్వా । క్షామచ్ఛాయం
భవనమధునా మద్వియోగేన నూనం సూర్యాపాయే న ఖలు కమలం
పుష్యతి స్వామభిఖ్యాం॥ ౨౦॥ గత్వా సద్యః కలభతనుతాం శీఘ్రసం
పాతహేతోః క్రీడాశైలే ప్రథమకథితే రమ్యసానౌ నిషణ్ణః । అర్హ
స్యంతర్భవనపతితాం కర్తుమల్పాల్పభాసం ఖద్యోతాళీవిలసితనిభాం

నిపుణోవేతి కాశికాయాం-హృదయే నిహితైరవిస్మృతైరిత్యర్థః-ఏభిః
పూర్వోక్తలక్షణైస్తోరణాదిభిరభిజ్ఞానైః ద్వారోపాంతే ఏకవచన
మవివక్షితం - ద్వారపార్శ్వయోరిత్యర్థః - లిఖితే వపుషీ ఆకృతీ
మయోస్తౌ తథోక్తౌ శంఖపద్మౌ నామ నిధివిశేషౌ॥ ని॥ నిధిర్నా శేవధి
ర్భేదాః పద్మశంఖాదయో నిధేరిత్యమరః - దృష్ట్వా చ నూనం సత్యం-
అధునా ఇదానీం॥ వ్యా॥ అధునేతి నిపాతః-మద్వియోగేన మత్ప్రవాసే
న క్షామచ్ఛాయం ఉత్సవాపరమాత్ క్షీణకాంతి భవనం మద్గృహం
లక్షయేథాః- నిశ్చినుయాః- తథాహి - సూర్యాపాయే సూర్యాపగ
మే సతి- కమలం పద్మం స్వాం స్వకీయాం అభిఖ్యాం శోభాం॥ ని॥ అభి
ఖ్యా నామశోభయోరిత్యమరః॥ సూ॥ ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి కప్రత్యయః-
న పుష్యతి నోపచినోతి ఖలు - సూర్యవిరహితం పద్మమివ గృహపతివిర
హితం గృహం న శోభత ఇత్యర్థః॥ ౨౦॥ నను నిజగృహనిశ్చయానం
తరం కృత్యమాహ-గత్వేతి- శీఘ్రసంపాతః శీఘ్రప్రవేశః స ఏవ హేతు
స్తస్య శీఘ్రసంపాతహేతోః-శీఘ్రప్రవేశార్థమిత్యర్థః॥ ని॥ సంపాతః
పతనే వేగే ప్రవేశే భేదసంపదోరితి శబ్దార్ణవే-సద్యస్సపది కలభస్య
గజపోతస్యేవ తనురివ తనుర్యస్య తస్య భావస్తత్తాం - కలభతనుతాం
అల్పశరీరతాం - గత్వా ప్రథమకథితే తస్యోపాంతే ఇత్యాదినా పూర్వో
క్తే రమ్యసానౌ నిషేవణయోగ్య ఇత్యర్థః - క్రీడాశైలే నిషణ్ణ ఉప
విష్టస్సన్ అల్పాల్పా అల్పప్రకారా భా వః ప్రకాశో యస్యాస్తాం అల్పా
ల్పభాసం॥ సూ॥ ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విరుక్తిః - ఖద్యోతానా
మాళిః - తస్యాః విలసితేన స్ఫురణేన నిభాం సమానాం విద్యుదున్మేషః
విద్యుత్ప్రకాశః స ఏవ దృష్టిః - తాం భవనస్యాంతః అంతర్భవనం
తత్ర పతితాం ప్రవిష్టాం కర్తుమర్హసి-యథా కశ్చిత్కించిదన్విష్యన్

విద్యుదున్మేషదృష్టిం॥ ౮౧॥ తన్వీశ్యామాశిఖరిదశనాపక్వబింబాధ
రోష్ఠీమధ్యేక్షామాచకితహరిణీప్రేక్షణానిమ్ననాభిః । శ్రోణీభారా
దలసగమనాస్తోకనమ్రాస్తనాభ్యాం యాతత్రాస్తే యువతివిషయే

క్వచిదున్నతేస్థిత్వా శనైశ్శనైరాలోకకరాంద్రాఘీయసీం దృష్టిమిష్టదే
శేపాతయతి తద్వదితిధ్వనిః॥ ౮౧॥ సంప్రతిదృష్టిపాతఫలం సాభిజ్ఞా
నం శ్లోకద్వయేనాహ- తన్వ్యాద్యాది-తన్వీకృశాంగీ నతుపీవరీ॥ ని॥ శ్లక్ష్ణం
దభ్రం కృశంతన్విత్యమరః॥ సూ॥ వోతోగుణవచనాదితి జీపు-శ్యామా
యువతిః॥ ని॥ శ్యామాయౌవనమధ్యస్థేత్యుత్పలమాలా॥ శిఖరాణ్యేషాం
సంతీతి శిఖరిణః కోటిమంతః॥ ని॥ శిఖరం శైలవృక్షాగ్రకక్షాపులకకోటి
ష్వితివిశ్వః- శిఖరిణః దశనాః దంతాః యస్యాస్సా శిఖరిదశనా- ఏతే
నాస్యాభాగ్యవత్త్వం పత్యురాయుష్కరత్వంచ సూచ్యతే తదుక్తం సా
ముద్రే॥ శ్లో॥ స్నిగ్ధాస్సమాస్సరూపాస్సుపఙ్క్తయశ్శిఖరిణశ్శ్లిష్టాః దన్తా
భవన్తి యాసాం తాసాం పాదే జగత్సర్వం॥ తాంబూలరసరక్తైపిస్ఫుట
భాసస్సమోదయాః - యస్యాశ్శిఖరిణో దంతా దీర్ఘంజీవతి తత్పతిరితి
పక్వంపరిణతం బింబం బింబికాఫల మివాధరోష్ఠో యస్యాస్సా పక్వ
బింబాధరోష్ఠీ॥ వ్యా॥ శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యపదలోపీ మధ్యేక్షా
మా కృశోదరీత్యర్థః- చకితహరిణ్యాః ప్రేక్షణానీవ ప్రేక్షణాని యస్యా
స్సాతథోక్తా- ఏతేనాస్యాః పద్మినీత్వంచ సూచ్యతే - తదుక్తం రతిర
హస్యే-పద్మినీలక్షణప్రస్తావే॥ శ్లో॥ చకితమృగదృగాభే ప్రాంతరక్తే
చనేత్రే ఇతి - నిమ్ననాభిః గంభీరనాభిః అనేన నారీణాం నాభిగాంభీ
ర్యాన్మదనరసాతిరేక ఇతి కామసూత్రార్థసూచ్యతే-శ్రోణీభారాత్-
అలసగమనా మందగామినీ నతు జంఘాదోషాత్ - స్తనాభ్యాం స్తోక
నమ్రా ఈషదవనతా నతు వపుర్దోషాత్ - యువతయఏవ విషయః
తస్మిన్ యువతివిషయే యువతీరధికృత్యేత్యర్థః - ధాతుః బ్రహ్మణః
ఆద్యాసృష్టిః ప్రథమశిల్పమివ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా ప్రథమనిర్మితా యు
వతిరిత్యర్థః - ప్రాయేణ శిల్పినాం ప్రథమనిర్మాణే ప్రయత్నాతిశ
యాత్-శిల్పసౌష్ఠవం దృష్టమిత్యాద్యవిశేషణం-తథాచాస్మిన్ ప్రపం
చేనకుత్రాప్యేవంవిధరామణీయకం రమణీరత్నమస్తీతి భావః-తదేవం

మున్నిద్రామవనిశయనాం సద్మవాతాయనస్థః॥ ౨౭॥ ఆధిక్షామాంవిర
హశయనే సన్నిషణ్ణైకపార్శ్వాం ప్రాచీమూలే తనుమివ కళామాత్ర
శేషాం హిమాంశోః। నీతా రాత్రిః క్షణ ఇవ మయా సార్ధమిచ్ఛారతై
ర్యా తామేవోష్ణైర్విరహమహతీమశ్రుభిర్యాపయంతీ॥ ౨౮॥ పాదా
నిందోరమృతశిశిరాన్ జాలమార్గప్రవిష్టాన్ పూర్వప్రీత్యాగతమభి

దయితుం సద్మవాతాయనస్థః సౌధగవాక్షగతస్సన్ పశ్య॥ ని॥ సఖ్యో
ధాత్రీ చ పితరౌ మిత్రదూతకాదయః॥ శ్లో॥ సుఖయంతీష్టకథన
ముఖోపాయైర్వియోగినీతరసాకరే దూతశ్చాయం మేఘ ఇతి భావః-
అనేన జాగరావస్థోక్తా॥ ౨౭॥ పునస్తామేవ విశినష్టి - ఆధిక్షామామి
త్యాదిభిశ్చతుర్భిః-ఆధిక్షామామితి- ఆధినామనోవ్యాధ్యాక్షామాం
కృశాం॥ ని॥ పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః- వ్యాక్షాయతేః కర్త
రి క్తః॥ సూ॥ క్షాయోమ ఇతి నిష్ఠాతకారస్య మకారః- విరహిణశ్శయ
నం తస్మిన్ విరహశయనే-పల్లవాదిరచితశయన ఇత్యర్థః-సంనిషణ్ణః-
ఏకపార్శ్వః యస్యాస్తాం ప్రాచ్యాః పూర్వస్యాః దిశో మూలే ఉద
యాద్రిప్రాంత ఇత్యర్థః- ప్రాచీగ్రహణం క్షీణావస్థాద్యోతనార్థం
మూలగ్రహణం దృశ్యత్వార్థం కళామాత్రం కళ ఇవ శేషో యస్యా
స్తాం- సథాంశోస్తనుం మూర్తిమివ స్థితాం పునః కింవిధాం యా రాత్రి
ర్మయా సార్ధం ఇచ్ఛయా కృతాని రతాని తైః॥ వ్యా॥ శాకపార్థివా
వాదిషు ద్రష్టవ్యం - క్షణ ఇవ యాతా నీతా తాం తజ్జాతీయామేవరా
త్రిం విరహేణ మహతీం మహత్త్వేన ప్రతీయమానాం ఉష్ణైః అశ్రుభిః
యాపయంతీం॥ వ్యా। యాతేర్ణ్యంతాచ్ఛతృప్రత్యయః॥ సూ॥ ఆతీం
ప్రీత్యాదినాపుగాగమః-సైవ కాలస్సుఖినామల్పః ప్రతీయతే-దుఃఖి
నాం తు విపరీత ఇతి భావః- ఏతేన కార్శ్యావస్థోక్తా॥ ౨౮॥ పాదానితి॥
జాలమార్గప్రవిష్టాన్ గవాక్షవివరాగతాన్ అమృతశిశిరాన్ ఇందోః
పాదాన్ రశ్మీన్ ప్రతిపూర్వప్రీత్యా పూర్వస్నేహేన పూర్వవదానం
దకరా భవంతీత్యాశయేనేత్యర్థః- అభిముఖం యథా తథా గతం సన్ని
వృత్తం యథాగతం తథైవ ప్రతినివృత్తం తదా తేషామతిదుస్సహత్వా

ముఖం సంనివృత్తం తథైవ । ఖేదాచ్చక్షుస్సలిలగురుభిః పక్ష్మభిశ్ఛాద
యంతీం సాభ్రేహ్నీవ స్థలకమలినీం న ప్రబుద్ధాం న సుప్తాం॥ ౩౦॥ నిశ్శ్వా
సేనాధరకిసలయక్లేశినా విక్షిపంతీం శుద్ధస్నానాత్పరుషమలకం నూన
మాగండలంబం । మత్సంభోగః కథముపనమేత్స్వప్నజోపీతి నిద్రా
మాకాంక్షంతీం నయనసలిలోత్పీడరుద్ధావకాశాం॥ ౩౧ ఆద్యే బద్ధా
విరహదివసే యా శిఖా దామ హిత్వా శాపస్యాంతే విగళితశుచా తాం

దితి భావః- చక్షుః దృష్టిం ఖేదాద్దుఃఖాత్ సలిలగురుభిః అశ్రుపూర్ణైః-
పక్ష్మభిశ్ఛాదయంతీం అత ఏవ సాభ్రే హ్నిదుర్దినే న ప్రబుద్ధాం మేఘా
వరణాదవికసితాం న సుప్తాం ఆహత్య ముకుళితాం॥ వ్యా॥ ఉభయత్రా
పి నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః - స్థలకమలినీమివ స్థితాం-
ఏతేన విషయద్వేషాఖ్యా షష్ఠావస్థా సూచితా ॥ ౩౦ ॥ నిశ్శ్వాసేనేతి॥
శుద్ధస్నానాత్ గంధతైలాదివిరహితస్నానాత్ పరుషం ఆగండలంబం॥
సూ॥ సుప్సుపేతి సమాసః- అలకం చూర్ణకుంతలాః - జాతావేక
వచనం - అధరకిసలయం క్లిశ్నాతి క్లేశయతీతి వా తథోక్తేన ఉష్ణేనేత్య
ర్థః ॥ వ్యా॥ క్లిశ్యతేర్ణ్యంతాత్ క్లిశ్నాతేర్ణ్యంతాద్వా తాచ్ఛీలికో
ణినిః- నిశ్శ్వాసేన విక్షిపంతీం చాలయంతీం పునః కీదృశీం స్వప్నజోపి స్వ
ప్నావస్థాజన్యోపి సాక్షాత్సంభోగాసంభవేపీతి భావః- మత్సంభోగః
కథం కేన ప్రకారేణోపగమేదాగచ్ఛేదిత్యాశయేనేతి శేషః - ఇతి
నైవోక్తార్థత్వాదప్రయోగః ప్రయోగే వా పౌనరుక్త్యమిత్యాలం
కారికాః॥ వ్యా॥ ప్రార్థనాయాం లిఙ్ నయనసలిలోత్పీడేనాశ్రువృ
ద్ధ్యా రుద్ధావకాశా మాక్రాంతస్థానాం దుర్లభామిత్యర్థః - నిద్రా
మాకాంక్షంతీం స్వప్నహేతుత్వాదితి భావః - అత్రాశ్రుజసర్జనేన
లజ్జాత్యాగో వ్యజ్యతే॥ ౩౧॥ ఆద్య ఇతి॥ ఆద్యే విరహితాదివసే- శిఖా
దామ శిరోమాల్యం హిత్వా త్యక్త్వా యా శిఖా బద్ధా గ్రథితా శాప
స్యాంతే విగళితశుచా వీతశోకేన మయా ఉద్వేష్టనీయాం మోచనీ
యాం స్పర్శక్లిష్టాం స్పర్శే సతి కేశమూలేషు సవ్యథామిత్యర్థః- కఠినా
చ నావిషమా చ నిర్మోన్నతాతాం కఠినవిషమాం - ఖంజకుబ్జాదివద
న్యతరస్య ప్రాధాన్యే పక్షాయాం॥ సూ॥ విశేషణం విశేష్యేణ బహుళ

మయోద్వేష్టనీయాం । స్పర్శక్లిష్టామయమితనఖేనాసకృత్సారయం
తీంగండాభోగాత్కఠినవిషమామేకవేణీంకరేణ॥ ౩౨॥ సాసన్న్య
స్తాభరణ మబలాపేశలం ధారయంతీశయ్యోత్సంగేనిహితమసకృ
ద్దుఃఖదుఃఖేనగాత్రం।త్వామప్యస్రంనవజలమయంమోచయిష్యత్య

మితిసమాసఃఏకవేణీంఏకభూతవేణీం॥ సూ॥ పూర్వకాలేత్యాదినా
తత్పురుషః- తదాభూతాంతాంశిఖాం - అయమితాః అకర్తితా
షాంతాః నఖాయస్యతేనకరేణగండాభోగాత్కపోలవిస్తారాత్
అసకృన్ముహుర్ముహుః సారయంతీమపసారయంతీంతాం పశ్యేతి
పూర్వేణాన్వయః- అసకృత్సారణాచ్చిత్తభ్రమదశాసూచ్యతఇత్యా
హుః॥ ౩౨॥ సేతి॥అబలాదుర్బలాసంన్న్యస్తాభరణంకృశత్వాత్త్య
క్తాభరణమసకృదనేకశోదుఃఖదుఃఖేనదుఃఖప్రకారేణ॥ సూ॥ ప్ర
కారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః - శయ్యోత్సంగేనిహితం పేశలం
మృదులంగాత్రంశరీరంధారయంతీఅనేనాత్యంతతాశక్త్యామూర్ఛా
వస్థాసూచ్యతే - సాత్వత్సఖీత్వామపినవజలమయంనవాంబురూపం
అస్రంబాష్పమవశ్యంసర్వథామోచయిష్యతి॥ వ్యా॥ ద్వికర్మసు
పచాదీనాంచోపసంఖ్యానమితిముచేఃపచాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం-
తథాహిప్రాయేణార్ద్రాంతరాత్మామృదుహృదయఃమేఘస్తుద్రవాంత
శ్శరీరఃసర్వః కరుణామయీవృత్తిరంతఃకరణవృత్తిః యస్యసఃకరు
ణావృత్తిర్భవతి-హియస్మాత్ అస్మిన్నవసరేసర్వథాత్వయాశీఘ్రం
గంతవ్యం-అనంతరదశాపరిహారాయేతిసందర్భాభిప్రాయః- నను
కిమిదమాదిమాంచక్షుః ప్రీతిముపేత్య ఆవసాంత రాణ్యేవ తత్ర
భావాన్కవిరుదాహృతవాన్-ఉచ్యతే॥ శ్లో॥సంభోగోవిప్రలంభశ్చ
ద్విధాశృంగారఇష్యతే। పూర్వానురాగమానాఖ్యప్రవాసకరుణా
త్మనా॥విప్రలంభశ్చతుర్ధాత్రప్రవాసస్తత్రచత్రిధా। కార్యతస్సం
భ్రమాచ్ఛాపాదస్మిన్నాద్యేతుశాపజః॥ ప్రాగసంగతయోర్యూనో
స్సతిపూర్వానురంజనే । చక్షుఃప్రీత్యాదయోవస్థాదసస్యుర్దర్శితాః
పునః॥దృఙ్మనస్సంగసంకల్పజాగరాఃకృశతారతిః।హ్రీత్యాగోన్మాద
మూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశ॥ పూర్వసంగతయోరేవ ప్రవాస

వశ్యంప్రాయస్సర్వోభవతికరుణావృత్తిరార్ద్రాంతరాత్మా॥ ౩౩ ॥జా
నేసఖ్యాస్తవమయిమనస్సంభృతస్నేహమస్మాదిత్థంభూతాంప్రథమ
విరహేతామహంతర్కయామి। వాచాలంమాంనఖలుసుభగంమన్య
భావః కరోతిప్రత్యక్షంతేనిఖిలమచిరాద్భ్రాతరుక్తంమయాతత్॥

ఇతికారణాత్ । నతత్రాపూర్వవచ్చక్షుః ప్రీతిరుత్పత్తిమర్హతి॥ హృత్సంగస్యతుసిద్ధస్యాప్యవిచ్ఛేదోత్రవర్ణ్యతే। అన్యాస్త్వపూర్వవద్వాచ్యా ఇతితావద్వ్యవస్థితిః॥ వైయర్థ్యాదాదిమాంహిత్వా వైరస్యాదంతిమాంతథా । హృత్సంగాదిరిహాచష్టకవిరష్టావితిస్థితం। మత్సాదృశ్యంలిఖంతీతిపాదేస్మిన్ప్రీతిపాదితా । చక్షుఃప్రీతిరితిప్రోక్తంనిత్తరకృతానతత్॥ చక్షుఃప్రీతిర్భవేచ్చిత్రేష్వదృష్టచరదర్శనాత్। యథామాళవికారూపమగ్నిమిత్రస్యపశ్యతః॥ప్రోషితానాంతుభర్తౄణాంకృదృష్టాదృష్టపూర్వతా । అథతత్రాపిసందేహస్స్వకళత్రాణిపృచ్ఛతు॥కింభర్తృప్రత్యభిజ్ఞాస్యాత్కింవైదేశికభావనా। ప్రవాసాదాగతేన్యస్మిన్నిత్యలంకలహైర్వృథా ॥ ౩౩ ॥ నన్వీదృశీందశాంకథమాపన్నేతి కథంత్వయా నిశ్చితమిత్యత్రాహ ॥ జా ఇతి హేమేఘతవసఖ్యాః మనఃమయిసంచితస్నేహంసంభృతానురాగం జానే - అస్మాత్ స్నేహజ్ఞానకారణాత్ అహంప్రథమవిరహేప్రథమగ్రహణందుఃఖాతిశయద్యోతనార్థం- తాంత్వత్సఖీమిత్థంభూతాం- పూర్వోక్తావస్థాపన్నాంతర్కయామి - ననుసుభగంమానినాంకామినామేషస్వభావోయదాత్మనిస్త్రీణామనురాగప్రకటనంతత్రాహ వాచాలమితి-సుభగమాత్మానంమన్యతఇతిసుభగంమన్యః॥సూ॥ఆత్మమానేఖశ్చేతిఖశ్ ప్రత్యయః- అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః-తస్యభావఃసుభగంమన్యభావః - సుందరమ్మానిత్వంమాంవాచాలంబహుభాషిణంనకరోతిఖలు - సౌందర్యాభిమానాన్న ప్రలపామీత్యర్థః॥ ని॥ స్యాజ్జల్పాకస్తువాచాలోవాచాటోబహుగర్హ్యవాగిత్యమరః॥ సూ॥ఆలజాటచౌబహుభాషిణీత్యాలచ్ప్రత్యయః-కింతుహేభ్రాతః మయోక్తం-తదఖిలం - అధిక్షేపామీత్యాద్యుక్తంతత్సర్వమచిరాచ్ఛీ

౩౪ ॥ రుద్ధాపాంగప్రసరమలకైరంజనస్నేహశూన్యం ప్రత్యాదేశా
దపిచమధునోవిస్మృతభ్రూవిలాసం । త్వయ్యాసన్నే నయనముపరి
స్పందిశంకేమృగాక్ష్యామీనక్షోభాచ్చలకువలయశ్రీతులామేష్యతీతి॥
౩౫॥వామశ్చాస్యాఃకరరుహపదైర్ముచ్యమానోమదీయైర్ముక్తాజా
లంచిరపరిచితంత్యాజితోదైవగత్యా। సంభోగాంతేమమసముచితో

ఘ్రిమేవప్రత్యక్షం భవిష్యతీతిశేషః ॥ ౩౪ ॥ రుద్ధేతి॥ అలకైఃరుద్ధః అపాంగయోఃప్రసరోయస్యతత్తథోక్తంఅంజనేనస్నేహఃస్నైగ్ధ్యం తేనశూన్యమంజనస్నేహశూన్యం-అపిచకించమధునోమద్యస్యప్రత్యా దేశాత్ ప్రతిషేధాత్ విస్మృతా భ్రూవిలాసాయేన తత్తథోక్తంత్వ య్యాసన్నే సతి- స్వకుశలవార్తాశంసినీతిశేషః-ఉపర్యూర్ధ్వభాగే స్పందతిస్ఫురతీత్యుపరిస్పంది - తథానిమిత్తనిదానే ॥ శ్లో ॥ స్పందా దూర్ధ్వేచ్ఛత్రలాభంస్యాత్తేపట్టంశుభంభ్రువి - ఇష్టప్రాప్తిస్స్య ద్గౌరూర్ధ్వమపాంగే హానిమాదిశేదితి - నయనం వామమితిశేషః॥ శ్లో॥వామభాగశ్చనారీణాం శ్రేష్ఠఃపుంసాంతుదక్షిణః। దానేదేవాది పూజాయాంస్పందేలంకరణేపిచేతి-స్త్రీణాంవామభాగప్రాశస్త్యాత్ మీనస్యక్షోభాత్ మీనచలనాత్ చలస్యకువలయస్యశ్రియాశోభయా తులాంసాదృశ్యం-ఏష్యతీతిశంకేతర్కయామి- తుల్యార్థయోరేవ తుల్యోపమాశబ్దయోః॥వ్యా॥అతులోపమాభ్యామితిప్రతిషేధాదత్ర సాదృశ్యవాచిత్వాత్తద్యోగేపితృతీయా॥౩౫॥వామశ్చేతి॥మదీయైః కరరుహపదైర్నఖపదైః ॥ ని॥ పునర్భవఃకరరుహోనఖోస్త్రీనఖ రోస్త్రియామిత్యమరః - ముచ్యమానఃపరిత్యజ్యమానః నఖాంకి... హితఇత్యర్థః- ఊర్వోర్నఖపదాస్పదత్వంరతిరహస్యే॥ శ్లో॥ కంఠవ... కుచపార్శ్వభుజోరుశ్రోణిసక్థిషు నఖాస్పద మాహురితి-చిరపరి తంచిరాభ్యస్తం ముక్తాజాలంమౌక్తికసరమయం కటిభూషణంద్వై గత్యాదైవవశేనత్యాజితః సంప్రతినఖపదోత్పాదనాభావేన శిథిలీ... రూపస్యతస్యవైయర్థ్యాదితిభావః ॥ వ్యా ॥ త్యజేర్ణ్యంతాత్క ర్మణిక్తః॥ వ్యా॥ ద్వికర్మకేషుపచాదీనాంచోపసంఖ్యానమిత్యత్ర

హ స్తసంవాహనానాం యాస్యత్యూరు స్సరసకదళీ స్తంభ గౌరశ్చ లత్వం॥ ౩౬ ॥ తస్మిన్కాలే జలదయది సాలబ్ధనిద్రాసుఖాస్యాదన్వా స్యైనాం స్తనితవిముఖో యామమాత్రం సహస్వ । మాభూదస్యాః ప్రణయిని మయిస్వప్నలబ్ధేకథంచిత్సద్యః కంఠచ్యుతభుజలతాగ్రంథి

ఇతిద్వికమర్ణకత్వం- సంభోగాంతేతుమహ స్తసంవాహనానాంహస్తే సమర్దనానాం॥ ని॥ సంవాహనంమర్దనంస్యాదిత్యమరః- సముచితః పరిచితః సరసఇతియః పరిపక్వోనశుష్కశ్చ సవివక్షితః తత్త్రైవపాం డిమసంభవాత్ - సచాసౌకదళీ స్తంభశ్చస ఇవగౌరః పాండురః॥ ని ॥ గౌరః కరీరేసిద్ధార్థేశుక్లేపీతేరుణేపిచే త్యుత్పలమాలాయాం- అస్యాః ప్రియాయాః వామఊరుశ్చలత్వం స్పందనంయాస్యతీప్రా ప్స్యతి॥ శ్లో॥ ఊరోస్పందాద్రతింవిద్యాదూర్వోః ప్రాప్తింసువాసన ఇతినిమిత్తనిదానే॥ ౩౬ ॥ తస్మిన్నితి॥ హేజలదతస్మిన్కాలే త్వదుప సర్పణకాలేసామత్ప్రియాలబ్ధంనిద్రాసుఖంయయా సాలబ్ధనిద్రా సుఖా- స్యాద్యదిస్యాచ్చేత్ -ఏనామన్వాస్యానుసృత్య స్తనితవిముఖో గర్జితానాంపరాఙ్ముఖోనిశ్శబ్దస్సన్ -అన్యథానిద్రాభంగస్యాదితి భావః- యామమాత్రంప్రహరమాత్రం॥ ని॥ ద్వౌయామప్రహరౌ సమావిత్యమరః- సహస్వప్రతీక్షస్వ- ప్రార్థనాయాంలోట్- శక్త యోరేకవారసుతస్య యామావధికత్వాత్ స్వప్నేపితథాభవిష్య మితిభావః- తథాచరతిసర్వస్వే॥ శ్లో॥ ఏకవారావధిర్యామోరతస్య పరమోమతః । చండశక్తిమతోర్యూనో రుద్భటక్రమవర్తనోరితి- యామసహనస్యప్రయోజనమాహ - మాభూదితి- అస్యాః ప్రియా యాః ప్రణయినిప్రేయసిమయికథంచిత్కృచ్ఛ్రేణ స్వప్నలబ్ధేసతి- గాఢోపగూఢంగాఢాలింగనం॥ వ్యా॥ నపుంసకేభావే క్తః-కంఠాత్ చ్యుతః స్రస్తాభుజలతయోః గ్రంథిర్బంధోయస్య తత్తథోక్తంమా భూత్ - కథంచిల్లబ్ధస్యాలింగనస్యసద్యోవిఘాతోమాభూదిత్యర్థః సచాత్రనిద్రోక్తిస్తామున్నిద్రామితి పూర్వోక్తనిద్రాచ్ఛేదేన విర ధ్యతే- పునస్సుప్తమాద్యవస్థాసుపాక్షికనిద్రాసంభావాత్ - తథా

గాఢోపగూఢం॥ ౩౭ ॥ తాముత్థాప్య స్వజలకణికాశీతలేనానిలేన
ప్రత్యాశ్వస్తాం సమమభినవైర్జాలకైర్మాలతీనాం। విద్యుద్గర్భః
స్తిమితనయనాం త్వత్సనాథే గవాక్షే వక్తుం ధీరః స్తనితవచనైర్మాని
నీం ప్రక్రమేథాః॥ ౩౮ ॥ భర్తుర్మిత్రం ప్రియమవిధవే విద్ధి మామం

రసాకరే॥ శ్లో॥ ఆశక్తిరోదనం నిద్రా నిర్లజ్జానర్థతా భ్రమః। సప్త
మాదిషు జాయంతే దశాభేదేన వా తు చేతి ॥ ౩౭ ॥ తామితి॥ తాం ప్రి
యాం స్వస్య జలకణికాభిర్జలబిందుభిః శీతలేనానిలేన ఉత్థాప్య ప్ర
బోధ్య ఏతేనాస్యాః - ప్రభుత్వాద్వ్యజనానిలసమాధిర్వ్యజ్యతే-
యథాహ భోజరాజః॥ శ్లో॥ మృదుభిర్మర్దనైః పాదే శీతలైర్వ్యజనై
స్తనౌ॥ శ్రుతౌ వా మధురైర్గానైర్నిద్రాతో బోధయేత్ప్రభుమితి-
అభినవైర్మాలతీనాం జాలకైస్సమం జాతిముకుళైస్సహ॥ ని॥ సుమ
నా మాలతీ జాతీరిత్యమరః॥ ని॥ సాకం సత్రా సమం సహ-క్షారకో జాల
కం క్లీబే కళికా కోరకః పుమాన్-స్యాద్గుచ్ఛకస్తు స్తబకః కుట్మలో ముకు
ళో స్త్రియామితి చామరః ప్రత్యాశ్వస్తాం శిశిరానిలసంపర్కాత్పున
రుజ్జీవితాం ॥ వ్యా॥ శ్వసేః కర్తరి క్తః - ఉదితశ్చేతి చకారాదిట్ప్రతి
షేధః - ఏతేనాస్యాః కుసుమసౌకుమార్యం గమ్యతే త్వత్సనాథే త్వ
త్సహితే ॥ ని॥ సనాథం ప్రభుమిత్యాహుః సహితే చ తథాపి సీతి శబ్దా
ర్ణవే-గవాక్షే స్తిమితనయనాం కోసావితి విస్మయనిశ్చలనేత్రాం మా
నినీం- అనౌచిత్యాసహిష్ణుమితి భావః- విద్యుదభ్యంతరస్థా యస్య సః-
విద్యుద్గర్భః అంతర్లీనవిద్యుత్కస్సన్నిత్యర్థః॥ ని॥ గర్భోఽపవరకే
స్నే గ్నౌ సుతే పవనసంకటే-కుక్షౌ కుక్షిస్థజంతౌ చేతి యాదవః-దృష్టి
ప్రతిఘాతేన వక్త్రముఖాలోకప్రతిబంధకత్వాన్న విద్యోతితవ్యమితి
భావః- ధీరో ధృష్టస్సన్ అన్యథా స్ఖలద్వాదిత్వేన అనాశ్వాసనప్రసం
గాదితి భావః - స్తనితాన్యేవ వచనాని తైర్వక్తుం ప్రక్రమేథాః ఉపక్ర
మస్వ ॥ వ్యా॥ విధ్యర్థే లిఙ్ ॥ సూ॥ ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామి
త్యాత్మనేపదం॥ ౩౮ ॥ సంప్రతి తస్యాః శ్రోతౄణామభిముఖీకరణచాతు
రీముపదిశతి॥ భర్తురితి॥ అవిధవా గతభర్తృకా న భవతీత్యవిధవే స

బువాహంతద్సందేశైర్హృదయనిహితైరాగతంత్వత్సమీపం । యో
బృందానిత్వరయతిపథిశ్రామ్యతాం ప్రోషితానాం మంద్రస్నిగ్ధైర్ధ్వ
నిభిరబలావేణిమోక్షోత్సుకాని ॥ ౩౮ ॥ ఇత్యాఖ్యాతే పవనతనయం
మైథిలీవోన్ముఖీసా త్వాముత్కంఠోచ్ఛ్వసితహృదయావీక్ష్యసంభా
వ్యచైవ। శ్రోష్యత్యస్మాత్పరమవహితా సౌమ్య సీమంతినీనాం కాం

భర్తుః కే అనేనభర్తుర్జీవన సూచనాత్ అనిష్టాగమనశంకానిర
స్యతే-మాంభర్తుః స్వపత్యుః ప్రియంమిత్రం ప్రియంసుహృదం-తత్రా
పిహృదయనిహితైః మనసిస్థాపితైః తత్సందేశైః త్వత్సమీపమాగతం
భర్తృసందేశకథనార్థమాగతమిత్యర్థః - అంబువాహం మేఘంవిద్ధి
జానీహి- నకేవలమహంజాత్యాహారః కింతుఘటకోపీత్యాశయేనాహ-
యోంబువాహః అబలానాం స్త్రీణాం వేణయస్తాసాం మోక్షే మోచనే
ఉత్సుకాని పథిశ్రామ్యతాం ఖిద్యమానానాం ప్రోషితానాం ప్రవాసి
నాంపాంథానామిత్యర్థః- బృందానిజాల - నిమంద్రస్నిగ్ధైర్గంభీర
శ్రావ్యైః - ధ్వనిభిః త్వరయతి - పాంథమాత్రోపకారిణో మేకిము
వక్తవ్యం- సుహృత్సూపకారిత్వమితిభావః॥ ౩౮॥ భర్తృసఖ్యజ్ఞా
పనస్యఫలమాహ॥ ఇతీతి॥ ఇత్యేతమాఖ్యాతే సతి పవనతనయంహను
మంతం మైథిలీ సీతేతసామత్వి (యాఉన్ముఖీ ఉన్నమితముఖ ఉత్కం
ఠయాఔత్సుక్యేనఉచ్ఛ్వసితహృదయావికసితచిత్తాసతీత్వాంవీక్ష్య
సంభావ్యసత్కృత్యచఅస్మాత్ భర్తృమైత్రీ జ్ఞానాత్పరంసర్వంశ్రో
తవ్యం అవహితా ప్రమత్తాసతీశ్రోష్యత్యేవ అత్రసీతాహనుమదుప
మానాదస్యాః పాతివ్రత్యం మేఘస్య స్త్రీదూతగుణసంపత్తిశ్చవ్యా
జ్యతే- తద్గుణాస్తురసాకరే ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచారీబలీధీరోమాయావీ
మానవర్జితః - ధీమానుచారోనిశ్శంకోవక్తాదూతస్త్రియాంభవే
దితి- ననువార్తామాత్రశ్రవణాదస్యాఃకోలాభ ఇత్యాశంక్యార్థాం
తరంన్యస్యతి - హేసౌమ్యసాధోసీమంతినీనాంవధూనాం ॥ ని॥ నారీ
సీమంతినీవధూరిత్యమరః-సుహృన్ముఖేనఉపగతః ప్రాప్తః సుహృత్సంగ

తోదంతస్సుహృదుపనతస్సంగమాత్కించిదూనః॥ ౪౦॥ తామాయు
ష్మన్మమచవచనాదాత్మనశ్చోపకర్తుంబ్రూయా ఏవంతవసహచరో
రామగిర్యాశ్రమస్థః । అవ్యాపన్నఃకుశలమబలేపృచ్ఛతిత్వాం వియు
క్తఃపూర్వాభాష్యంసులభవిపదాంప్రాణినామేతదేవ॥ ౪౧॥అంగే
నాంగంతనుచతనునాగాఢతప్తేనతప్తంసాస్రేణాస్రద్రుతమవిరతో

విప్రలంభశంకానిరాసార్థం - కాంతస్యోదంతో వార్తా కాంతో
దంతః ॥ ని ॥ వార్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఉదంతస్స్యాదిత్యమరః-
సంగమాత్కించిత్సంపర్కాత్ కించిదూనః ఈషదూనః తద్వదానం
దకర ఇత్యర్థః॥ ౪౦॥సంప్రతిసందిశతి-తామితి హేఆయుష్మన్॥
వ్యా॥ ప్రశంసాయాంమతుప్ - పరోపకారశ్లాఘ్యజీవనేత్యర్థః॥
మమవచనంప్రార్థనావచనంతస్మాచ్చాత్మనఃస్వస్యోపకర్తుంపరోప
కారేణస్వాత్మానంకృతార్థయితుం చేత్యర్థః ॥ వా ॥ ఉపకార
క్రియాంప్రతికర్మత్వేతి తస్యానుకరోతీత్యాదివత్సంబంధమాత్ర
వివక్షాయామాత్మనఇతిషష్ఠీచనవిరుధ్యతేయథాహభారవిః॥ శ్లో॥సాల
క్ష్మీరుపకురుతేయయాపరేషామితి-తథా శ్రీహర్షశ్చ॥ శ్లో॥సాధూ
నాముపకర్తుంలక్ష్మీంద్రష్టుంవిహాయసాగంతుం - కుతూహలీకస్యమన
శ్చకితంమహాత్మసంశ్రోతుమితి - యథాక్వచిద్ద్వితీయాదర్శనాత్సర్వ
త్రతథేతినాథవచనమనాథ వచనమేవ - తాంప్రియామేనంబ్రూ
యాః - హేఅబలేతవసహచరోభర్తా రామగిరెచ్చిత్రకూటస్యా
శ్రమేషుతిష్ఠతీతి రామగిర్యాశ్రమస్థః - అవ్యాపన్నః - అమృతః
వియుక్తః వియోగదుఃఖిఏవంభూతస్సన్ - త్వాంకుశలం పృచ్ఛతి॥
వ్యా॥దుహ్యాదిత్యాదినాపృచ్ఛతేర్ద్వికర్మకత్వం-తథాహి- సులభ
విపదాంఅయత్నసిద్ధవిపత్తీనాం ప్రాణినామేతత్ కుశలమేవపూర్వా
భాష్యం ఏతదేవప్రథమమవశ్యం వక్తవ్యం - కృత్యాశ్చేత్యావశ్య
కేయః॥ ౪౧ అంగేనేతి॥ కించదూరవర్తీదూరస్థఃనచాగంతుంశక్య
ఇత్యాహ - వైరిణావిరోధినాదైవేనరుద్ధమార్గఃప్రతిబద్ధవర్త్మాసతే
సహచరఃతనునాకృశేనగాఢతప్తేనాత్యంతతప్తేనసాస్రేణసాశ్రుణా

త్కంఠముత్కంఠి తేన। ఉష్ణోచ్ఛ్వాసం సమధికతరోచ్ఛ్వాసినా దూరవర్తీ నః సంకల్పైస్తైర్విశతి విధినా వైరిణా రుద్ధమార్గః॥ ౪౨॥ శబ్దాఖ్యేయం యదపి కిల తే యస్సఖీనాం పురస్తాత్కర్ణే లోలః కథయితుమభూదాననస్పర్శలోభాత్ । సోతిక్రాంతశ్రవణవిషయం లోచనాభ్యామదృష్టస్త్వాముత్కంఠావిరచితపదం మన్ముఖేనేదమాహ॥ ౪౩॥ శ్యామాస్వంగం చకితహరిణీప్రేక్షణే దృష్టిపాతం వక్త్రచ్ఛాయాం శశిని

ఉత్కంఠా వేదనాఽస్య సంజాతా ఉత్కంఠితః తేనోత్కలితేన॥ సూ॥ తదస్య సంజాతమితి ఇతచ్ప్రత్యయః ఉత్కంఠతేర్వా కర్తరి క్తః- సమధికతరం ఉచ్ఛ్వసితీతి సమధికతరోచ్ఛ్వాసినా దీర్ఘనిశ్వాసేనేత్యర్థః॥ వ్యా॥ తాచ్ఛీలికో ణినిః- అంగేన స్వశరీరేణ తనుకృశం తప్తం అస్రద్రుతమశ్రుక్లిన్నం ॥ ని॥ అస్రమశ్రుశ్చ పుంలింగో రోదనేత్వస్రమశ్రు చేత్యమరశేషః - అవిరతోత్కంఠమవిచ్ఛిన్నవేదనం ఉష్ణోచ్ఛ్వాసం తీవ్రనిశ్వాసం॥ ని॥ తిగ్మం తీక్ష్ణం ఖరం తీవ్రం చండముష్ణం కటుస్మృతమితి హలాయుధః- అంగం త్వదీయమితి శేషః- తైస్స్వసంవేద్యైస్సంకల్పైర్మనోరథైః మనోవ్యాపారైర్విశతి ఏకీభవతీత్యర్థః - అత్ర సమానురాగిత్వజ్ఞాపనాన్నాయికాయాః స్వసమానావస్థత్వ మున్నీయోక్తం॥ ౪౨॥ సంప్రతి స్వావస్థాని వేదనాయ ప్రస్తౌతి- శబ్దాఖ్యేయమితి- యస్తే ప్రియస్సఖీనాం పురస్తాదగ్రే ఆననస్పర్శః త్వన్ముఖసంపర్కలోభాద్గర్ధనాత్ శబ్దాఖ్యేయం శబ్దేన రవేణాఖ్యేయం ఉచ్చైర్వాచ్యమపి యత్తద్వచనమపీతి శేషః- కర్ణే శ్రోత్రే కథయితుం లోలో లాలసోఽభూత్కిల ॥ ని ॥ లోలుపో లోలుభో లోలో లంపటో లాలసోఽపి చేతి యాదవః - శ్రవణవిషయం కర్ణపథమతిక్రాంతః- తథా లోచనాభ్యామదృష్టః దూరస్థత్వాద్ద్రష్టుం శ్రోతుం వా న శక్య ఇత్యర్థః - స తే ప్రియః త్వాముత్కంఠయా విరచితాని పదాని సుప్తిఙంత వాక్యాని యస్య తత్తథోక్తం॥ ని॥ పదం శబ్దే చ వాక్యే చేతి విశ్వః- ఇదం వక్ష్యమాణం శ్యామాస్వంగమిత్యాదికం మన్ముఖేనాహ - మద్వ్యవధానేన స ఏవ బ్రూత ఇత్యర్థః॥ ౪౩॥ సాదృశ్యప్రతికృతిస్వప్నదర్శనతదంగస్ప

శిఖీనాంబర్హభారేషుకేశాన్ । ఉత్పశ్యామిప్రతనుషునదీవీచిషు
భ్రూవిలాసాన్ హంతైకస్మిన్ క్వచిదపినతే చండిసాదృశ్యమస్తి॥
౪౪ ॥ ధారాసిక్తస్థలసురభిణస్త్వన్ముఖస్యాస్యబాలే దూరీభూతం

ష్టస్పర్శనాఖ్యాశ్చత్వారో విరహిణాం వినోదాః తథాగుణపతాకాయాం ॥ శ్లో ॥ వియోగచాయోగప్రియజనసదృక్షానుభవనం-తతశ్చిత్రంకర్మస్వపనసమయేదర్శనమపితదంగస్పృష్టానాముపగతవతాంస్పర్శనమపి ప్రతీకారః కామవ్యథితమనసాం కోపిగదిత ఇతి-తత్రసదృశవస్తుదర్శనమాహ- శ్యామాస్వితి శ్యామాసుప్రియంగులతాసు ॥ ని॥ శ్యామాతుమహిళాహ్వయా । లతాగోవందనీగుంద్రాప్రియంగుఃఫలినీఫలీత్యమరః - అంగంశరీరముత్పశ్యామి- సౌకుమార్యాదిసామ్యాదంగమితితర్కయామీత్యర్థః- చకితహరిణీప్రేక్షణేదృష్టిపాతంశశినిచంద్రేవక్త్రచ్ఛాయాంముఖకాంతిం-తథాశిఖినాంబర్హిణాంబర్హభారేషు బర్హసమూహేషు కేశాన్ప్రతనుషుస్వల్పాసునదీవీచిషు అత్రవీచీనాంవిశేషణోపాదానేపినాయిక్తగుణగ్రహాపోషః- భ్రూసామ్యనిర్వాహాయమహత్త్వదోషనివారణార్థత్వాత్తస్య - తదుక్తంరసాకరే॥ శ్లో ॥ ధ్వన్యుత్పాదరసోత్కర్షైకపోక్తాదోషవారణే- విశేషణాద్విశేష్యస్యనాస్త్యయుక్తగుణగ్రహః - గుణోపిశేషణం - భ్రూవిలాసాన్ భ్రూపతాకాఇతి పాఠే- భ్రువఃపతాకాఇవేత్యుపమితసమాసః- ఉత్పశ్యామీతిసర్వత్రసంబధ్యతే తథాపి - హేమనో నిర్వృతిర్నాస్తీత్యాశయేనాహ-హంతేతివిషాదే॥ ని॥ హంతహర్షేనుకంపాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః-చండికోపనే॥ ని॥చండస్త్వత్యంతకోపనఇత్యమరః॥ వ్యా ॥ గౌరాదిత్వాత్ జీష్ ఉపమానకథనమాత్రేణ కోపితవ్యమితి భావః - క్వచిదప్యేకస్మిన్వస్తుని తేసాదృశ్యంనాస్తి అతోననిర్వృణోమీత్యర్థః ఏతేనాస్యాః సౌందర్యమనుపమానమితివ్యజ్యతే॥ ౪౪॥ ధారేతి॥హేబాలే-ధారాభిః-ఉదకధారాభిః-సిక్తంయత్స్థలం

ప్రపన్నమపిమాం పంచబాణః క్షిణోతి । ఘర్మాంతేష్వేవదబతకథం
వాసరాణివ్రజేయుఃదిక్సంసక్తాప్రవిరళఘనావ్యక్తసూర్యాతపాని॥
౭౫ ॥ త్వామాలిఖ్యప్రణయకుపితాంధాతురాగైశ్శిలాయామాత్మా
నంతేచరణపతితంయావదిచ్ఛామికర్తుం । అస్రైస్తావన్ముహురుప

భువఃతదివసురభితస్యపరిమళితస్య - త్వన్ముఖస్యత్వదాననస్యదూరీ
భూతందూరస్థం- అతఏవప్రతనుంఅతికృశం- తథాభూతమపిమాం-
పంచబాణఃపంచబాణాశ్శరా అరవిందాదయోయస్యసః మన్మథః-
క్షిణోతిబాధతే ॥ వ్యా ॥ క్షిణోతేర్లట్ - ఘర్మాంతేషుగ్రీష్మాంతేషు-
వర్షాకాలేష్విత్యర్థః దిక్షుసమ్యక్సక్తాఃసంసక్తాః అప్రవిరళాః
మేదురాశ్చయేఘనాః మేఘాఃతైః - అవ్యక్తాః అస్పష్టాః సూర్యస్య
ఆతపాః- యేషుతానివాసరాణిదినాని - కథంకేనప్రకారేణ- వ్రజె
యుః- గచ్ఛేయుఃబతకష్టంత్వంవదబ్రూహి॥ ౭౫॥ సంప్రతిప్రతికృతి
దర్శనమాహ-త్వామితి- హేప్రియేప్రణయేనప్రేమాతిశయేనకుపి
తావస్థాయుక్తాంత్వాత్వత్ప్రతికృతిమిత్యర్థః - ధాతవోగైరికాదయః॥
ని॥ ధాతుర్వ్యావాదిశబ్దాదిగైరికాదత్యాగాదిష్వితియాదవః - తఏవ
రాగాఃరంజకద్రవ్యాణి॥ ని॥చిత్రాదిరంజకద్రవ్యేలాక్షాదౌప్రణయే
చ్ఛయోః - సారంగాదౌచరాగఃస్యాదారుణ్యేరంజనేపుమానితి
శబ్దార్ణవః- తైర్ధాతురాగైశ్శిలాయాంశిలాపట్టేఆలిఖ్యనిర్మా
యాత్మానంమాంమత్ప్రతికృతిమిత్యర్థః- తేతవచిత్రగతాయాఇత్య
ర్థః-చరణపతితంకర్తుంయథాలిఖితుంయావదిచ్ఛాసమకాలమేవ
ముహురుపచితైఃప్రవృద్ధైరస్రైరశ్రుభిః॥ ని॥ అస్రమశ్రుణిశోణితఇతి
విశ్వః మేదృష్టిరాలుప్యతేఆవృతాభవతీత్యర్థః దృష్టిప్రతిబంధేనలేఖ
నంప్రతిబధ్యతఇతిభావః-కింబహునా-క్రూరోఘాతుకః॥ ని॥ నృశం
సోఘాతుకఃక్రూరఇత్యమరఃకృతాంతోదైవం॥ ని॥ కృతాంతోయమ
సిద్ధాంతదైవాకుశలకర్మస్విత్యమరఃతస్మిన్నపిచిత్రేపినాఆవయోః॥
సూ ॥ యుష్మదస్మదోష్షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావావిత

చిత్రేదృష్టిరాలుప్యతేమే క్రూరస్తస్మిన్నపి న సహతే సంగమంనౌ
కృతాంతః॥ ౪౬ ॥ మామాకాశప్రణిహితభుజంనిర్దయాశ్లేషహే
తోర్లబ్ధాయాస్తేకథమపిమయా స్వప్నసందర్శనేషు । పశ్యంతీనాం
నఖలుబహుశోనస్థలీదేవతానాంముక్తాస్థూలాస్తరుకిసలయేష్వశ్రు
లేశాఃపతంతి ॥ ౪౭ ॥ భిత్త్వాసద్యఃకిసలయపుటాన్ దేవదారుద్రు

నావాదేశః-సంగమంసహవాసంనసహతేసంగతిలేఖనమపిఆవయోః
సహమానందైవంసాక్షాత్సంగతింనసహతఇతికిమువక్తవ్యమిత్యపి
శబ్దార్థః॥ ౪౬॥ అథస్వప్నదర్శనమాహ॥ మామితి॥ సుప్తస్యవిజ్ఞా
నంస్వప్నః॥ ని॥ స్వప్నస్సుప్తస్యవిజ్ఞానమితివిశ్వః - దర్శనంసంవిత్ ॥
ని ॥ దర్శనంసమయేశాస్త్రేదృష్టౌ స్వప్నేక్షణేసంవిదీతిశబ్దార్ణవే-
స్వప్నాఇతిసందర్శనానిజ్ఞానానిస్వప్నదర్శనాని-చూతవృక్షవత్సా
మాన్యవిశేషభావేనసహప్రయోగః- తేషుమయాకథమపిమహతా
యత్నేనలబ్ధాయాః గృహీతాయాః దృష్టాయాఇతియావత్ తేతవ
నిర్దయాశ్లేషోగాఢాలింగనంసఏవహేతుః తస్యనిర్దయాశ్లేషా
ర్థమిత్యర్థః॥ సూ॥ షష్ఠీహేతుప్రయోగఇతిషష్ఠీ - ఆకాశేనిర్వి
షయే- ప్రణిహితభుజంప్రసారితబాహుంమాంపశ్యంతీనాం సాక్షా
త్కుర్వంతీనాంస్థలీదేవతానాం వనస్థలీదేవతానాంముక్తాః మౌక్తి
కానీవస్థూలాఃఅశ్రులేశాబాష్పబిందవఃతరుకిసలయేషు- అనేనచే
లాంచలేనఅశ్రుధారణసమాధిర్వ్యజ్యతే - బహుశోనపతంతినఖలు
కింతుపతంత్యేవేత్యర్థః- నిశ్చయేనఞ్ద్వయప్రయోగః- తథాచాలం
కారసూత్రం-స్తుతినిశ్చయసిద్ధార్థేషునఞ్ద్వయప్రయోగఇతి॥
శ్లో॥ మహాత్మగురుదేవానామశ్రుపాతఃక్షితౌయది-దేశభ్రంశోమహా
దుఃఖంమరణంచభవేద్ధ్రువమితి। క్షితౌదేవతాశ్రుపాతనిషేధదర్శ
నాద్యక్షస్యమరణాభావసూచనార్థంతరుకిసలయేషుపతంతీత్యుక్తం॥
౪౭ ॥ ఇదానీంతదంగస్పృష్టవస్తుస్పర్శమాహ॥ భిత్త్వేతి॥ దేవదారు
ద్రుమాణాంకిసలయపుటాన్ పల్లవసంపుటాన్ సద్యోభిత్త్వాఏతత్క్షీర
స్రుతిసురభయఃవితేషాందేవదారూణాంక్షీరస్రుతిభిః క్షీరనిష్యందైః

మాణా మేతత్క్షీరస్రుతసురభయో దక్షిణేన ప్రవృత్తాః । ఆలింగ్యంతే గుణవతిమయా తేతుషారాద్రివాతాః పూర్వంస్పృష్టంయదికిలభవే దంగమేభి స్తవేతి ॥ ౪౭ ॥ సంక్షిప్యేతక్షణఇవమయా దీర్ఘయామా త్రియామాసర్వావస్థాస్వహరపికథం మందమందాతపంస్యాత్ ఇత్థంచేతశ్చటులనయనే దుర్లభప్రార్థనంమేగాఢోష్ణాభిః కృతమశరణంత్వద్వియోగవ్యథాభిః ॥ ౬ । నత్వాత్మానంబహువిగణయ

సురభయస్సుగంధయః ఇదంతుషారాద్రివా తత్వేలింగంయెవాతాః దక్షిణేనదక్షిణమార్గేణ ॥ వ్యా॥ తృతీయావిధానేప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానాత్తృతీయాసమేనధావతీతివత్ తత్రాపిపథఃకరణస్య ప్రతీయమానత్వాత్కర్తృకరణయోరిత్యేవతృతీయేతిభాష్యకారః ప్రవృత్తాశ్చలితాఃహేగుణవతిసౌశీల్యసౌకుమార్యాదిగుణసంపన్నే తేతుషారాద్రివాతాః పూర్వంప్రాగేభిర్వాతైస్తైతవాంగం స్పృష్టం భవేద్యదికిలేతసంభావితమేతదితిమత్వేత్యర్థః ॥ ని॥ వార్తాసంభావ్యయోఃకిలేత్యమరః - మయాఆలింగ్యంతేఆశ్లిష్యంతే - అత్రవాయూనాం స్పర్శవత్వేప్యమూర్తత్వే నాలింగనా యోగాదాలింగ్యంతఇతిఅభిధానమన్యోన్మత్తప్రలాపవదోష ఇతివదన్నిరుత్తరకార ఉపేక్షణీయః॥ ౪౭ ॥ సంక్షిప్యేతేతి॥ దీర్ఘాఃయామాః ప్రహరాయస్యాస్సాదీర్ఘయామా విరహవేదనయాతథా ప్రతీయమానేత్యర్థః- త్రియామారాత్రిరాద్యంతయోరర్ధయామయోర్దినత్వేనవ్యవహారాత్ త్రియామేతిక్షీరస్వామీ- క్షణఇవకథంకేన ప్రకారేణ- సంక్షిప్యేతలఘూక్రియేత - అహరపిసర్వావస్థాసుసర్వకాలేష్వపీత్యర్థః- మందంమందంమందప్రకారం॥ సూ॥ ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విరుక్తిః - కర్మధారయవదుత్తరేష్వితికర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్-మందమందాతపమత్యల్పసంతాపంకథంస్యాత్ హేచటులనయనెచంచలాక్షి ఇత్థమనేనప్రకారేణ దుర్లభప్రార్థనమలభ్యమనోరథంమెచేతోగాఢోష్ణాభిగాఢతప్తాభి స్త్వద్వియోగవ్యథాభిరశరణమనాథంకృతం॥ ౪౮॥ నచమదీయమదర్శాత్రవ

స్నాత్మనైవావలంబే తత్కల్యాణిత్వమపి నితరాం మాగమః కాతర
త్వం। కస్యాత్యంతంసుఖముపనతందుఃఖమేకాంతతోవా నీచైర్గ
చ్ఛత్యుపరిచదశాచక్రనేమిక్రమేణ॥ ౪౦॥శాపాంతో మేభుజగశయ
నాదుత్థితేశార్ఙ్గపాణౌ శేషాన్మాసాన్గమయచతురో లోచనేమీల

ణేనభేత్తవ్యమిత్యాహ - నత్వితి- నత్విత్యేకంవాక్యంతుశబ్దోభేదకః-
కింతునభేత్తవ్యమిత్యర్థః - అథవానన్వితిపాఠః - నన్విత్యామంత్రణే॥
ని ॥ ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానునయామంత్రణేనన్విత్యమరః - నను
ప్రియే అహంబహువిగణయన్ శాపాంతేసత్యేవమేవంకరిష్యామీతి
మనస్యావర్తయన్ ఆత్మానంమాంఆత్మనైవ॥ వా॥ ప్రకృత్యాదిభ్య
ఉపసంఖ్యానమితితృతీయా అవలంబేధారయామియథా కథంచిజ్జీ
వామీత్యర్థః- తత్తస్మాత్కారణాత్ హేకల్యాణిభసుగె- త్వత్సౌ
భాగ్యాదహంజీవామీత్యర్థః॥ సూ॥ బహ్వాదిభ్యశ్చేతిజీష్- త్వమపి
నితరామత్యంతంకాతరత్వంభీరుత్వంమాగమఃనగచ్ఛ ॥ వా॥ గమె
ర్లుఙ్ మాఙ్యోగాదడాగమప్రతిషేధః తాదృగ్సుఖినో రావయోరీదృ
శదుఃఖకథంనబిభేమీత్యాశంక్యాహ- కస్యజనస్యాత్యంతంనియతం
సుఖముపగతంప్రాప్తం ఏకాంతతో నియమైన దుఃఖంవా ఉపగతం
కింతుదశాఅవస్థాచక్రస్యరథాంగస్యనేమిఃప్రధిః॥ ని॥చక్రంరథాం
గంతస్యాంతేనేమిస్త్రీస్యాత్ప్రధిఃపుమానిత్యమరః-తస్యాఃక్రమేణ
పరిపాట్యా॥ని॥ క్రమఃశక్తౌపరిపాట్యామితివిశ్వః - నీచైరధఃఉపరి
గచ్ఛతి ప్రవర్తతేజంతోః సుఖదుఃఖే పర్యావర్తేతే ఇత్యర్థః॥
౪౦॥ నచనిరవధికంమేదుఃఖమిత్యాహ-శాపాంతఇతి- శార్ఙ్గంపా
ణౌయస్యతస్మిన్ శార్ఙ్గపాణౌవిష్ణౌ ॥ సూ॥ సప్తమ్యుపమానేత్యా
దినాబహువ్రీహిః ॥ వా ॥ ప్రహరణార్థేభ్యశ్చపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌ
భవతఇతిపాణిశబ్దస్యోత్తరనిపాతః భుజగః శేషఏవశయనం తస్మా
దుత్థితేసతి - మేశాపాంతఃశాపావసానంశేషాన్ గతశేషాంశ్చతు
రోమాసాన్ మేఘదర్శనప్రభృతిహరిప్రబోధదినాంతానిత్యర్థః
దశదివసాధిక్యంన వివక్షితమిత్యుక్తమేవ - లోచనేమీలయిత్వాచ

యిత్వా । పశ్చాదావాం విరహగణితం తం తమాత్మాభిలాషం నిర్వేక్ష్యావః పరిణతశరచ్చంద్రికాసు క్షపాసు ॥ ౫౧॥ భూయశ్చాహ త్వమపి శయనే కంఠలగ్నా పురా మే నిద్రాం గత్వా కిమపి రుదతీ సస్వరం విప్రబుద్ధా । సాంతర్హాసం కథితమసకృత్పృచ్ఛతశ్చ త్వయా మే

క్షుషీ నిమీల్య గమయ ధైర్యేణాతివాహయేత్యర్థః- పశ్చాదనంతరం త్వంచ అహంచ ఆవాం॥ సూ॥ త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమిత్యేకశేషః॥ విరహగణితం ఏవమేవం కరిష్యామీతి మనస్యావర్తితం - తం తం॥ వ్యా॥ వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః-సర్వమిత్యర్థః-ఆత్మనో రావయోరభిలాషం మనోరథం పరిణతాః ప్రౌఢాః శరచ్చంద్రికా యాసాం తాసు క్షపాసు నిర్వేక్ష్యావః - భోక్ష్యావహే॥ ని॥ నిర్వేశో భృతిభోగయోరిత్యమరః - అత్ర కైశ్చిన్నభోనభస్యయోరేవ వార్షికత్వాత్కథమాషాఢాదిమాసచతుష్టయస్య వార్షికత్వముక్తమితి చోదయిత్వా ఋతుత్రయపక్షాశ్రయణాదవిరోధ ఇతి పర్యహారి తత్సర్వమసంగతం- అత్ర గతమాసాంశ్చతురో మాసా ఇత్యుక్తం కవినా న తు వర్షాకాల ఇతి తస్మాదయమనుక్తోపాలంభ ఏవ - యశ్చ నాథేనోక్తం కథమాషాఢాదిమాసచతుష్టయాత్పరం శరత్కాల ఇతి తత్రాప్యాకార్తికపరిసమాప్తేః శరత్కాలానువృత్తేః పరిణతశరచ్చంద్రికాసు ఇత్యుక్తం న తు తత్రైవ శరత్ప్రాదుర్భావ ఉక్త ఇత్యవిరోధః ॥ ౫౧ ॥ సంప్రతి తస్యాః మేఘే వంచకత్వాశంకానిరాసాయాతిగూఢమభిజ్ఞానముపదిశతి ॥ భూయశ్చేతి॥ హే అబలే భూయః పునరప్యాహ త్వత్ప్రియః మన్ముఖేనేతి శేషః - మేఘవచనమేతత్ కిమితి పురాశబ్దశ్చిరాతీతే॥ ని॥ స్యాత్ప్రబంధే చిరాతీతే నికటాగామికే పురేత్యమరః పురా పూర్వం శయనే మేకంఠలగ్నాపి త్వం గళే బద్ధస్య కథమన్యత్ర గమనం సంభవేదితి భావః- నిద్రాం గత్వా కిమపి కేనవా నిమిత్తేనేత్యర్థః-సస్వరం సశబ్దముచ్చైరిత్యర్థః - రుదతీ విప్రబుద్ధా అస్త్రీతి శేషః - అసకృద్బహుశః- పృచ్ఛతః మే హే కితవ ధూర్త త్వం కామపి రమయన్మయా స్వప్నదృష్ట ఇతి త్వయా సాంతర్హాసం సమందహాసం యథా తథా

దృష్టఃస్వప్నేకితవరమయన్కామపిత్వంమయేతి॥ ౫౨॥ఏతస్మాన్మాం
కుశలినమభిజ్ఞానదానాద్విదిత్వామాకౌలీనాదసితనయనే మయ్య
విశ్వాసినీభూః। స్నేహానాహుఃకిమపివిరహేధ్వంసినస్తేహ్యభోగా
దిష్టేవస్తున్యుపచితరసాఃప్రేమరాశీభవంతి॥ ౫౩ ॥ ఆశ్వాస్యైవం

కథితంచఇతితేభర్తా భూయశ్చాహేతివాయోజనా॥ ౫౨ ॥ ఏతస్మా
దితి-ఏతస్మాత్పూర్వశ్లోకోక్తాత్ అభిజ్ఞాయతేఅనేనేత్యభిజ్ఞానంలక్షణం
తస్యదానాత్ప్రాపణాన్మాంకుశలినం క్షేమవంతంవిదిత్వాజ్ఞాత్వా-
అసితనయనే - కులేభవాత్కౌలీనాల్లోకవాదాత్॥ ని॥ స్యాత్కౌ
లీనంలోకవాదేయుద్ధేపశ్వహిపక్షిణామిత్యమరః - మయివిషయే అవి
శ్వాసినీమరణశంకినీమాభూఃనభవ॥ వ్యా॥ భవతేర్లుఙ్నమాఙ్యోగ
ఇత్యడాగమప్రతిషేధః- నచదీర్ఘకాలవిప్రకర్షాత్పూర్వస్నేహ
నివృత్తిశంకేత్యాహ - స్నేహానితి - కిమపికింవానిమిత్తంనవిద్మ ఇతి
శేషః- స్నేహాన్ప్రీతీఃవిరహేసత్యప్యవిప్రకర్షేసతిధ్వంసినఃవిన
శ్వరానాహుః-తత్తథానభవతీత్యభిప్రాయఃకింతుస్నేహాఃఅభోగా
ద్విరహే భోగాభావాద్ధేతోః ॥ వ్యా ॥ ప్రసజ్య ప్రతిషేధేఽపినఞ్
సమాసఇష్యతేఇష్టేవస్తునివిషయేఉపచితఃరసఃఆస్వాదోయేషుతే
ఉపచితరసాఅత్యంతఃప్రవృద్ధతృష్ణాఇత్యర్థః ॥ ని ॥ రసోగంధేరసే
స్వాదేతిక్తాదౌవిషరాగయోరితివిశ్వః ప్రేమరాశీభవంతివియోగా
సహిష్ణుత్వదశామాపద్యంతఇత్యర్థః- స్నేహప్రేమ్ణోరవస్థాభేదా
ద్భేదఃతదుక్తం ॥ శ్లో॥ ఆలోకనాభిలాషౌరాగస్నేహౌతతఃప్రేమః
రతిశ్శృంగారోయోగే వియోగతో విప్రలంభశ్చేతి - ఏతదేవస్ఫుటీ
కృతంరసాకరే ॥ శ్లో ॥ ప్రేమాదిదృక్చారమ్యేషు తచ్చింతాత్వభిలా
షకః। రాగస్తత్సంగబుద్ధిస్స్యాత్స్నేహస్తత్ప్రవణక్రియా - తద్వి
యోగాసహంప్రేమరతిస్తత్సహవర్తనం- శృంగారస్తత్సమక్రీడా
సంభోగస్తథాక్రమఇతి॥ ౫౩॥ ఇత్థంస్వకుశలంసందిశ్యఇదానీం

ప్రథమవిరహోదగ్రశోకాంసఖీంతేశైలాదాశుత్రినయనవృషోత్ఖా
తకూటాన్నివృత్తః। సాభిజ్ఞానంప్రహితకుశలైస్తద్వచోభిర్మమా
పిప్రాతఃకుందప్రసవశిథిలంజీవితంధారయేథాః॥ ౫౪॥కచ్చిత్సౌమ్య
వ్యవసితమిదంబంధుకృత్యంత్వయామే ప్రత్యాదేశాన్నఖలుభవతో
ధీరతాంకల్పయామి।నిశ్శబ్దోపిప్రదిశసిజలం యాచితశ్చాతకేభ్యః

తత్కుశలసందేశానయనంయాచతే॥ అశ్వాస్యేతి॥ ప్రథమవిరహో
దగ్రశోకాం తీవ్రదుఃఖాంతే సఖీమేవం పూర్వోక్తరీత్యాశ్వా
స్యైవజీవ్య త్రినయనస్యత్ర్యంబకస్య వృషభేణ ఉత్ఖాతాః అవదా
రితాఃకూటాఃశిఖరాణియస్యతస్మాత్॥ ని॥ కూటోస్త్రీశిఖరంశృంగ
మిత్యమరః- శైలాత్ కైలాసాత్ ఆశునివృత్తస్సన్ సాభిజ్ఞానంసలక్ష
ణంయథాతథా - ప్రహితంప్రేషితంకుశలంక్షేమంయేషుతైస్తస్యాః
త్వత్సఖ్యాఃవచోభిఃప్రాతఃకుందప్రసవః ప్రభాతకుందకుసుమమివ
శిథిలందుర్బలం మమజీవితమపి ధారయేథాః స్థాపయప్రార్థనా
యాంలిఙ్ ॥ ౫౪ ॥ సంప్రతిమేఘస్యస్వప్రార్థనాంగీకారం ప్రశ్న
పూర్వంకల్పయతి - కచ్చిదితి- హేసౌమ్యసాధోత్వయామేఇదంబం
ధుకృత్యంబంధుకార్యం దేవదత్తస్యగురుకులమివత్ప్రయోగః-
వ్యవసితంకచ్చిత్కరిష్యామీతినిశ్చితంకిం॥ ని॥ కచ్చిత్కామప్రవేదన
ఇత్యమరః- అభిప్రాయజ్ఞానం కామప్రవేదనం- నచతేతూష్ణీంభావా
దంగీకారంశంకే- యతస్తేసవిహోచితఇత్యాహ- ప్రత్యాదేశాత్కరి
ష్యామీతిప్రతివచనాత్॥ ని॥ ఉక్తిరాభాషణంవాక్యమాదేశోవచనం
నచఇతిశబ్దార్ణవః భవతోధీరతాం గాంభీర్యంనకల్పయామి నసమ
ర్థయే - తర్హికథమంగీకారజ్ఞానమిత్యాహ - యాచితస్సన్నిశ్శ
బ్దోపినిగర్జితోపిప్రతిజ్ఞానామ్యపీత్యన్యత్ర - చాతకేభ్యోజలం
ప్రదిశసిదదాసి- యుక్తంచైతదిత్యాహ-సతాంసత్పురుషాణాంప్రణ
యిషుయాచకేషువిషయే ఈప్సితార్థక్రియైవ ఆపేక్షితార్థసంపా

ప్రత్యుక్తంహిప్రణయిషుసతామీప్సితార్థక్రియైవ॥ ౫౫॥ఏతత్కృ
త్వాప్రియమనుచితంప్రార్థనాదాత్మనో మేసౌహార్దాద్వావిధురఇతి
వామయ్యనుక్రోశబుద్ధ్యా । ఇష్టాన్ దేశాన్ విచరజలద ప్రావృషా
సంభృతశ్రీర్మాభూదేవం క్షణమపిచతే విద్యుతా విప్రయోగః॥
౫౬॥తత్సందేశంజలధరవరోదివ్యవాచాచచక్షేప్రాణాంస్తస్యాజన

జనమేవప్రత్యుక్తంప్రతివచనం॥శ్లో॥ క్రియాకేవలముత్తరమిత్యర్థః॥
శ్లో॥ నీచోవదతినకురుతేనవదతిసుజనఃకరోత్యేవ॥ ౫౫ ॥ సంప్రతి
స్వాపరాధసమాధానపూర్వకంస్వకార్యస్యావశ్యకరణంప్రార్థ
యమానోమేఘంవిసృజతి – ఏతదితిహేజలదమయిసౌహార్దాత్సుహృ
త్త్వాద్వావిధురోవియుక్తఇతిహేతోః ॥ ని॥ విధురస్తుప్రవిశ్లేషఇత్య
మరః మైనివ మేఅనుక్రోశబుద్ధ్యా కరుణాబుద్ధ్యావా– ఆత్మనస్తవాను
చితమననురూపమపిమేప్రియమేతత్సందేశహరణం ప్రార్థనాస్మత్ప్ర
ర్థనాత్ కృత్వాప్రావృషావర్షాభిః॥ ని॥ స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రి
యాంభూమ్నివర్షాఇత్యమరః– సంభృతశ్రీరుపచితశోభస్సన్ ఇష్టాన
భిలషితాన్ దేశాన్విచరదేశేషుచరేత్యర్థః॥వ్యా॥దేశఃకాలోధ్వా
గంతవ్యోధ్వాచకర్మసంజ్ఞాఇత్యుపసంఖ్యానాత్కర్మత్వం–ఏవం
మద్వత్ క్షణమపిస్వల్పకాలమపితేతవవిద్యుతాకళత్రేణేతిశేషః–విప్ర
యోగోవిరహోమాభూత్మాస్తు – వ్యాఙ్మాఙ్లుఙితాశిషిలుఙ్ ॥
శ్లో॥ అంతేకావ్యస్యనిత్యత్వేకుర్యాదాశిషముత్తమాం– సర్వత్రప్రా
ప్తయేవిద్వాన్నాయకేచానురూపిణీతి సారస్వతాలంకార వర్ణనా
త్కావ్యాంతేనాయకేచానురూపోయమాశీర్వాదఃప్రయుక్తఇత్యను
సంధేయం ॥ ౫౬ ॥ తదితి॥ జలధరవరఃపుష్కలావర్తకానాంవంశ
జాతత్వాత్ జలధరాణాంవరః శ్రేష్ఠోమేఘః – తస్యాఃయక్షవధ్వాః
ప్రాణాన్ అసూన్ రక్షితుంజనస్యహితః– ఇష్టఃశ్రోత్రయోర్మధుర
ఇతియావత్ రవఃధ్వనిఃయస్యతథాభూతస్సన్– తస్యయక్షస్యసందే

హితరవోరక్షితుంయక్షవధ్వాః. ప్రాప్యైవంతంప్రముదితమనాస్సా
పితస్థౌస్వభర్తుః కేషాంనస్యాదభిమతఫలా ప్రార్థనా హ్యుత్త
మేషు॥ ౫౭॥ శ్రుత్వావార్తాంజలదకథితాంతాంధనేశోఽపిసద్యశ్శాప
స్యాంతంసదయహృదయస్సంనిధాయాస్తకోపః। సంయోజ్యైతౌ

శంవాచికంపూర్వోక్తం ॥ ని ॥ సందేశవాగ్వాచికంస్యాదిత్యమరః-
దివ్యావాచాదివిభవాఃదివ్యాః దేవాః తెషాంవాక్తయా - ఆచచక్షే
ఉక్తవాన్॥ వ్యా॥ చక్షిఙ్లిట్ - కామరూపంమఘోనఇతిపూర్వం
యక్షేణైవోక్తత్వాత్ తదానీంమేఘః దేవాకారీభూత్వాతాదృగ్వా
చాయక్షయందేశంయక్షవధ్వాః ఉవాచేత్యర్థః - సాయక్షవధూ
రపిస్వభర్తురుదంతం కుశలస్య ఆగమనస్యచవార్తాం ప్రాప్యశ్రుత్వే
త్యర్థః- ప్రముదితమనాఃసంహృష్టచిత్తాసతీతస్థౌఅతిష్ఠత్-తథాహి-
ఉత్తమేషుకేషాంప్రార్థనా అభిమతఫలాఇష్టఫలానస్యాత్ ఉత్త
మెషుపురుషేషు సర్వేషాంప్రార్థనాఅభిమతఫలాస్యాదేవేత్యర్థఃసా
మాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౭ ॥ శ్రుత్వేతి॥
ధనేశః కుబేరోఽపిజలదకథితాంజలం ఉదకంసంతాపసంతప్తాయలో
కాయదదాతీతిజలదఃఅనేనాస్యపరోపకారిత్వంస్పష్టీకృతంజలదేన
కథితాంఉక్తాంతాంతాదృశీంసదైన్యామితియావత్ వార్తాంయక్షస్య
వార్తాంశ్రుత్వా - సద్యఃయక్షవార్తాశ్రవణకాలఏవ సదయహృ
దయఃదయాసహితచిత్తః - అతఏవఅస్తకోపః ప్రణష్టయక్షవిషయ
కోపస్సన్ - శాపస్యఅంతం అవసానంసన్నిధాయసన్నిహితంకృ
త్వాకతిచిద్దినాన్యవశిష్టాన్యపి అవిగణయ్యేత్యర్థః - విగళితకుచౌ
నివృత్తవ్యసనౌ అతఏవహృష్టచిత్తౌసంతుష్టమానసౌఏతౌ పూర్వో
క్తౌదంపతీ-జాయాచపతిశ్చదంపతీ॥వ్యా॥జాయాశబ్దస్యదంభావో
జంభావశ్చనిపాత్యతే - సంయోజ్యఅభిమతసుఖాన్ అభిమతంసుఖం

ఃగళితశుచౌదంపతీహృష్టచిత్తౌభోగానిష్టానభిమతసుఖాన్ ప్రాప
యామాసభూయః॥ ... ... *

ఇతి శ్రీకాళిదాసకృతౌ - మేఘసందేశే మహాకావ్యే
ఉత్తరమేఘస్సమాప్తః.

యేషు తాన్ అతఏవఇష్టాన్ ఇచ్ఛావిషయీభూతాన్ భోగాన్-
భూయఃపునరపిపూర్వవత్ ప్రాపయామాసగమయామాస. ... *

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహామహో
పాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం
మేఘసందేశవ్యాఖ్యాయాం సంజీవనీసమా
ఖ్యాయాం ఉత్తరమేఘ
స్సమాప్తః.

